

Nr.	Titel document	Datum	Afzender	Ontvanger	Uitzonderingsgrond vlg. Woo	Beoordeling
DO.001	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	14-2-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.002	Invulling Rapid Alert System	12-2-2019	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.003	Nieuwe voorbeelden desinformatie	12-2-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.004	Presentatie directeurenoverleg	14-2-2019	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.005	Agenda Directeurenoverleg desinformatie	25-3-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.006	Uitwerking RAS, fase 2	25-3-2019	IWG	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.007	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	13-5-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.008	Verslag directeurenoverleg desinformatie 28-03	4-4-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.009	Bijlage 2 Oplegmemorandum - non-paper online desinformatie	16-5-2019	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.010	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	17-6-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.011	Verslag Directeurenoverleg desinformatie	20-5-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.a, 5.1.2.i/5.2.1	Gedeeltelijk openbaar
DO.012	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	17-6-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.013	Verslag Directeurenoverleg desinformatie 20-06-2019	5-7-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i, 5.1.2.i/5.2.1	Gedeeltelijk openbaar
DO.014	Bijlage 4 Nota uitwerking PoC RAS NL	26-8-2019	NCTV	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.015	Bijlage 5 Horizontal Working Party Resilience and Countering Hybrid Treats	29-8-2019		DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.016	RE Schriftelijke ronde Directeurenoverleg desinformatie	07-10-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.017	Desinformatie en ondermijning van de sociale en politieke stabiliteit	07-10-2019	Interdepartement ale werkgroep desinformatie	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.018	Voortgangsrapportage DID	07-10-2019	Interdepartement ale werkgroep desinformatie	DO Desinformatie	5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.019	Agenda directeurenoverleg desinformatie 21-11-2019	21-11-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.020	Bijlage 1 Verslag DO 29 augustus 2019 - Vastgesteld	29-08-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.021	Bijlage 3 Memo voortzetting directeurenoverleg desinformatie	18-11-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.022	Mailagenda	14-01-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.023	Bijlage 1 - Overzicht stand van zaken actielijnen	14-01-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.a	Gedeeltelijk openbaar
DO.024	Oplegmemorandum mijlpalen 2020 desinformatie	14-01-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.a	Gedeeltelijk openbaar
DO.025	Mail Schriftelijk directeurenoverleg desinformatie	06-03-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.026	Achtergrond COVID19 desinformatie	06-03-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.027	Nota plan van aanpak NCTV	24-02-2020	NCTV	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.028	Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 16 april 2020	16-04-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.2.1.i, buiten reikwijdte	Gedeeltelijk openbaar
DO.029	Bijlage 1 Oplegger MID t.a.v. DO	16-4-2020	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.030	Bijlage 2 MID twopager	16-4-2020		DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.031	Bijlage 4 BZK Tips desinformatie en nepnieuws herkennen	30-03-2020	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.032	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	26-05-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.033	Verslag Directeurenoverleg desinformatie 21-11-2019 - Vastgesteld	21-11-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.a	Gedeeltelijk openbaar
DO.034	Bijlage 1 Informatiedeling in het RAS	08-07-2020	IWG Desinformatie	DO Desinformatie	5.1.2.a	Gedeeltelijk openbaar
DO.035	Bijlage 2 Oplegmemorandum - uitwerking table top exercise	25-05-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.036	Bijlage 3 Uitwerking table top tabel	25-05-2020	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.037	Bijlage 4 MID berichten	01-05-2020	MID	DO Desinformatie		Geheel openbaar

DO.038	Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 9 juli 2020	09-07-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.039	Bijlage 3 Memo opbrengsten gesprekken techbedrijven	08-07-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.040	Bijlage 4 Nota ter informatie svz AVMSD tbv DO desinformatie 9 juli 2020	09-07-2020	OCW	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.041	Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 20 augustus 2020	21-08-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.042	Agenda Directeurenoverleg Desinformatie	01-10-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.043	Verslag Directeurenoverleg desinformatie 28 mei - Vastgesteld op 1 okt	28-05-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.044	Verslag oefening Directeurenoverleg desinformatie- Vastgesteld op 1 ok	27-08-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.a, 5.1.2.i	Gedeeltelijk openbaar
DO.045	Directurenoverleg Desinformatie - Schriftelijke ronde 12-11	12-11-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i/5.2.1	Gedeeltelijk openbaar
DO.046	Agenda directeurenoverleg desinformatie 04-02-2021	04-02-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.047	Bijlage 1 Verslag DO 1 oktober 2020 - Vastgesteld	01-10-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.i, 5.1.2.a, 5.1.2.i/5.2.1	Gedeeltelijk openbaar
DO.048	Bijlage 2 Presentatie Media Pluralisme European Democracy Action Plan_DO desinfo	01-10-2020	OCW	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.049	Bijlage 3 Voorstel oprichting projectgroep monitor informatie domein	01-10-2020	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.050	Agenda directeurenoverleg desinformatie 01-04-2021	30-03-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.051	Agenda directeurenoverleg desinformatie 24-06-2021	24-06-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.052	Bijlage 1 Gecorrigeerd verslag DO 4 februari 2021	04-02-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e, 5.1.2.a	Gedeeltelijk openbaar
DO.053	Bijlage 3 Nota fiche desinformatie	18-06-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.e	Gedeeltelijk openbaar
DO.054	Bijlage 4 Fiche desinformatie	18-06-2021	BZK	DO Desinformatie		Geheel openbaar
DO.057	Bijlage 3 Concept inzet NL voor nieuwe Commissie	16-5-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.058	Concept verslag interdepartementale werkgroep desinformatie 13-06-2019	13-6-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.059	Draft Presidency Report Disinformation	n.b.	European Council	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.060	Report on the implementation of the Action Plan Against Disinformation	14-6-2019	European Commission	DO Desinformatie		Reeds openbaar EUR-Lex - 52019JC0012 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
DO.061	Bijlage 2 Outline Kamerbrief Desinformatie	29-8-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.062	Bijlage 3 Toekomst DID voor DO	29-8-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i	
DO.063	Verslag schriftelijke CBJ 2 oktober 2019_Geredigeerd	07-10-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.064	Bijlage Kamerbrief desinformatie	03-10-2019	BZK	Tweede Kamer		Reeds openbaar Actielijnen tegengaan desinformatie Kamerstuk Rijksoverheid.nl
DO.065	Beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie	03-10-2019	BZK	Tweede Kamer		Reeds openbaar Kamerbrief over beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie Kamerstuk Rijksoverheid.nl
DO.066	Bijlage 2 Verslag meeting e-commerce expert group	08-10-2019	EZK	DO Desinformatie	5.1.2.a	
DO.067	Concept verslag DO desinformatie 21-11-2019	21-11-2019	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.068	Concept brief appreciatie UvA2 050320	04-03-2020	BZK	Tweede Kamer	5.1.2.i/5.2.1	
DO.069	Bijlage 5 IViR eindrapport het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten	16-04-2020	UvA, Istitute for Information Law	BZK		Reeds openbaar Het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten en de regulering van politieke advertenties Rapport Rijksoverheid.nl
DO.070	Bijlage 6 EU update desinformatie covid-19	16-04-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.a	

DO.071	Nieuwe ontwikkelingen beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie	06-03-2020	BZK	Tweede Kamer	5.1.2.i/5.2.1	
DO.072	Plan van Aanpak Desinformatie NCTV	06-03-2020	NCTV	DO Desinformatie	5.2.1.i	
DO.073	Bijlage 1 Informatiedeling in het RAS	08-07-2020	IWG Desinformatie	DO Desinformatie	5.1.2.a	
DO.074	Bijlage 2 BNC Fiche Communicatie Desinformatie Covid-19 - MR versie	08-07-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.075	Bijlage 1 - nota non-paper online desinformatie	20-08-2020	IWG Desinformatie	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.076	Bijlage 2 - nonpaper online desinformatie	aug. 2020	IWG Desinformatie	EU	5.1.2.i/5.2.1	
DO.077	Ontvangst non-paper desinformatie	29-09-2020	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.a	
DO.078	Bijlage 4 NL Non-paper online disinformation	01-10-2020	IWG Desinformatie	EU		Reeds openbaar Non-paper on online disinformation: the need for more transparency Publication The Netherlands at International Organisations (permanentrepresentations.nl)
DO.079	Bijlage 1 - Kamerbrief	16-11-2020	BZK	Tweede Kamer		Reeds openbaar Kamerbrief over maatregelen om desinformatie richting de Tweede Kamer verkiezingen tegen te gaan Kamerstuk Rijksoverheid.nl
DO.080	Bijlage 2 - Handreiking desinformatie	N.b.	TNO, NCTV	DO Desinformatie		Reeds openbaar Heb ik te maken met desinformatie? (weerbaar-bestuur.nl)
DO.081	Concept verslag DO 4 februari 2021	04-02-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.082	Bijlage 2 Concept verslag directeurenoverleg desinformatie 01-04-2021	01-04-2021	BZK	DO Desinformatie	5.1.2.i/5.2.1	
DO.083	Bijlage 5 Nota programmaplan lokale desinformatie	31-05-2021	BZK	MT DenB	5.1.2.i/5.2.1	
DO.084	Bijlage 6 Programmaplan lokale desinformatie	31-05-2021	BZK, VNG	MT DenB	5.1.2.i/5.2.1	

Datum

12 februari 2019

Kenmerk

2022-0000459171

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd

14 februari 2019

Vergaderplaats

N01-05 Couperuszaal

Deelnemers

5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e
(JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e
(AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e
(OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e
(BZK/KIEM)

Agendalid: 5.1.2.e (AZ)

Afwezig: 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (OCW)

1. Opening en mededelingen
2. Thematische invalshoeken desinfo (presentatie)
3. Terugkoppeling bezoek minister BZK Washington DC 11-13 februari
4. Bespreking notitie voorbeelden (zie bijlage)
5. Bespreking notitie tav invulling RAS (zie bijlage, met dank aan input NCTV)
6. WVTTK

Aan Directeurenoverleg Desinformatie

Datum
12 februari 2019.

memo

Invulling Rapid Alert System

Waar moet het RAS van de Europese Commissie aan voldoen.

De eerste uren na het publiek worden van desinformatie zijn belangrijk voor het consequent signaleren, analyseren en reageren op de informatie. De Europese Commissie wil daarom een Rapid Alert System opzetten (RAS). Het RAS moet desinformatie signaleren. Het moet data delen zodat er in Europa bewustzijn wordt gecreëerd, concrete trends en voorbeelden bij alle lidstaten bekend zijn en dat er op een juiste manier op wordt gereageerd.

Eisen vanuit de Europese Commissie aan het RAS:

- Het RAS moet 24/7 bereikbaar zijn.
- Het RAS moet internationaal verbonden zijn met de lidstaten en andere entiteiten (zoals NAVO, VS, G7 etc etc).
- Het RAS moet desinformatie kunnen signaleren
- Het RAS moet een duiding kunnen geven aan de gesignaleerde desinformatie.
- In elke Europese lidstaat dient een Point of Contact (PoC) te worden ingericht. Een aanspreekpunt dat ervoor zorgt dat de signaleringen worden gedeeld ten behoeve van desinformatie campagnes. Het PoC onderhoudt de contacten met het RAS van de Europese Commissie en zorgt ervoor dat de coördinatie met de nationale autoriteiten plaatsvindt.

FASE 1: Inrichting van een PoC in Nederland (januari-maart 2019)

Het Nationaal Coördinatiecentrum Crisisbeheersing van de NCTV bij het Ministerie van JenV zal voor Nederland als PoC fungeren in het kader van het RAS.. Het NCC is 24/7 bereikbaar en heeft ervaring met interdepartementaal (crisis)informatie delen. Er wordt bij het NCC een contactpunt ingericht met een 24/7 bereikbaarheid. Het PoC fungeert als doorgeefluik van informatie mbt desinformatie tussen de Europese Commissie en interdepartementaal Nederland in het kader van het RAS. Het vervangt dus niet normale communicatiekanalen die de departementen hebben met de Europese Commissie vanuit hun eigen verantwoordelijkheden of rollen.

FASE 2: Het inrichten van een signalerings, -en duidingsfunctie (mei 2019-september 2019)

De Europese Commissie heeft de wens en ambitie om na het bekendmaken van een volledig RAS met PoCs in alle lidstaten over te gaan op het inrichten van de

signalerings- en duidingsfuncties van het RAS. Daartoe zal gekeken worden naar de lidstaten of zij naast de 24/7 bereikbaarheid en interdepartementale borging, hun nationale PoC ook kunnen aansluiten aan of uitbreiden met signalerings-, analyse en beleidscapaciteit.

Dit betekent concreet dat we als Nederland dus drie capaciteiten moeten vrijmaken en aan elkaar koppelen:

- 1- Signaleringscapaciteit. Deze is verspreid over de diverse departementen en de diensten.
- 2- Analyse capaciteit. Deze is verspreid over de diensten en de NCTV.
- 3- Beleidscapaciteit. Deze is mbt desinfo verspreid over diverse departementen, maar wordt aangestuurd door BZK vanuit hun algehele regierol op desinfo.

Naast deze generieke behoeftestelling voor Fase 2 van het RAS bestaat er ook echter de specifieke vraag of Nederland ook invulling wil geven aan deze fase. Hier invulling aan geven zal namelijk leiden tot een capaciteitsvergroting/verbetering, het creëren en bijhouden van een integraal beeld met betrekking tot desinfo in de Nederlandse context en het voorbereid zijn op een situatie waarin we als Nederland wederom doelwit zijn van desinfo campagnes (zoals rondom MH17). Dit is duidelijk een voordeel. Het nadeel is echter dat dit schaarse capaciteit(en) vereist, waardoor er sprake moet zijn van uitbreiding of prioritering van capaciteiten. Gezien het feit dat de capaciteiten ook verspreid zijn over de departementen, vereist dit ook een goed gesprek over wie wat levert en hoe dat aangestuurd gaat worden.

Advies:

Om bovenstaande proces in gang te zetten en om het DO desinfo te kunnen ondersteunen in het beantwoorden van de vraag of en hoe we invulling geven aan Fase 2, adviseren wij het DO om de interdepartementale werkgroep desinformatie opdracht te geven dit uit te werken in een plan van aanpak en deze voor te leggen aan het directeurenoverleg desinformatie. Het plan van aanpak dient medio april gereed te zijn.

derubricering

Aan

Van

Directeurenoverleg

BZK

DGBRW

Ministerie van Binnenlandse
Zaken en Koninkrijksrelaties

Contactpersoon

5.12.e

T 5.12.e

Datum

12 februari 2019

Kenmerk

2022-0000459177

nota

Nieuwe voorbeelden desinformatie

Aanleiding

De verspreiding van desinformatie met als doel de democratische rechtsorde te ondermijnen en verstoren is een reële dreiging.

In de aanloop naar het Algemeen Overleg desinformatie van 21 februari a.s. willen we de dreigingsinschatting aanvullen met *nieuwe* concrete voorbeelden van desinformatie.

Het blijkt echter lastig om nieuwe concrete voorbeelden te vinden om ze in de openbaarheid te delen met de Tweede Kamer zonder geconfronteerd te worden met de attributievraag (wie heeft het gedaan?) en de vraag naar de aanpak (wat gaat u daar dan aan doen?). Op beide vragen kan nu geen antwoord worden gegeven.

Gevraagde actie

U wordt gevraagd om met het volgende akkoord te gaan:

- Het openbaar maken van nieuwe voorbeelden zonder attributie (dat wil zeggen inclusief het noemen van de actor) is nu niet opportuun. Attributie is vaak gestoeld op staatsgeheime informatie en is nog geen uitgedachte optie ten aanzien van desinformatie.

Actie 1: In het AO van 21 februari a.s. verwijzen naar eerder gedeelde concrete voorbeelden, de passages uit de jaarverslagen van de AIVD en de MIVD evenals het Cyber Security Beeld Nederland 2017 omtrent heimelijke politieke beïnvloeding. Bij vragen over de verantwoordelijke actoren verwijzen naar het feit dat staatsgeheime informatie over desinformatie aan de Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten wordt gemeld.

- Attributie, inclusief eventuele strafrechtelijke en bestuurlijke consequenties, is vanuit (inter)nationaal perspectief een wenselijke optie om te hebben.

Actie 2: De ambtelijke interdepartementale werkgroep desinformatie gaat attributie (inclusief strafrechtelijke en bestuurlijke consequenties) ten

derubricering

aanzien van desinformatie verkennen. Een dergelijke verkenning moet de voor- en nadelen op ieder betreffend terrein (te denken aan nationale veiligheid, bescherming democratische rechtsorde en bijbehorende principes, sociale stabiliteit, diplomatie etc.) in kaart brengen.

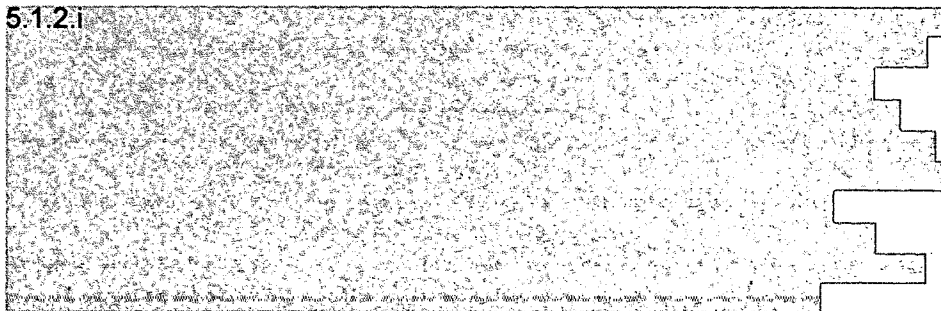
Toelichting

Desinformatie kan onderdeel zijn van een heimelijke beïnvloedingsactiviteit van statelijke actoren (of daaraan gelieerde organisaties) met als doel de democratische rechtsorde te verstoren of ondermijnen. Het kabinet hanteert een strategie van bewustwording en debat in de aanpak van desinformatie. Het kabinet heeft er voor gekozen om deze aanpak te continueren en uit te bouwen om meer maatschappelijk draagvlak te krijgen, waarbij de rechtstatelijke waarden en grondrechten voorop staan.

De minister van BZK heeft toegezegd concrete voorbeelden van desinformatie met de Kamer te delen. Indien het staatsgeheime informatie betreft ontvangt de Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CIVD) de voorbeelden in vertrouwen. Op 13 en 15 november heeft de minister de Kamer per Kamerbrief geïnformeerd over desinformatiecampagnes met als doel de democratische rechtsorde in Nederland, andere Europese landen en de VS te verstoren of ondermijnen.

In aanloop naar het AO desinformatie (gepland voor 21 februari a.s.) is ambtelijk overleg geweest tussen BZK, NCTV, BZ, AIVD en MIVD om nieuwe voorbeelden die in de openbaarheid gedeeld kunnen worden boven water te krijgen. BZK, NCTV en BZ hebben ook nog open bronnen onderzoek gedaan naar nieuwe voorbeelden, zowel in Nederland, gericht op Nederland of in het buitenland.

5.1.2.i

Attributie (inclusief strafrechtelijke of bestuurlijke maatregelen als consequentie van attributie) kan een optie zijn, die past binnen de uitgangspunten van de gehanteerde strategie en het voornemen van het kabinet om de strategie uit te bouwen. Een verkenning van attributie t.a.v. desinformatie is ook nodig om voorbereid te zijn op nieuwe casussen waarin desinformatie een rol speelt. Nieuwe casussen (inclusief verzoeken om in internationaal verband te attribueren) kunnen voortkomen uit het Rapid Alert System van de Europese Unie waar Nederland waarschijnlijk op aansluit.

Setting the scene – thema's overlappende samenwerking

Uitgangspunten aanpak desinformatie

1. De dreiging van desinformatie door statelijke actoren is reëel
2. In de aanpak staan rechtsstatelijke waarden en grondrechten voorop: vrijheid van meningsuiting, vrijheid van pers en het bevorderen van transparantie
3. De kracht van onafhankelijke journalistiek wordt daarbij onderstreept. Een pluriform medialandschap is onontbeerlijk voor een gezonde democratie
4. We vertrouwen vooralsnog op de eigen verantwoordelijkheid van techbedrijven in de vorm van zelfregulering, met inachtneming van de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid
5. Mediawijsheid en digitale geletterdheid zijn belangrijke elementen in het tegengaan van de impact van desinformatie;
6. Kennisontwikkeling door de wetenschap over het bestaan van desinformatie wordt gestimuleerd
7. Coördinatie in Europees verband wordt verwelkomd. Desinformatie houdt niet op bij de grenzen.

Overlappende verantwoordelijkheden

- › Veiligheid
- › (beveiliging van) Verkiezingsproces
- › Internationale afstemming
- › Bewustwording / mediawijsheid
- › Regulering techbedrijven
- › Cyber/digitaliseringsbeleid

Opsporing, analyse en openbaarmaking desinformatie

ACTIVITEIT

- › OBI verkiezingstafel
- › BZ StratCom
- › Herziening mandaten
StratCom West + Zuid
- › Toezien werkwijze
EUvsDisinfo
- › Onderzoek social media en
verkiezingen

WIE?

- › NCTV/BZK/DEF/BZ/OCW/AZ
- › BZ
- › BZ i.s.m. andere
departementen
- › Allen
- › BZK

Versterken van een gecoördineerde en gezamenlijke respons op desinformatie

ACTIVITEIT

- › Rapid Alert System
- › European Cooperation Network on Elections
- › 'Community on disinformation' met VS + VK

WIE?

- › NCTV i.s.m. BZ (StratCom) en BZK (DenB, AIVD)
- › BZK, i.s.m. NCTV, OCW, BZ
- › BZ, NCTV, BZK, OCW

Mobilisering van de particuliere sector

ACTIVITEIT

- › Techbedrijven vanuit EU/nationaal monitoren (zelfregulering/regulering)
- › Netwerk van fact-checkers/onderzoekers
- › Rondetafel hoofdredacteuren
- › Wet op de politieke partijen (transparantie online campagnes/microtargeting)

WIE

- › BZK en EZK, andere departementen vanuit hun rol.
- › OCW en BZK
- › BZK en OCW
- › BZK

Bewustmaking en verbetering van de maatschappelijke veerkracht

ACTIVITEIT

- › Bewustwordingscampagne
- › Brede aanpak mediawijsheid
- › Game politieke ambtsdragers en burgers

WIE

- › BZK i.s.m. Mediawijzer
- › OCW/BZK/EZK
- › BZK

Voorstel interdepartementale werkwijze

- Interdepartementaal overleg naast afstemming benutten voor bespreking thematische onderwerpen (voorbereid door enkele deelnemers)
- Directeurenoverleg voor afstemming en overblijvende discussiepunten.

Voorraad agenda

- › Veiligheidsaspect desinformatie
 - Monitoring en counter-responses
- › Stroomlijnen monitoring techbedrijven
- › Bredere aanpak mediawijsheid
- › Fact-checken

Datum
25 maart 2019

Kenmerk
2022-0000451818

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	28 maart 2019 08:30 – 09:30 uur
Vergaderplaats	N22-06 Rottemeroogzaal
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

Informeren

2. Stand van zaken desinformatie per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

3. Invulling Rapid Alert System (bijlage 1)

Besluitvorming

Presentatie door 5.1.2.e (NCTV), namens de interdepartementale werkgroep

Gevraagd besluit:

- Stemt het Directeurenoverleg Desinformatie in om de inzet van de capaciteiten mede te richten op de totstandkoming van een geïntegreerd beeld desinformatie in het informatiedomein?
- Gaat het Directeurenoverleg Desinformatie akkoord met de voorgestelde structuur voor de verdere nationale invulling van het Rapid Alert System (RAS)?

4. WVTTK

Aan Directeurenoverleg
desinformatie
Van Interdepartementale
werkgroep desinformatie

DGBRW/DenB
Ministerie van BZK

Contactpersoon

5.12.e

T 06 5.12.e

Datum

25 maart 2019

Kenmerk

2022-0000451823

nota

Uitwerking RAS, fase 2

Aanleiding

Op 14 februari jl. is besloten dat de NCTV een voorstel maakt met als doel om verder te gaan met het RAS, fase 2. Het opstellen van een RAS is een van de actiepunten die voortkomt uit het Actieplan Desinformatie van de Europese Commissie. Om hierop vooruit te lopen wordt in deze nota een voorstel geformuleerd voor de ontwikkeling van het RAS, fase 2.

Hoofdvraag

Voordat nagedacht wordt over de wijze waarop invulling gegeven moet worden aan het RAS, fase 2 moet er eerst een andere vraag gesteld worden, namelijk: Moet Nederland invulling willen geven aan fase 2 van het RAS?

Dit zal namelijk gaan betekenen dat naast het inrichten van het PoC bij het NCC er capaciteit geregeld moet worden om desinformatie te kunnen signaleren en duiden. Daarnaast moet er geadviseerd kunnen worden over de eventuele responsies.

Het advies is om wel uiting te gaan geven aan fase 2 van het RAS, om de volgende redenen:

- Desinformatie is volgens de NAVO en de EU het meest gebruikte middel van statelijke actoren om anderen te beïnvloeden.
- Op dit moment ontbreekt het inzicht in hoeverre desinformatie en andere vormen van informatie een negatieve invloed kan hebben op Nederland als politieke entiteit, economisch systeem en de maatschappij.
- In de kamerbrief van december 2018 wordt aangegeven dat desinformatie weinig invloed in Nederland heeft. Dit is echter alleen op basis van open bronnen en wetenschappelijk onderzoek. De vraag is of deze conclusie blijft staan als er breed onderzoek, inclusief gesloten bronnen, zou plaatsvinden.
- Er wordt uitvoering gegeven aan de motie Verhoeven (D66)/Middendorp (VVD): zij verzoeken een actieplan tegen digitale inmenging te maken, aan te geven hoe de overheid desinfo gaat voorkomen, signaleren en sanctioneren. De motie is aangenomen.

Samenvattend: Vanuit politiek, maatschappelijk en veiligheidsperspectief is een goed geïntegreerd beeld van wat er in het informatiedomein plaatsvindt wenselijk, en zelfs noodzakelijk.

Informatiedomein

Desinformatie speelt zich af binnen het informatiedomein. Om dit effectief tegen te kunnen gaan zijn een drietal zaken randvoorwaardelijk:

1. Signaleringscapaciteit om desinformatie waar te nemen.
2. Analysecapaciteit om desinformatie te duiden
3. Beleidscapaciteit om de responsies te formuleren.

Bij signaleringscapaciteit kan je denken aan diverse Newsrooms, AIVD, MIVD, NCC, ambassades, Stratcom Taskforce, Cyber Taskforce, internationaal netwerk, civiele partners.

Analyse capaciteit bevindt zich binnen de AIVD, MIVD, 1CMIco, NCTV, Team Omgevingskennis (EZK).

De Ministeries met de relevante beleidscapaciteit zijn: BZK, BZ, OCW, J&V, Defensie, EZK en AZK. Deze zijn reeds aan elkaar gekoppeld in de interdepartementale werkgroep desinformatie.

We kunnen concluderen dat de noodzakelijke capaciteiten om een geïntegreerd beeld te creëren van wat er in het informatiedomein gebeurt, dat te duiden en effectieve responsies te formuleren reeds bestaan. De capaciteiten zijn op dit moment echter niet uitsluitend gericht op desinformatie en de capaciteit bestaat op verschillende plekken.

Wat is er nog niet geregeld op het terrein van desinformatie?

Drie zaken ontbreken er om desinformatie goed te kunnen signaleren, analyseren, en om er goed op te kunnen reageren, namelijk:

Proces

Er bestaat reeds een proces waarbinnen incidenten en crises behandeld worden, zoals bij de verkiezingentafel, OBI-tafel(s) en Informatietafel. Er bestaat echter een aanvullende behoefte aan structurele deling van signalen uit het informatiedomein. Deze zouden met elkaar gedeeld moeten worden en na gezamenlijke analyse moeten leiden tot een collectieve duiding en responsies.

Organisatie

De interdepartementale werkgroep is opgericht en ingericht om op beleidsniveau te werken aan het adresseren van desinformatie. Dit is echter alleen mogelijk als er een meer operationeel gerichte werkgroep bestaat die zich richt op het structureel signaleren en duiden van het informatiedomein, binnen de kaders zoals gesteld in de kamerbrief desinformatie d.d. 18 december 2018.

Definitie desinformatie

Het huidige mandaat van de werkgroep is voldoende om zijn werk te kunnen verrichten. Er bestaat echter een aanvullende behoefte aan criteria om vast te kunnen stellen of en wanneer de nationale belangen in meer of mindere mate geschaad wordt. Hierbij gaat het om een bedreiging van de politieke stabiliteit, het nationale veiligheidsbelang en/of het economische belang.

Voorstel van de werkgroep

Er wordt een kleine inhoudelijke interdepartementale operationele werkgroep DID (Dreigingsbeeld Informatie Domein) ingericht die specifiek zal werken op het maken van een geïntegreerd beeld van het informatiedomein en de dreigingen daarbinnen. Deze operationele werkgroep DID bestaat voornamelijk uit analisten. Zij hebben contact met de diverse capaciteiten binnen de overheid (zoals onder andere AIVD, MIVD, Newsrooms). De operationele werkgroep DID zal een periodiek gerubriceerd dreigingsbeeld publiceren dat voor interdepartementaal gebruik is. Tevens zal de werkgroep een ongeclassificeerd document opstellen omtrent de stand van zaken op het gebied van desinformatie in Nederland. Dit kan gedeeld worden met stakeholders en indien gewenst na vertaling via het POC naar het RAS. Als vanuit het RAS info binnenkomt, dan wordt deze gedeeld met de operationele werkgroep DID, maar wordt behandeld door de beleidswerkgroep desinformatie. De operationele werkgroep DID zal zoveel mogelijk aansluiten bij bestaande structuren. Bij urgente informatie die van invloed is op de nationale veiligheid (crisis) wordt de informatie doorgeschoven naar de diverse eerdergenoemde tafels. De operationele werkgroep (DID) wordt ingericht naast de interdepartementale beleidswerkgroep desinformatie. De interdepartementale beleidswerkgroep desinformatie blijft namelijk het algehele desinformatie dossier trekken. Daarnaast houdt de interdepartementale beleidswerkgroep contact met de andere departementen, formuleert de handelingsopties en legt de handelingsoptie(s) bij andere partijen neer. Ook zal een lid van de desinfo werkgroep deel nemen aan de operationele werkgroep DID. Beide werkgroepen vallen onder het DO desinformatie.

Voordelen:

- Er wordt gebruik gemaakt van de kracht van de verschillende disciplines.
- De werkgroep desinformatie wordt ontlast zodat deze zich kan richten op de ambtelijke en politieke issues.
- De output zal kwalitatief substantieel toenemen vanwege de focus.
- De invulling aan de het RAS fase 2 is zowel kwalitatief als kwantitatief geregeld.
- Er is geen behoefte aan een aanvullend hoog ambtelijke structuur
- De optie is op korte termijn te realiseren (minder dan zes maanden)

Nadelen:

- Er wordt een aanvullende werkgroep gecreëerd.

Aandachtspunt:

De kwantitatieve capaciteit die benodigd is voor de DID is momenteel binnen de werkgroep een discussiepunt. Het is evident dat het hier een nieuwe taak en nieuwe prioriteit betreft. Dit rechtvaardigt een verschuiving in prioriteiten, of zal extra capaciteit gaan kosten.

Datum
25 maart 2019

Kenmerk
2022-0000451823

Advies

Met het oprichten van de werkgroep DID wordt invulling gegeven aan de behoefte aan een nationaal geïntegreerd beeld van het informatiedomein. Er wordt op korte termijn invulling gegeven aan de vragen van de EU in het kader van RAS fase 2. Nederland kan in Europa voorop lopen en daarmee zeker stellen dat aanvullende vragen binnen proporties blijven.

Wat als Nederland geen invulling geeft aan RAS, fase 2?

- Een ontstaat geen geïntegreerd beeld op het informatiedomein.
- Het blijft lastig om goede overwegingen te maken, responsies voor te dragen en de effecten van activiteiten te meten.
- Er wordt geen invulling gegeven aan RAS fase 2. Daardoor kunnen we vanuit de overheid onvoldoende invulling geven aan gecoördineerde responsies (indien gerechtvaardigd).

Beslispunten directeurenoverleg

1. Akkoord gaan met dit voorstel.
2. Werkgroep desinfo mandateren om het voorstel uit te werken.

Datum
13 mei 2019**Kenmerk**
2022-0000451839

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd 16 mei 2019
08:30 – 09:30 uur

Vergaderplaats Z01-36 IJsselzaal

Deelnemers 5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV),
5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD),
5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 28 maart 2019

Bijlage 1 Verslag DO 28 maart 2019

Informeren

Een korte toelichting zal worden gegeven op de voortgang van de pilot Dreigingsbeeld Informatie Domein (DID)

3. Stand van zaken desinformatie per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

4. EU non-paper desinformatie

Bijlage 2 Oplegmemorandum - non-paper online desinformatie

Bijlage 3 Concept inzet NL voor nieuwe Commissie

Discussie en besluitvorming

Bespreking van een proces om tot een interdepartementaal afgestemde positie te komen waarop ingezet kan worden richting de agendavorming van de nieuwe Europese Commissie.

Datum
13 mei 2019

Kenmerk
2022-0000451839

Gevraagde besluiten:

- Deelt het directeurenoverleg het idee voor het formuleren van een positie ten aanzien van de regulering van online content en van techbedrijven?
- Kan het directeurenoverleg zich uitspreken over de eerste versie van het non-paper? Welke elementen missen er en welke suggesties heeft men voor een nieuwe versie?
- Stemt het directeurenoverleg in met het geschetste vervolgproces?

5. WVTTK

DGBRW/DenB
Ministerie van BZK

Turfmarkt 147
Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Contactpersoon
5.1.2.e

T 5.1.2.e
5.1.2.e@minbzk.nl

Datum
4 april 2019

Kenmerk

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	28 maart 2019
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), Pau ^s (OCW), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)
Afwezig	5.1.2.e (EZK)

1. Opening en mededelingen

2. Stand van zaken desinformatie per departement

BZK

De bewustwordingscampagne is rustig geland en loopt door tot na de EP verkiezingen. De verkiezingen van 20 maart zijn rustig verlopen afgezien van een aantal kleine incidenten. De ACM heeft publiekelijk gereageerd op een sms-actie van enkele politieke partijen.

BZK plant gesprekken met techbedrijven over de uitvoering van de Europese gedragscode. De interdepartementale collega's van de beleidswerkgroep worden hiervoor ook uitgenodigd. Tot slot geeft BZK een terugkoppeling van het AO Desinfo en toelichting op de geplande Kamerbrieven over desinformatie:

Activiteit	Periode
Brief voortgang uitvoering EU actieplan (incl. gedragscode)	Begin mei (toezegging: voor EP verkiezingen)
'Verzamelbrief'/actieplan aanpak desinformatie (motie Middendorp/Verhoeven), inclusief: <ul style="list-style-type: none"> o Inventarisatie bestaande wetgeving techbedrijven (nationaal, Europees, internationaal vergelijkend) (gereed zomer 2019) o Kabinetsreactie onderzoek UvA (voorgenomen kale aanbieding zomer 2019) 	Na de zomer (toezegging: voor begrotingsbehandeling)

Datum
4 april 2019

o Verkennende Kamernotitie strafbepalingen + herijking delictsomschrijvingen manipulatie verkiezingsproceso Evaluatie bewustwordingscampagne	

NCTV

De NCTV heeft sinds kort een interne werkgroep desinformatie. Er is nog geen plan van aanpak maar men is daar wel mee bezig. Hierbij wordt ook gekeken naar het combineren met wat de NCTV doet aan tegengeluid in het kader van radicalisering. Verder is het Point of Contact bij de NCC momenteel ingericht, maar dit heeft wel verdere uitwerking nodig. Ook is men bezig met een brief aanpak statelijke dreigingen.

OCW

Stichting mediawijsheid is gestart met een aanpak mediawijsheid voor volwassenen. Daarnaast zal OCW binnen twee maanden met een brief komen over het mediabestel en medialandschap in Nederland. De link van die brieven met desinformatie is dat de invloed in Nederland beperkt is, mede vanwege het sterke mediabestel.

KIEM

Desinformatie is in de Europese Raad en de Raad Algemene Zaken ter sprake gekomen. Hierbij is de voortgang van de Commissie vastgesteld en werden de techbedrijven opgeroepen om meer te doen. Na de verkiezingen van het EP is de verwachting dat er meer aandacht voor desinformatie komt, dat moeten we in de gaten houden. Daarnaast signaleert KIEM dat in het Verenigd Koninkrijk net als in Nederland een discussie gaande is over de rechtspositie van techbedrijven.

BZ

Minister Blok is volgende week in Canada, daar zal hij het over desinformatie hebben. De Canadezen zijn ook bezig een soort Rapid Alert Systeem op te zetten. Daarnaast zal de cyber attaché binnenkort naar San Francisco gaan voor gesprekken met de techbedrijven. Hij zal daar ook spreken met de Deense ambassadeur over een Deens-Australische coalitie.

3. Invulling Rapid Alert System

Namens de werkgroep geeft **5.1.2.e** een presentatie over het voorstel tot verdere invulling van het RAS (zie bijlage voor de presentatie).

Het DO is positief over de presentatie, zij beamen dat politiek-bestuurlijke context vraagt om een geïntegreerd product over het informatie domein. Wel vindt het

DO het nog te vroeg voor aanvaarding van het huidige voorstel. De volgende aandachtspunten moeten daartoe nader worden uitgewerkt:

- Is er een inschatting te maken van de werkbelasting?
- Welke producten gaat het DID opleveren, en is dit structureel, open source, of niet? Welke instrumenten worden gebruikt en is daar bevoegdheid voor?
- Governance van het DID; wat is hun mandaat, wie stuurt hen aan en wie neemt verantwoordelijkheid voor hun producten?

Deze openstaande vragen moeten de totstandkoming van geïntegreerd beeld echter niet in de weg staan. De werkgroep desinformatie is daarom gevraagd om het voorstel verder uit te werken zodat er met een pilot in netwerkstructuur gestart kan worden. Deze pilot valt onder het mandaat van het DO. Hierbij moet er geleerd worden van soortgelijke trajecten die al lopen (early warning systeem BZ o.a.) en bijvoorbeeld de netwerken van private partijen als Bellingcat. Op basis van de werking van de pilot worden vervolgkeuzes t.a.v. de inrichting voorgesteld.

Actie: De interdepartementale werkgroep gaat aan de slag met een pilot voor het DID in de aanloop naar de EP-verkiezingen met een gerichte focus. Het directeurenoverleg wordt over de vormgeving en start geïnformeerd.

Oplegmemo: non-paper online desinformatie

Gevraagde beslissingen van directeurenoverleg

- Deelt het directeurenoverleg het idee voor het formuleren van een positie ten aanzien van de regulering van online content en van techbedrijven?
- Kan het directeurenoverleg zich uitspreken over de eerste versie van het non-paper? Welke elementen missen er en welke suggesties heeft men voor een nieuwe versie?
- Stemt het directeurenoverleg in met het geschetste vervolproces?

Bereiken

- Met een non-paper kan een duidelijk NL-standpunt worden ingebracht om zo de agenda van de CIE, likeminded te verzamelen en evt te beïnvloeden.
- Om zo veel mogelijk invloed te behouden is het van belang om enerzijds snel met een non-paper te komen, anderzijds is het van belang een standpunt zorgvuldig af te stemmen.

Vermijden

- NL is géén voorstander van online content-regulering. In het non-paper dient dat daarom duidelijk verwoord te zijn.
- In plaats van voortrekkersrol op dit dossier, zet NL zich constructief in om het dossier meer naar haar eigen voorkeur te trekken.

Toelichting

- Na de verkiezingen zal er een nieuwe Commissie aantreden. Zij zal een nieuwe beleidsagenda samenstellen. Dat proces loopt inmiddels. Het onderwerp desinformatie zal daarbij de aandacht van de Commissie kennen. Voorstellen voor een vorm van regulering ligt in lijn der verwachting.
- Helder dient te zijn welke 'red lines' NL met betrekking tot desinformatie heeft. Om een constructieve rol te spelen in EU-verband is van belang dat NL duidelijk maakt wat NL verwacht van de CIE. Kortom, wat willen we dat de CIE wél doet.
- Het non-paper zal op ambtelijk niveau verspreid worden.

Krachtenveld

- De CIE heeft het onderwerp online desinformatie in haar mededeling voor ER 9-5 in Sibiu opgenomen. CIE roept hier voor het eerst op tot regulering van online content van online desinformatie. De ER zelf heeft in haar leadershipsagenda Sibiu "online desinformatie" genoemd als één van de onderwerpen onder de vier prioriteiten voor de nieuwe agenda.
- FRA heeft middels rapport van president Macron opgeroepen dat meer regulering voor grote techbedrijven nodig is. Ook de Baltische staten zijn voor stander van een vorm van regulering van online content.
- DUI kent inmiddels strenge wetgeving op het gebied van hate speech, maar is terughoudend voor regulering van online content wat betreft desinformatie. DUI zou mogelijk bondgenoot kunnen zijn voor pleidooi regulering van transparantie.

Vervolproces bespreking non-paper

- Bespreking eerste versie directeurenoverleg: 16-5
- Verwerking opmerkingen en bespreking versie 2 in interdepartementaal overleg: 23-5
- Verwerken opmerkingen en agendering definitieve versie in HCEU: 6-6
- Definitieve versie dient voorgelegd te worden aan betrokken bewindspersonen

Datum
17 juni 2019**Kenmerk**
2022-0000451858

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	20 juni 2019 08:30 – 09:30 uur
Vergaderplaats	Z01-36 IJsselzaal
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 16 mei 2019

*Bijlage 1 Concept verslag DO 16 mei 2019**Informeren*

3. Stand van zaken desinformatie per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

Hier zal onder meer aandacht zijn voor de terugkoppeling van het AO kiesrecht en desinformatie en de komende Europese Raad.

4. Toelichting aanpak casus door 5.1.2.e NCTV)

Informeren

5. WVTTK

Datum
20 mei 2019**Kenmerk**
2022-0000451859

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	16 mei 2019
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)
Afwezig	5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (OCW)

1. Opening en mededelingen

5.1.2.e heeft zich afgemeld i.v.m. een AO, OCW heeft daarom schriftelijk inbreng geleverd.

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 28 maart 2019

Er zijn geen opmerkingen op het verslag, deze is daarmee vastgesteld.

5.1.2.e (BZK) geeft een toelichting op de voortgang van het dreigingsbeeld informatie domein (DID). Het volgende directeurenoverleg zal er een eerste geïntegreerd beeld opgeleverd worden.

5.1.2.e (NCTV) geeft een toelichting op de bijeenkomst van het DID afgelopen maandag waarbij men voor het eerst een zogeheten 'red team' sessie heeft gedaan. Tijdens een dergelijke oefening wordt vanuit het perspectief van 'de tegenstander' bekeken welke evenementen, methoden, communicatie en thema's gebruikt kunnen worden om schade toe te brengen. In het kader van de pilot DID is gekozen voor een niet nader te noemen casus waarin desinfo een risico vormt. Dit was een interdepartementale sessie waar NCTV, BZK, BZ, Defensie en de diensten aan hebben bijgedragen. De resultaten van de sessie waren positief en worden middels de OBI (Ongewenste Buitenlandse Inmenging)-methodiek verder opgepakt.

De aanwezigen beamen dat er een noodzaak is voor het DID, nu in de pilotfase blijft het echter een nevenactiviteit.

Actie: Het volgende DO zal het DID met een document komen waarin zij aangeven waar zij in de pilot fase tegenaan lopen; wat is er nodig om hiermee verder te gaan? Welke governance en behoeftestelling is nodig en is het nodig om bv. de GA aan te passen?

3. Stand van zaken desinformatie per departement

BZK

- Dinsdag 14 mei is volgens planning de Kamerbrief over de voortgang van het EU actieplan uitgegaan, met dank aan de bijdragen van de andere departementen. Deze is samen verzonden met de Nederlandstalige samenvatting van het literatuuronderzoek dat de UvA heeft uitgevoerd.
- Volgende week dinsdag 21 mei staat het AO desinformatie en digitale inmenging gepland. Een concept versie van het dossier hiervoor is ook interdepartementaal afgestemd. De actualiteit van het artikel van de Groene Amsterdammer over MH17 desinformatie en nieuws over de geblokkeerde Twitter account van 5.1.2.e, 5.1.2.e, worden meegenomen in het dossier.
- Dinsdag was ook de Eurocommissaris voor Justitie, Vera Jourová op bezoek in Nederland. Zij sprak met minister Grapperhaus maar ook met de Staatssecretaris BZK. 5.1.2.a

- Het eerste tussentijdse resultaat van de case studies van de onderzoek van de UvA is binnen. 5.1.2.i en 5.2.1

BZ

Op 10 juni zal in Letland de volgende bijeenkomst zijn van het International Partnership to Counter State Sponsored Disinformation (IPCSD). Dit is het gremium waar NL samen met o.a. de VS, het VK en de

Baltische staten aan deelneemt. Hier is nog geen agenda voor en men is nog bezig met het narratief van het IPCSD. Terugkoppeling hierover zal op een volgende DO komen,

Def

Defensie heeft recentelijke een interdepartementale conferentie over hybride oorlogsvoering georganiseerd. Verschillende landen, maar ook terroristische organisaties hebben dit nu in hun 'toolbox'. Op verschillende niveaus binnen de krijgsmacht is daarom kennis nodig. In de nieuwe defensie nota wordt daarom gekeken naar stratcom capaciteiten.

4. EU non-paper desinformatie

5.1.2.e en 5.1.2.e (BZK) geven een toelichting op de aanleiding voor dit non-paper.

De discussie vindt plaats volgens de aan het DO gevraagde besluiten.

Deelt het directeurenoverleg het idee voor het formuleren van een positie ten aanzien van de regulering van online content en van techbedrijven?

- Alle aanwezigen onderschrijven het idee en de noodzaak voor een non-paper.

Kan het directeurenoverleg zich uitspreken over de eerste versie van het non-paper? Welke elementen missen er en welke suggesties heeft men voor een nieuwe versie?

- 5.1.2.i en 5.2.1

5.1.2.i en 5.2.1

Stemt het directeurenoverleg in met het geschetste vervolgproces?

- Er moet goed gekeken worden wanneer het het meest effectief is om het paper in te steken, ook samen met de PVEU.
- Men richt zich nu op de volgende HCEU van 6 juni, het liefst gaat het paper daarvoor langs bewindspersonen.
- 18 juni is Raad Algemene Zaken, daarna ER. Idealiter wordt het paper tijdens het voortraject verspreidt. Ook is er van **5.1.2.a** een verzoek ontvangen om samen op te trekken richting de nieuwe Commissie.
- Voor het volgende interdepartementale overleg zal er nog een gesprek met NCTV, BZ en BZK plaatsvinden over het paper. Ook JenV dient bij het paper betrokken te worden vanwege het verschil met hate speech.

5. WVTTK

Tijdens het volgende DO komen de volgende zaken aan de orde:

- Terugblik AO desinformatie;
- DID pilot evaluatie en behoeftebepaling;
- Verdere stand van zaken UvA onderzoek naar sociale media en verkiezingen;
- Terugkoppeling IPCSD;
- Internationale reacties op non-paper.

Datum
17 juni 2019**Kenmerk**
2022-0000451870

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd 29 augustus 2019
08:30 – 09:30 uur

Vergaderplaats M01-26 Peel zaal

Deelnemers 5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV),
5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e
(AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e
(OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e
(BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 20 juni 2019

Bijlage 1 Concept verslag DO 20 juni 2019

Informeren

3. Outline Kamerbrief desinformatie

Bijlage 2 Outline en planning Kamerbrief Desinformatie

Informeren

4. Dreigingsbeeld Informatie Domein (DID)

Bijlage 3 Toekomst DID voor DO

Discussie en besluitvorming

Gevraagd besluit:

- Gaat het directeuren overleg akkoord met de voorgestelde opzet van het DID?

5. Point of Contact Rapid Alert System

Bijlage 4 Nota uitwerking PoC RAS NL

Discussie en besluitvorming

Gevraagd besluit:

Datum
17 juni 2019

Kenmerk
2022-0000451870

- Gaat het directeuren overleg akkoord met de voorgestelde opzet van het POC RAS?

6. Werkafspraken Horizontal Working Party (HWP) Hybride dreigingen en weerbaarheid

Bijlage 5 Horizontal Working Party Resilience and Countering Hybrid Treats

Discussie en besluitvorming

Gevraagd besluit:

- Gaat het directeuren overleg akkoord met de voorgestelde opzet voor de HWP?

7. WVTTK

Datum
5 juli 2019**Kenmerk**
2022-0000451871

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	20 juni 2019
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZK)
Afwezig	5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (BZ)

1. Opening en mededelingen

BZ en OCW hebben zich afgemeld, zij konden door andere verplichtingen niet aanwezig zijn.

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 16 mei 2019

Het verslag is vastgesteld, er waren geen opmerkingen.

3. Toelichting aanpak casus door 5.1.2.e (NCTV)

- 5.1.2.e 5.1.2.i
- Tijdig beginnen met voorbereiden op een te verwachten desinfo campagne, levert handelingsperspectief op. Alle betrokken departementen hebben de bijdrage vanuit de desinfo-community als nuttig ervaren. Sommige organisaties hebben de ondersteuning zelfs randvoorwaardelijk genoemd.
 - Vooral het bij elkaar brengen van verschillende expertises in het DID heeft een kwalitatieve boost gegeven. Dit moeten we vasthouden, in het vervolg is het doel om ook EZK, VWS en SZW bij een dergelijke aanpak te betrekken.
 - Een belemmering is dat dit vrijwillig is gedaan naast de reguliere werkzaamheden, aangezien het DID niet een vast werkverband is. Dit roept de vraag op of er ook tijd vrijgemaakt kan worden voor casussen die niet als onmiddellijke prio gezien worden.

Actie (NCTV en DID): In de 5.1.2.i zal de casus aanpak gedeeld worden met bewindspersonen.

Datum
5 juli 2019

Actie (NCTV, BZK en DID): In het volgende DO (29/08) zal de verdere aanpak van het DID voorgelegd worden. Welke lessen zijn er geleerd en wat is er nodig om dit structureel te doen.

4. Stand van zaken desinformatie per departement

NCTV

- Heeft in de middag een AO nationale veiligheid. Zullen hier nog over terugkoppelen.

Def

- De Counter Hybrid Unit heeft recent een workshop deepfakes georganiseerd, waaraan de andere departementen ook deelgenomen hebben.

KIEM (BZK)

- T.b.v. de ER van 20/21 juni zijn er twee rapportages over desinformatie opgeleverd; één van het voorzitterschap en één van de Commissie/Hoge Vertegenwoordiger.
- Desinformatie is ook letterlijk genoemd in de strategische agenda die gemaakt is vanuit de Europese Commissie voor de aankomende Commissie.
- Ook het komende Finse voorzitterschap heeft desinformatie hoog op de agenda staan.

BZK

- Op 19/6 was het AO Kiesrecht en Desinformatie. De verdeling van de vragen was 50/50 qua onderwerpen. Er was vooral aandacht voor de aanpak van de techbedrijven, mogelijke regulering en een samenwerking met Facebook.
- Facebook heeft BZK benaderd voor een ambtelijk werkbezoek om meer te leren over hun aanpak van politieke advertenties en desinformatie. MBZK zal hier positief op reageren met het voorbehoud dat gesprekken over regulering met de hele sector gevoerd zullen worden.
Aanvullingen vanuit het DO zijn dat ook de andere techbedrijven worden benaderd voor een dergelijk bezoek, en er van tevoren een vragenlijst wordt gemaakt met vragen die dan bij ieder werkbezoek gesteld kunnen worden.
- Het UvA onderzoek is bijna afgerond. 5.1.2.1 en 5.2.1

5. WVTTK

Tijdens het volgende DO staat het volgende geagendeerd:

- Document over verdere aanpak van het DID
- EU non-paper
- Inhoud brief aanpak desinfo die voor de begrotingsbehandeling is toegezegd, met daarbij de uitkomsten van het UvA onderzoek.

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid
Ministerie van Justitie en Veiligheid

Directeuren Overleg Desinformatie

Nationaal Crisis Centrum

Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
www.nctv.nl

Contactpersoon
5.1.2.e

T **5.1.2.e**

Datum
26 augustus 2019

Ons kenmerk

nota

Uitwerking PoC RAS NL

Aanleiding

Om waarschuwingen over desinformatie tijdig te detecteren, analyseren en te komen tot een gecoördineerde en gezamenlijke respons is door de EU een Rapid Alert System (RAS) opgezet. Het RAS is een digitaal platform wat voortgekomen is uit het Actieplan Desinformatie van de Europese Commissie. In het RAS wordt realtime informatie gedeeld tussen lidstaten over desinformatiecampagnes, best practices en discussies.

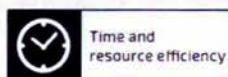
Digitaal platform waarin EU-lidstaten en instituties inzichten over desinformatie en gecoördineerde reacties kunnen delen.

Netwerk van 28 nationale contactpunten die de deelname van hun overheid coördineren en zorgen voor uitwisseling van informatie en best practices.

Het is mogelijk om de volgende typen informatie te delen in het RAS:

RAPID ALERT SYSTEM WILL ENABLE:

Deze nota gaat uit van het huidige systeem. Inmiddels heeft de Europese Commissie het initiatief genomen om te komen tot een RAS 2.0 waarbij meer ingezet wordt op een verbeterd kanaal voor informatie-uitwisseling met de online platforms, een hub voor onderzoek en analyse en een Stratcom hub.

Deze nota is op 22 augustus 2019 besproken in de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie.

Point of Contact NL

De Frontoffice van het Nationaal Crisiscentrum (Ministerie van Justitie en Veiligheid), hierna NCC-FO, is aangewezen als Point of Contact (PoC) binnen het RAS. De NCC-FO ondersteunt hierin o.a. het Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK) vanwege de aanwezigheid van 24/7 capaciteiten. De daadwerkelijke invulling van het PoC geschiedt op de volgende wijze:

Nationaal Crisis Centrum

Datum
26 augustus 2019

Ons kenmerk

	Inkomend (uit het RAS)	Uitgaand (naar het RAS)
Alert (spoed)	NCC-FO	BZK
Overige berichten (regulier)	BZK	BZK

Procedure

De procedure die door de NCC-FO of BZK wordt gehanteerd verschilt per categorie.

Alert

Een lidstaat deelt via het RAS informatie in de vorm van een alert over een desinformatiecampagne. Alerts vanuit en naar het RAS zijn mogelijk tijdgevoelig. Bij een inkomende alert is de procedure:

- Melding via de email doorsturen aan verzendlijst RAS door NCC-FO;
- Telefonisch informeren (24/7) Departementaal Crisiscentrum (DCC) BZK door NCC-FO. Het DCC draagt zorg voor het informeren/ alerteren van de dossierhouders BZK.
- De dossierhouder BZK beoordeelt de melding en besluit tot het nemen van eventuele vervolgacties:
 - Als de situatie vraagt om een directe respons wordt gehandeld volgens de reguliere structuren en overlegstructuren;
 - Bovenstaande houdt in dat BZK de deelnemers van de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie (IWDI) of het Directeurenoverleg Desinformatie (DO) benaderd voor nadere afstemming en/of het organiseren van een (ad hoc) overleg.

Indien Nederland een alert (uitgaand) via het RAS wil versturen is de procedure:

- Een alert wordt uitsluitend in het RAS gedeeld na instemming van het DO;
- De alert wordt in het RAS ingevoerd door BZK;
- Een afschrift van ingevoerde alert wordt ter informatie doorgestuurd aan de verzendlijst RAS door BZK.

Overige berichten

Een lidstaat deelt via het RAS informatie in de vorm van een (trend)analyse, rapport, best practice of gecoördineerde respons. De procedure is:

- Selecteren van relevante informatie door BZK;
- Opnemen van de geselecteerde informatie in de periodieke kennisupdate die BZK deelt met de interdepartementale werkgroep.

De procedure voor uitgaande informatie naar het RAS is als volgt:

- Aanleveren bericht voor het RAS bij BZK;
- Invoeren bericht in het RAS door BZK.

Oefening

Ter voorbereiding op een daadwerkelijke alert wordt in het 4^e kwartaal van 2019 een table-top oefening gehouden. Aan de hand van het gezamenlijk doorlopen van een scenario wordt de procedure beoefend. De oefening wordt georganiseerd door het NCC.

Nationaal Crisis Centrum

Datum

26 augustus 2019

Ons kenmerk

Toegang RAS

Er worden twee functionele accounts (niet persoonsgebonden) aangemaakt in het RAS die beide de mogelijkheid hebben om inkomende en uitgaande berichtgeving te kunnen delen. De accounts zijn:

- NCC, genaamd: 5.1.2.i
- BZK, genaamd: 5.1.2.i

Het is voor leden van de IWDI mogelijk om een persoonlijke accounts aan te maken in het RAS.

Verzendlijst RAS

De verzendlijst voor het RAS bestaat uit de volgende contactpersonen:

NCTV <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e@nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl• 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl BZ <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @minbuza.nl• 5.1.2.e @minbuza.nl	BZK <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @rijksoverheid.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl• 5.1.2.e @minbzk.nl Defensie <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @mindef.nl• 5.1.2.e @mindef.nl EZK <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @minez.nl OCW <ul style="list-style-type: none">• 5.1.2.e @minocw.nl
---	---

Horizontal Working Party Resilience and Countering Hybrid Treats

De nieuwe HWP Resilience and Countering Hybrid Threats is een horizontale raads werkgroep met een breed karakter en raakt beleidsterreinen van diverse departementen. In algemene zin als het om het proces rond deze raads werkgroep gaat, geldt het volgende:

- De minister van JenV is coördinerend bewindspersoon voor statelijke / hybride dreigingen. Coördinatie van de HWP ligt daarom bij JenV (NCTV) in Den Haag en de J&V-hybride attaché op de PV. Deze zullen dus ook optreden als contactpunt voor en naar het raadssecretariaat.
 - Hierbij wordt benadrukt dat JenV verantwoordelijk is voor het tijdig verzenden van de stukken gerelateerd aan de HWP aan de betrokken departementen zodat er voldoende tijd is voor inbreng en afstemming.
- Vanuit JenV zal in principe een expert uit Den Haag deelnemen, waarbij vervanging door PVEU mogelijk is. Concreet betekent dit dat JenV de instructie coördineert, in beginsel optreedt als delegatieleider en verslaglegging verzorgt.
- Hierbij is er nauwe afstemming met alle betrokken departementen en worden alle belangen meegenomen, dit betreft o.a.: BZ, BZK, DEF, OCW en EZK.
- Afhankelijk van thema/agendapunten worden ook andere departementen betrokken.

Omdat ook desinformatie belegd wordt in de HWP wordt gewerkt conform de afspraken die nationaal zijn gemaakt op dit dossier:

- T.a.v. desinformatie in brede zin is BZK in de lead, dat betekent de lead nemen voor het opstellen en aanleveren (aan JenV) van de instructie voor deze agendapunten en het woord voeren bij deze agendapunten tijdens de HWP. Dit geldt ook voor zaken die raken aan verkiezingen en het democratische proces.
- Indien desinformatie wordt behandeld vanuit perspectief statelijke dreigingen/nationale veiligheid is JenV in de lead en voert dan ook het woord tijdens de HWP.
- Als over andere aspecten van desinformatie wordt gesproken zoals mediawijsheid en de AVMSD en/of diplomatieke responsopties, dan zullen OCW en/of BZ in de lead zijn voor dat specifieke agendapunt.
- Ook voor thema's van andere departementen, zoals DEF, EZK, etc, zal steeds in overleg met hen bezien worden of afvaardiging t.a.v. agendapunten op terrein van betreffende departementen nodig is. Daarbij geldt dat betreffend departement op eigen terrein het woord kan voeren. Hierover zal continue afstemming plaats vinden voor een vergadering.
- Bij twijfel over focus van desinformatie agendapunt zal BZK de lead nemen.

Politiek niveau:

- In het mandaat wordt gesproken over rapportage van de HWP voornamelijk aan de Raad Algemene Zaken. Agendering op de JBZ raad ligt ook in de lijn der verwachting.
- Afhankelijk van de inhoud en wijze van agendering kan waar nodig overleg plaatsvinden tussen de bewindspersonen van de betrokken departementen over de woordvoering in de Raad.

Evaluatie en aanpassing afspraken:

- Tussentijds kunnen de afspraken naargelang wijziging focus agenda, ervaringen in de praktijk of veranderende behoeftes aangepast worden indien dat noodzakelijk wordt geacht.
- Deze afspraken zijn dan ook flexibel, aanpasbaar en vooral pragmatisch.

Van: [redacted] - BD/NCTV <[redacted]@nctv.minjenv.nl>
Verzonden: donderdag 10 oktober 2019 17:07
Aan: [redacted]; [redacted]; [redacted]@mindef.nl'; [redacted]@minbuza.nl'; [redacted];
 [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted]@minaz.nl'; [redacted]@minaz.nl';
 [redacted]@minbuza.nl'; [redacted]@minez.nl'; [redacted], BS/AL/HDB/Proj Off';
CC: [redacted]@minocw.nl'; [redacted]@mindef.nl'; [redacted];
 [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted];
 BS/AL/HDB/ProjafdCHU'; [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted];
 [redacted]; [redacted] - BD/KS; [redacted] BD/PSD; [redacted] - BD/PSD; [redacted];
 [redacted]; [redacted]; [redacted]; [redacted];
 [redacted]; [redacted]; [redacted] - BD/PSD; [redacted];
 [redacted]@mindef.nl'; [redacted] - BD/PSD; [redacted]; [redacted]@mindef.nl

Onderwerp: RE: Schriftelijke ronde Directeurenoverleg desinformatie

Akkoord

Van: 5.1.2.e [mailto:5.1.2.e@minbzk.nl]
Verzonden: maandag 7 oktober 2019 17:07
Aan: 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e;
5.1.2.e; 5.1.2.e@minaz.nl; 5.1.2.e@minaz.nl; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e@minez.nl; 5.1.2.e
BS/AL/HDB/Proj Off; 5.1.2.e@minocw.nl; 5.1.2.e - BD/NCTV; 5.1.2.e@mindef.nl;
5.1.2.e
cc: 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e, BS/AL/HDB/ProjafdCHU;
5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e - BD/KS; 5.1.2.e
- BD/PSD; 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e
; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e;
5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl
Onderwerp: Schriftelijke ronde Directeurenoverleg desinformatie

Besten,

Zoals eerder aangekondigd zal het Directeurenoverleg van deze week schriftelijk worden afgedaan. Hierbij sturen wij u enkele stukken t.b.v. deze schriftelijke ronde.

Stand van zaken Kamerbrief desinformatie
Verslag schriftelijke CBJ 2 oktober 2019
0310 Kamerbrief beleidsinzet desinformatie
0310 Bijlage Kamerbrief desinformatie

Op 2 oktober is de Kamerbrief via een schriftelijke ronde in de CBJ goedgekeurd voor verzending naar de RBJ (zie het verslag in de bijlage).

Er waren enkele tekstuele suggesties welke overgenomen zijn. De RBJ versie van de brief en de bijlage zijn ook bijgevoegd, deze worden vandaag naar de RBJ gestuurd.

De brief zal, in lijn met de planning, op 15 oktober in de RBJ behandeld worden.

Voortgang Dreigingsbeeld Informatiedomein (DID)
Voortgangsrapportage DID
Desinformatie en ondermijning van de sociale en politieke stabiliteit

Bijsgevoegd is een voortgangsrapportage over het DID een algemene inleidende analyse op het thema desinformatie.

Ontwikkelingen EU

Věra Jourová is de kandidaat-Commissaris (en Vice President) die verantwoordelijk wordt voor Democratie en Transparantie. In haar mission letter heeft ze de opdracht gekregen voor het versterken van de weerbaarheid van de democratie.

Hierbij heeft ze een focus meegekregen voor versterken van de weerbaarheid tegen desinformatie waarbij mediavrijheid en vrijheid van meningsuiting gewaarborgd zijn. Ze zal ook aandacht hebben voor mediapluralisme in lidstaten.

Jourová krijgt als taak om de implementatie van de Code of Practice uit te voeren, de evaluatie uit te voeren en, indien zij na de evaluatie er aanleiding toe ziet, wetgeving voor te bereiden.

Verder zal zij voorstellen voorbereiden voor grensoverschrijdende journalistieke projecten. Ook zal Jourová voorstellen doen voor betaalde politieke advertenties.

We zien eventuele vragen of opmerkingen graag uiterlijk donderdag 10 oktober tegemoet.

Met vriendelijke groet,

Mede namens **5.1.2.e**,

5.1.2.e

.....
Afdeling Democratie

Directie Democratie en Bestuur

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag

Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

.....
E 5.1.2.e

M 5.1.2.e
.....

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

Ministerie van Justitie en Veiligheid

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Ministry of Justice and Security

Desinformatie en ondermijning van de sociale en politieke stabiliteit

Inhoud

Inleiding.....	2
'Desinformatie', 'misinformatie' of 'nepnieuws'?	2
De digitalisering van het nieuws en een veranderend medialandschap	5
Advertenties als inkomstenbron.....	5
Selectieve en gepersonaliseerde nieuwsvoorziening op sociale media	6
Verspreiding desinformatie via traditionele mediakanalen	7
Verspreiding desinformatie via online media.....	8
Technologische ontwikkelingen met betrekking tot de verspreiding van desinformatie	11
De impact van desinformatie.....	12
Online beïnvloeding en weerbaarheid in Nederland.....	12

Inleiding

Dit is een algemene inleidende analyse opgesteld door het interdepartementale analyseverband Dreigingsbeeld Informatiedomein (DID) en bestemd voor het interdepartementale overleg over desinformatie. De analyse kan gebruikt worden als opmaat naar een periodiek te verschijnen Dreigingsbeeld Informatiedomein, mocht daartoe besloten worden.

De verspreiding van desinformatie is tegenwoordig gemakkelijker dan vroeger door de toegenomen ontwikkeling van digitale technologieën en het gebruik van online platformen voor nieuwsconsumptie.¹ Zo wordt in Nederland bijvoorbeeld veel misinformatie op websites en via sociale media verspreid over vaccinaties.² Voor wat betreft buitenlandse beïnvloeding is in de Nederlandse media aandacht geweest voor beïnvloeding door de Russische trollenfabriek – de Internet Research Agency – en de circulatie van desinformatie op sociale media omtrent de ramp met de MH17.³ Eerdere voorbeelden van inmenging in verkiezingen (zoals de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 of beïnvloeding van het Brexit referendum) laten daarnaast zien dat desinformatie een reële dreiging vormt voor de democratische rechtsorde. Er is sprake van reële risico's die om aandacht vragen.⁴ Voor welke uitdagingen staan de Nederlandse samenleving en overheid in relatie tot verspreiding van desinformatie, al dan niet door buitenlandse actoren, en wat is hierbij het belang van de digitalisering van het nieuws?

Alvorens in te gaan op het veranderde medialandschap door de digitalisering en de wijze waarop actoren te werk gaan in de verspreiding van desinformatie, wordt eerst uiteengezet waarin de term zich onderscheidt van de term 'nepnieuws' en hoe desinformatie onderdeel uitmaakt van hybride conflictvoering. Tot slot wordt ingegaan op technologische ontwikkelingen met betrekking tot de verspreiding van desinformatie, en wat er tot dusverre bekend is uit onderzoek naar de impact van desinformatie. De laatste paragraaf richt zich op de specifieke Nederlandse context en de weerbaarheid tegen desinformatie.

'Desinformatie', 'misinformatie' of 'nepnieuws'?

De termen 'nepnieuws' en 'desinformatie' worden vaak gebruikt om hetzelfde aan te duiden. De term 'nepnieuws' wordt gehanteerd om verschillende fenomenen aan te duiden, variërend van nieuwssatire en parodie tot manipulatie, reclame en propaganda. Daarnaast wordt de term 'nepnieuws' door politici wereldwijd gebruikt om nieuwsorganisaties aan te duiden met wiens berichtgeving zij het niet eens zijn. In een groot deel van het discours over 'nepnieuws' worden dus

¹ Van Keulen, Korthagen, Diederik & Van Boheemen (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

² Hierdoor ontstaat twijfel bij ouders over de veiligheid en noodzaak van vaccinatie. Dit heeft mogelijk bijgedragen aan de dalende vaccinatiegraad. Zie bijvoorbeeld Algemeen Dagblad, 'Vaccinatiewetenschappers zijn nepnieuws zat en komen met eigen systeem', 21 oktober 2018.

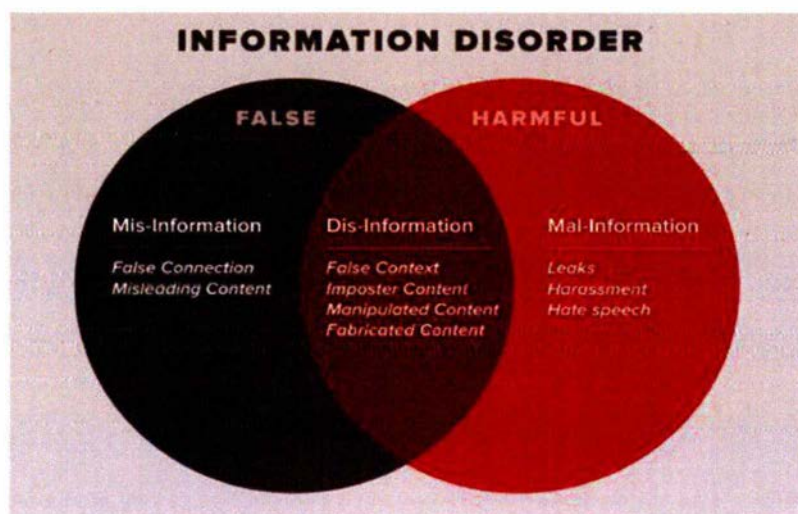
³ Zie o.a. Kist & Wassens, 'Hoe de Petersburgse trollenfabriek te werk ging na de MH17-ramp', NRC Handelsblad, 13 mei 2019; Van der Noordaa & Van de Ven, 'De invloed van Russische trollen: het MH17 complot', De Groene Amsterdammer, 29 mei 2019. Door het verspreiden van dergelijke desinformatie wil de Russische regering bereiken dat het (in eerste instantie Russische) publiek niet meer weet wat te geloven en dat het internationale onderzoek naar de ramp in diskrediet wordt gebracht en een eventuele rechtsgang bemoeilijkt.

⁴ Kamerbrief Binnenlandse Zaken, "Brief inzake desinformatie en beïnvloeding verkiezingen", 13 december 2018; Bijlage Kamerbrief Ministerie van Justitie en Veiligheid, "Tegengaan statelijke dreigingen", 18 april 2019.

verschillende begrippen en opvattingen over de term met elkaar verward.⁵ Het is echter belangrijk om onderscheid te maken in 1) berichten die 'juist' en 'onjuist' zijn; en 2) berichten die gecreëerd en verspreid worden door actoren met de intentie om al dan niet schade te berokkenen. Een studie verricht door de Raad van Europa hanteert daarom de volgende terminologie en indeling:

- *Desinformatie* is opzettelijk gecreëerde en inaccurate informatie, dat is verspreid met het doel om schade te berokkenen aan een persoon, sociale groep, organisatie of land.
- *Misinformatie* is per ongeluk verspreide inaccurate informatie.
- *Malinformatie* is waarheidsgetrouwe informatie dat is verspreid met het doel om schade te berokkenen aan een persoon, organisatie of land.⁶

In onderstaand schema⁷ is te zien welke type berichten binnen deze terminologie vallen volgens de studie door de Raad van Europa:

Het onderscheid tussen 'misinformatie' en 'desinformatie' is vaak moeilijk te maken.⁸ Zo schaaft de 'High-Level Group on fake news and online disinformation' (HLEG) – aangesteld door de Europese Commissie – ook 'misleading content' onder de definitie van desinformatie en hanteert de volgende definitie: '*desinformatie is onware, inaccurate of misleidende informatie, die is ontworpen, gepresenteerd en gepromoot om opzettelijk schade of economische winst te veroorzaken*'.⁹ Het wordt gebruikt als instrument om schade te berokkenen en bij de kwalificatie van een bericht als "desinformatie" telt de intentie om opzettelijk schade te berokkenen zwaar mee. In dit document sluiten wij aan bij bovengenoemde definitie van HLEG.¹⁰ Zo kan het onder andere gaan om volledig gefingeerde informatie, een combinatie van feiten en verzinsels of om 'framing' van informatie, met

⁵ Quandt, et al. (2019) 'Fake news', *The International Encyclopedia of Journalism Studies*; Wardle & Derakhshan (2017) *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

⁶ Wardle & Derakhshan (2017) *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

⁷ *ibid*, p. 20.

⁸ Van Keulen, Korthagen, Diederik & Van Boheemen (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

⁹ European Commission (2018) *A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 11

¹⁰ De intentie om economische winst te veroorzaken valt niet binnen de scope van dit document.

als doel om de lijn tussen fictie en waarheid te vertroebelen, te misleiden, verdeeldheid en verwarring te zaaien, en te polariseren.

Desinformatie is een thema dat aan continue verandering onderhevig is. De actoren die desinformatie verspreiden lopen uiteen van nationale actoren zoals burgers, tot commerciële partijen of buitenlandse statelijke actoren en daaraan gelieerde *proxies*.¹¹ Statelijke actoren kunnen heimelijk invloed uitoefenen op het publieke en politieke debat door middel van desinformatie, met het doel om de sociale en politieke stabiliteit te schaden. Beïnvloeding en misleiding door gemanipuleerde informatievoorziening maken dan ook een belangrijk deel uit van hybride conflictvoering.¹² Hybride oorlogsvoering heeft de intentie om de politieke besluitvorming in een land te manipuleren door het gedrag en de opvattingen van het publiek te beïnvloeden, zoals dat van media organisaties, de samenleving en politieke leiders. Het behelst daarmee beïnvloedingsactiviteiten, die naast informatiemiddelen bestaan uit diplomatieke, economische en militaire middelen.¹³ Het doel is om, vanuit geopolitieke en strategische doelstellingen, ambiguïteit en besluiteloosheid te creëren en kwetsbaarheden van de tegenstander te raken. Desinformatie is hiermee een belangrijk middel in handen van statelijke actoren vanwege de misleiding, ambiguïteit en ontkenning waarmee de acties gepaard gaan, die attributie en een effectieve respons bemoeilijken.¹⁴

De focus van desinformatie is dan ook vaak gericht op sociaal-maatschappelijke kwesties waar verdeeldheid over bestaat. In Europese landen betreft het vaak kwesties als de nationale soevereiniteit, immigratie, Islam, terrorisme, of de EU als elitair instituut.¹⁵ Desinformatie benadrukt opzettelijk de verschillen en de verdeeldheid tussen aanhangers van politieke partijen, verschillende nationaliteiten, etnische en religieuze groepen, of sociaal-economische klassen. Vaak worden foto's (m.n. 'memes') en video's gebruikt in de verspreiding van desinformatie; deze zijn overtuigender dan tekst alleen en op die wijze wordt meer beroep gedaan op emoties. Naast de visuele component en het oproepen van een emotionele respons bestaat een succesvolle desinformatie-campagne uit een sterk narratief en herhaling.¹⁶

Naast dat de actoren kunnen verschillen, kan ook de wijze van verspreiding adaptief zijn. Zo kan desinformatie verspreid worden via traditionele nieuwsbronnen, als TV en kranten, en door de toegenomen ontwikkeling van digitale technologieën en het wijdverbreide gebruik van sociale media is het mogelijk om snel en direct een boodschap bij een bepaalde doelgroep te krijgen.¹⁷ In de

¹¹ Van der Noordaa & Van de Ven, 'De invloed van Russische trollen: het MH17 complot', De Groene Amsterdammer, 29 mei 2019; Vollebregt, 'Meeste nepnieuws is van eigen bodem', Trouw, 23 mei 2019.

¹² Dreigingen voor de nationale veiligheid door hybride conflictvoering bestaan uit een geïntegreerd gebruik van conventionele en non-conventionele middelen, openlijke en heimelijke activiteiten en de inzet van militaire, paramilitaire en civiele actoren en middelen. Zie NCTV (2019) *Chimaera: Een duiding van het fenomeen 'hybride dreiging'*. NCTV: Den Haag, p. 10.

¹³ Zie NATO StratCom COE (2019) *Hybrid Threats: A strategic communications perspective*. Naast deze zogenaamde DIME factoren voegt de NAVO in de context van hybride oorlogsvoering financiële, inlichtingen en rechtelijke middelen toe.

¹⁴ NCTV (2019) *Chimaera: Een duiding van het fenomeen 'hybride dreiging'*. NCTV: Den Haag.

¹⁵ Polyakova & Boyer (2018) *The future of political warfare: Russia, the West, and the coming age of global digital competition*. Brookings, Robert Bosch Foundation Transatlantic Initiative; Wardle & Derakhshan (2017) *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

¹⁶ Idem; Vollebregt, 'Meeste nepnieuws is van eigen bodem', Trouw, 23 mei 2019.

¹⁷ NCTV (2019) *Chimaera: Een duiding van het fenomeen 'hybride dreiging'*. NCTV: Den Haag.

volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de veranderende nieuwsvoorzieningscontext en de gevolgen voor de verspreiding van desinformatie.

De digitalisering van het nieuws en een veranderend medialandschap

Waar de nieuwsconsumptie van traditionele media (zoals TV, radio en kranten) voorheen vooral tot de huiskamer of de avonduren beperkt waren, hebben smartphones en tablets de nieuwsconsumptie geïntensiveerd. Het dagbereik van traditionele media neemt al jaren gestaag af, echter door digitalisering van de media (zoals online lezen, (terug)kijken en luisteren) wordt er in totaal nog steeds veel media geconsumeerd.¹⁸ Traditionele mediamarkten hebben maatregelen genomen door 'digitaal te gaan' en online meer lezers en kijkers te trekken. Hiermee is de verscheidenheid aan onderwerpen vergroot, brengen media minder kwaliteitsnieuws en richten zij zich meer op 'human interest'. Met name op lokaal niveau is de nieuwsvoorziening verminderd en is onderzoeksjournalistiek en de nadruk op feitencontrole afgenomen.¹⁹ Verschraving van de traditionele journalistiek komt ook tot uitdrukking in kleinere budgetten, personele onzekerheid en 'publiceerdrang'.

Met de smartphone als populairste middel voor nieuwsconsumptie heeft men voortdurend toegang tot een uitgebreid aanbod. Het online aanbod is afkomstig van traditionele aanbieders, zoals nieuwswebsites, maar ook van nieuwe partijen zoals blogs, fora en 'messageboards' (bijv. Reddit en diverse 'subreddits') en online sociale media platformen (zoals Facebook, Twitter, Instagram, Snapchat, YouTube).²⁰ Een belangrijk verschil met traditionele media is dat deze nieuwe partijen, zoals aanbieders van sociale netwerkdiensten en beheerders van fora en messageboards, niet zelf de producent van nieuwsberichten zijn maar hun macht delen met de gebruiker.²¹ Daarnaast worden ze gekenmerkt door online advertenties als inkomstenbron en selectieve en gepersonaliseerde nieuwsvoorziening.

Advertenties als inkomstenbron

Advertenties zijn de voornaamste inkomstenbron voor online media: meer clicks naar een website met reclame vertalen zich in meer inkomsten. Om mensen naar dergelijke websites te leiden is 'clickbait' ontstaan: sensationele en vaak misleidende headlines op sociale media die erop gericht zijn om de aandacht van gebruikers te trekken, waardoor mensen na het klikken op de link worden doorgeleid naar een website (die vervolgens vaak beneden hun verwachting is en kort daarop weer wordt verlaten).²² De motieven voor de verspreiding van clickbait zijn in Nederland voornamelijk commercieel van aard. Het voornaamste doel is het genereren van internetverkeer: het verhogen van de bezichtigingen van de website en advertenties, en de hiermee samenhangende inkomsten.

¹⁸ Commissariaat voor de Media (2019) *Mediamonitor 2019*.

¹⁹ DSP (2018) *Onderzoeksjournalistiek in Nederland: Verkenning en Analyse*.

²⁰ Autoriteit Consument & Markt en het Commissariaat voor de Media (2018) *Digitalisering en nepnieuws*; Commissariaat voor de Media (2019) *Mediamonitor 2019*; Reuters Institute for the Study of Journalism (2019) *Digital News Report the Netherlands*.

²¹ Commissariaat voor de Media (2019) *Filterbubbels in Nederland*.

²² Aldwairi & Alwahedi (2018) 'Detecting fake news in social media networks', *Procedia Computer Science*, 141: 215-222.

Daarnaast wordt door middel van personalisatie geprobeerd om mensen zo lang mogelijk op een website of app vast te houden en de advertenties te tonen.²³

Selectieve en gepersonaliseerde nieuwsvoorziening op sociale media

Ons 'online bestaan' is doordrongen van op maat ontworpen informatie; welke advertenties en nieuwsberichten een gebruiker te zien krijgt op sociale media is afhankelijk van persoonlijke kenmerken en -voorkeuren of diens internetgedrag (bijv. getraceerd door cookies en schadelijke software). Deze wijze van aanbieden van op de persoon toegesneden informatie d.m.v. micro-targeting is al geruime tijd onderdeel van de online advertentiemarkt en verbetering van online gebruikservaringen.²⁴ Micro-targeting is een marketingstrategie waarbij d.m.v. data analyses doelgroepen gericht kunnen worden benaderd. Computerprogramma's analyseren grote hoeveelheden persoonlijke gegevens waardoor specifieke profielen ontstaan die gedrag en interesses van internetgebruikers kunnen voorspellen. Kwaadwillende actoren zouden misbruik kunnen maken van dergelijke micro-targeting technieken, en kunnen deze technieken gebruiken om polarisatie en verspreiding van desinformatie binnen bepaalde groepen te vergroten of stemgedrag tijdens verkiezingen te beïnvloeden.²⁵ De casus van Cambridge Analytica (beïnvloeding van het Brexit referendum en de Amerikaanse presidentsverkiezingen op basis van informatie afkomstig van Facebook profielen), is een voorbeeld van hoe er misbruik kan worden gemaakt van micro-targeting en welke impact het kan hebben op verkiezingen. Een ander voorbeeld is "dark advertising", waarbij advertenties zijn gericht op een bepaalde doelgroep, die niet voor iedereen zichtbaar zijn en hierdoor moeilijker te ontdekken zijn.²⁶

Ook *newsfeeds* op sociale media zijn gepersonaliseerd door middel van algoritmes die aan het oog onttrokken zijn. Dit leidt ertoe dat de nieuwsvoorziening selectief wordt doorgegeven en per gebruiker varieert, aansluitend bij diens internetgedrag of persoonlijke voorkeuren. Gebruikers kunnen op deze wijze alleen nieuws voorgeschoteld krijgen vanuit een perspectief waar zij het mee eens zijn – een zogenaamde "filterbubbel", waarin een divers nieuwsaanbod verdwijnt. Wanneer mensen binnen hun bubbel de gangbare standpunten tegenover elkaar bevestigen en verdedigen, wordt het een "echokamer" genoemd. Afwijkende stemmen worden in dergelijke echokamers niet gehoord. Dit kan uiteindelijk leiden tot *ideologische segregatie* als mensen niet meer in aanraking komen met de meningen van anderen. Daarnaast bestaat het risico van *algoritmische discriminatie*, waardoor berichten via algoritmes van sociale media alleen bij specifieke doelgroepen terecht

²³ Idem; Marwick & Lewis (2017) *Media Manipulation and disinformation online*. Data and Society Research Institute; Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

²⁴ Online wordt zoveel mogelijk persoonlijke informatie over gebruikers verzameld door grote techbedrijven, zoals bijv. geslacht, hobby's en locatie. Adverteerders betalen vervolgens voor deze informatie, zodat ze op maat gemaakte advertenties kunnen maken. Het Financieel Dagblad schrijft dat bij Google 85% van de inkomsten uit advertenties komt en bij Facebook zelfs 98%. Zie: 'D66 wil in strijd tegen nepnieuws minder persoonlijke advertenties terugdringen om nepnieuws', Het Financieel Dagblad, 25 juni 2019.

²⁵ Hazenberg, et al. (2018) *Micro-Targeting and ICT media in the Dutch Parliamentary System: Technological changes in the Dutch parliamentary system*. TU Delft; Zuiderveen Borgesius et al. (2019) 'Online politieke microtargeting: Een zegen of een vloek voor de democratie?' *Nederlands Juristenblad*, 15 maart 2019, nr. 10.

²⁶ New Knowledge (2018) 'Disinformation and data attacks will get worse', via <https://www.newknowledge.com/articles/disinformation-and-data-attacks-will-get-worse/>

komen en bepaalde groepen mensen specifiek nieuws niet meer ontvangen (bijv. als personen met een laag inkomen geen financieel nieuws ontvangen).²⁷

In Nederland is Facebook het meest gebruikte sociale medium voor nieuws. De overgrote meerderheid van de Nederlanders volgt naast nieuws op sociale media ook andere nieuwsbronnen en nieuws dat niet door algoritmes wordt aanbevolen. Hierom is volgens het Commissariaat voor de Media de kans dat mensen via Facebook in een 'nieuwsbubbel' terechtkomen gering.²⁸ Onderzoek naar micro-targeting rond de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 constateerde voor verschillende politieke partijen wel echokamers op Twitter, maar stelt dat er daarbij tegelijkertijd ook veel onderlinge interactie tussen aanhangers van verschillende partijen was.²⁹

Verspreiding desinformatie via traditionele mediakanalen

Desinformatie wordt voornamelijk verspreid op online mediakanalen, maar kan ook via de traditionele media worden verspreid of onbedoeld door reguliere binnenlandse media worden overgenomen of versterkt.³⁰ Zo kunnen zenders die door buitenlandse staten worden gecontroleerd (zoals Al Jazeera of RT) zich opzettelijk op de autochtone bevolking in een ander land richten met als doel om het binnenlandse publieke en politieke debat te beïnvloeden. Voor een niet-geïnformeerde consument zijn dergelijke nieuwszenders moeilijk te onderscheiden van binnenlandse nieuws- en opinieprogramma's. Deze nieuwszenders beroepen zich op Westerse democratische beginselen, zoals de vrijheid van pers en meningsuiting, en claimen dat zij invalshoeken en gebeurtenissen belichten die niet door andere media gedekt worden.³¹

Voorbeelden van verspreiding desinformatie via traditionele mediakanalen door statelijke actoren:

- De casus van Russische beïnvloeding tijdens de Amerikaanse verkiezingen toont dat de beïnvloeding van het politieke en publieke debat in de VS o.a. via de traditionele media plaatsvond. De Russische media-outlets die zich richten op een buitenlands publiek (zoals RT en Sputnik) dienden tijdens de Amerikaanse verkiezingen als een platform voor Kremlin berichtgeving. RT heeft lokale nieuwszenders in verschillende landen en talen (Engels, Spaans, Frans, Arabisch, Duits) en een groot internationaal bereik.³² Van buitenaf lijkt de nieuwszender niet kwalitatief anders dan reguliere nieuws- en opinieprogramma's en is het moeilijk te onderscheiden van de mainstream media. Zo heeft RT lokale bekende 'news

²⁷ Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

²⁸ Commissariaat voor de Media (2019) *Mediamonitor 2019: Mediabedrijven en mediamarkten*. Reuters Institute Digital News Report Nederland 2019; Commissariaat voor de Media (2019) *Filterbubbels in Nederland*.

²⁹ Hazenberg, et al. (2018) *Micro-Targeting and ICT media in the Dutch Parliamentary System: Technological changes in the Dutch parliamentary system*. TU Delft.

³⁰ Zoals de berichtgeving over de Iraakse massavernietigingswapens door de New York Times illustreert, of de verspreiding van Trump's tweets op televisie, met daarin informatie afkomstig van samenzweringswebsites. Zie Wardle & Derakhshan (2017). *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

³¹ Rutenberg, 'RT, Sputnik and Russia's new theory of War', New York Times, 13 september 2017.

³² RT (voorheen Russia Today) is de voornaamste internationale propaganda outlet van Rusland; Sputnik is een tevens door de overheid gefinancierde outlet die pro-Kremlin radio en online content produceert in verschillende talen en gericht is op een internationaal publiek. Het Intelligence Community Assessment stelt in diens onderzoek naar de Russische beïnvloeding tijdens de Amerikaanse verkiezingen, dat RT in 2012 de snelst groeiende internationale nieuwszender in de VS was en dat het omstreeks begin 2017 de meest bekeken buitenlandse nieuwszender in het Verenigd Koninkrijk was. Zie Intelligence Community Assessment (6 January 2017), *Assessing Russian activities and intentions in recent US elections*.

anchors' in dienst, zoals Larry King, Chris Hedges (voormalig New York Times correspondent) en Ed Schultz (voormalig MSNBC ster). Daarnaast wordt het door fans geprezen vanwege de politieke perspectieven die niet prominent naar voren komen in de mainstream media en is de zender in het verleden genomineerd voor verschillende Emmy Awards.³³

- Een ander voorbeeld is het verspreiden van desinformatie via dagbladen, zoals het cybersecuritybedrijf FireEye recent in lokale Amerikaanse kranten heeft gesignaleerd. Hierin stonden ingezonden brieven gepubliceerd, die afkomstig lijken te zijn van Iraanse actoren.³⁴ De strategieën van statelijke actoren m.b.t. de verspreiding van desinformatie kunnen verschillen. Zo sloten Russische desinformatieberichten tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 aan bij de retoriek en de verschillende discussies die al online in uiteenlopende politieke groeperingen leefden (zoals die van immigratie hardliners, 'environmentalists', African Americans, etc.). De tactiek van Iran lijkt daarentegen vooral gericht op de verspreiding van eenzijdige berichtgeving, die in lijn is met beleidsterreinen van de Iraanse regering (zoals het tegenwerken van Israël).³⁵

Verspreiding desinformatie via online media

De verspreiding van desinformatie wordt veelal geïntensiveerd door *trollen* en geautomatiseerde accounts (*bots*) op sociale media platformen.

- *Trollen* zijn personen die zelf content aanmaken, delen en interactie aangaan met andere profielen, en erop gericht zijn om discussies te ontregelen, misleidende berichten te verspreiden en negatieve communicatie tot stand te brengen. De profielen zijn vaak opgezet met een valse identiteit of kunnen oude inactieve accounts zijn die zijn overgenomen.³⁶ Als reactie op trollen zijn diverse tegenbewegingen ontstaan, zoals de *Baltische elfen* (personen die positieve reacties achterlaten onder berichten die overgenomen dreigen te worden door trollen) en *troll hunters* in Litouwen.³⁷
- *Bots* zijn geautomatiseerde profielen die berichten 'liken', citeren en verder verspreiden. Zij worden voornamelijk gebruikt om verdelende inhoud te verspreiden, die bijvoorbeeld geproduceerd zijn door trollen, en om specifieke individuen en groepen aan te vallen.³⁸ Wanneer verschillende bots aan elkaar gekoppeld zijn worden ze een *botnet* genoemd. Botnets verspreiden dezelfde berichten vanuit verschillende nep-accounts.³⁹

³³ Rutenberg, 'RT, Sputnik and Russia's new theory of War', New York Times, 13 september 2017.

³⁴ Timberg & Romm, 'It's not just the Russians anymore as Iranians and others turn up disinformation efforts ahead of 2020 vote', The Washington Post, 25 juli 2019.

³⁵ Idem.

³⁶ Lewandowsky, Ecker & Cook (2017) 'Beyond misinformation: Understanding and coping with the "Post-Truth" Era', *Journal of applied research in memory and cognition* 6: 353-369; Van Keulen et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

³⁷ Van de Ven & Van Hacht (2019) 'De elfen tegen de trollen; Digitale oorlog in Litouwen', De Groene Amsterdammer, 27 juni 2019.

³⁸ Polyakova & Boyer (2018) *The future of political warfare: Russia, the West, and the coming age of global digital competition*. Brookings, Robert Bosch Foundation Transatlantic Initiative.

³⁹ Nieuwsuur, 'Trollen en bots beïnvloeden ook jouw mening (zonder dat je het merkt)', 7 november 2017.

- *Hybride bots* zijn accounts die zowel menselijk gedrag als geautomatiseerde patronen en activiteiten vertonen. Dit maakt ze moeilijker te detecteren.⁴⁰

Doordat trollen en bots relatief makkelijk te hanteren en goedkoop zijn, hebben ze een effect m.b.t. de verspreiding van desinformatie en worden ze veelal nationaal ingezet voor politieke doeleinden (zoals het laten toenemen van het aantal volgers van een politicus, het verspreiden van propaganda en het subtiel beïnvloeden van het politieke debat of de beeldvorming rondom een oppositie kandidaat).⁴¹ In Nederland zijn ook voorvallen bekend waarin trollenlegers door een politieke partij zijn ingezet⁴² en in de muziekindustrie om de populariteit van een muzikant te vergroten.⁴³

De bots kunnen de algoritmes van zoekmachines en nieuwsoverzichten beïnvloeden door kunstmatig het aantal volgers en de interacties met berichten te verhogen (zogenaamde artificiële amplificatie).⁴⁴ Als een bericht veel wordt verspreid lijkt het alsof de boodschap populair is; doordat het algoritme van sociale media platformen populaire berichten bovenaan plaatst wordt het effect op zijn beurt versterkt.⁴⁵

Bots vertonen vaak voorspelbare patronen waardoor ze op dit moment nog redelijk goed te detecteren zijn; zo verspreiden zij vaak repetitieve en onzinnige inhoud, worden verschillende accounts tegelijkertijd geactiveerd en verspreiden dezelfde berichten op niet-menselijke snelheid (vaak met dezelfde voorspelbare tijdsintervallen tussen berichten). Een ander kenmerk is dat bots vaak een stock profielfoto hebben, een willekeurige username gebruiken en een groot aantal berichten delen maar slechts een klein online netwerk van vrienden en volgers hebben.⁴⁶

Technologische ontwikkelingen zijn erop gericht om bots steeds 'menselijker' te laten gedragen waardoor ze moeilijker te detecteren zijn (zie onder de paragraaf technologische ontwikkelingen).

Een recent gesignaleerde werkwijze voor het verspreiden van desinformatie is het 'witwassen' van desinformatie op verschillende fora door nieuwe gecreëerde 'persoonlijke' accounts die na het posten van het verhaal onmiddellijk werden opgeheven (zogenaamde "burner accounts"), waarna de informatie verder verspreid wordt door trollen of bots op sociale media, of in een enkel geval via de reguliere traditionele media.⁴⁷

⁴⁰ Grimme, et al. (2017) 'Social bots: human-like by means of human control?', *Big Data* 5(4), 279-293. Voor een studie naar bot detectie, zie: Grimme et al. (2018) 'Changing perspectives: is it sufficient to detect social bots?' in: Meiselwitz (eds) *Social Computing and Social Media. User Experience and Behavior*. SCSM 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol 10913.

⁴¹ Marwick & Lewis (2017) *Media Manipulation and disinformation online*. Data and Society Research Institute.

⁴² Kouwenhoven & Logtenberg (2017) 'Hoe Denk met 'trollen' politieke tegenstanders monddood probeert te maken', NRC, 10 februari 2017.

⁴³ Misérus & Van der Noordaa (2018) 'De fanatieke fictieve fans van Dotan', *Volkskrant*, 14 april 2018.

⁴⁴ Marwick & Lewis (2017) *Media Manipulation and disinformation online*. Data and Society Research Institute.

⁴⁵ Nieuwsuur, 'Trollen en bots beïnvloeden ook jouw mening (zonder dat je het merkt)', 7 november 2017.

⁴⁶ Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut.

⁴⁷ DFR Lab (2019) *Operation "Secondary Infektion": A suspected Russian intelligence operation targeting Europe and the United States*.

Voorbeeld verspreiding desinformatie via 'nieuwe' media: Multi-platform campagnes.

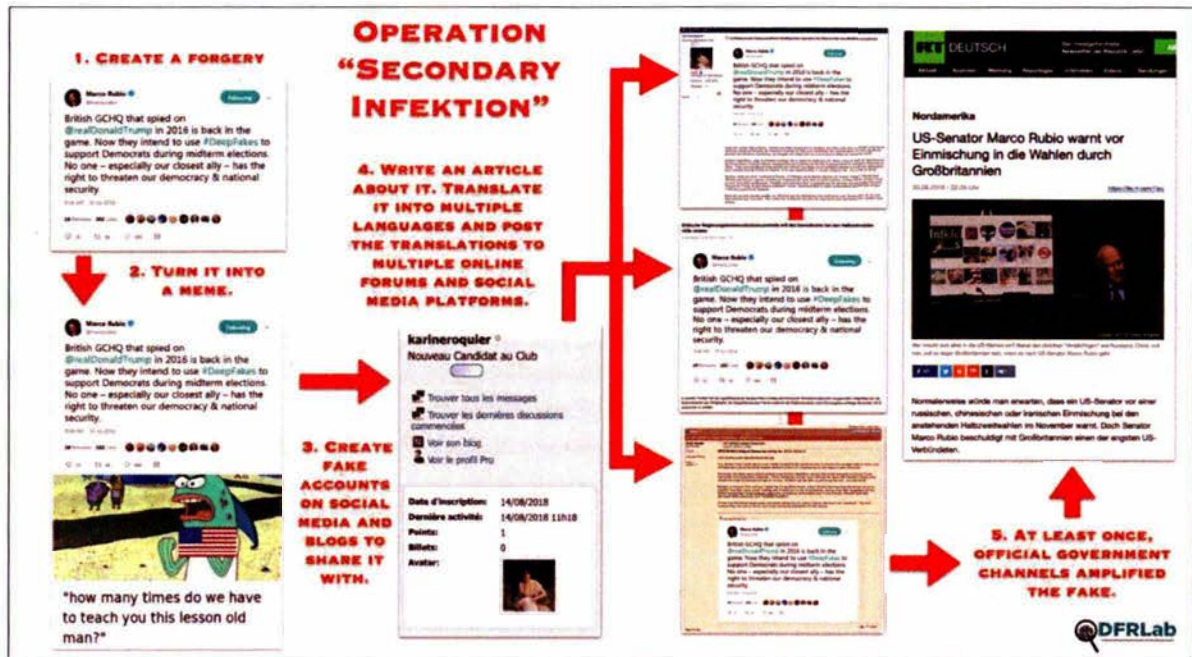
Het Digital Forensic Research Lab (DFRLab) van de Atlantic Council heeft in verschillende casussen geanalyseerd hoe (hoogstwaarschijnlijk door Russische actoren) te werk wordt gegaan om via verschillende wegen desinformatie heimelijk te verspreiden. Hoewel de betreffende berichten niet in alle gevallen impact hebben gehad, laat het volgens DFRLab zien hoe stoutmoedig de Russische werkwijze is, hoe zij hun sporen proberen te wissen en hoe zij ernaar streven om interne aangelegenheden van Amerika en Europese staten negatief te beïnvloeden (bijv. in het zadel helpen van rechtse partijen tijdens de Europese verkiezingen, of polarisatie in Duitsland te versterken door desinformatie over Moslim immigranten te verspreiden). Onderstaande casus illustreert de werkwijze van een zogenaamd moordcomplot jegens Boris Johnson door radicale opposanten van Brexit:

- Het complot zou aan het licht zijn gekomen door de Spaanse inlichtingendiensten: eerst werd een Spaans Facebook bericht geplaatst met een nepbrief van de Spaanse Minister van Buitenlandse Zaken waarin dit complot wordt beschreven.
- Vervolgens werd een hierop gebaseerd Spaanstalig artikel op zes verschillende *subreddits* geplaatst, door een nieuw gecreëerd useraccount.
- Op dezelfde dag hebben weer andere nieuw gecreëerde user accounts het verhaal gedeeld op drie verschillende Spaanstalige fora.
- Een paar dagen later verscheen een Engelse vertaling van het artikel op het forum "Medium". Het was geplaatst door een burner account dat slechts één keer een bericht deelde en leek te zijn geschreven door een non-native Engelse spreker.
- Vervolgens deelde een nieuw burner account het Engelstalige artikel op minstens zes fora.
- Twee dagen later deelde een nieuw user account een 'meme' gebaseerd op de artikelen op weer een andere website, inclusief een link naar een tweede website.
- Tot slot werd de meme verspreid door een pseudo-lers Facebook account (dat door DFRLab vaker is gesignaleerd als verspreider van desinformatie) in verschillende politieke groepen op Facebook. Het bericht is hierna niet verder opgepikt en verspreid en heeft weinig effect gehad.⁴⁸

DFRLab heeft verschillende case studies geanalyseerd waarin deze werkwijze werd gehanteerd. Hieronder een illustratie van de gesignaleerde werkwijze, afkomstig uit het rapport van DFRLab⁴⁹:

⁴⁸ Idem, p. 18-22.

⁴⁹ DFRLab heeft dit Operation "Secondary Infektion" genoemd, refererend naar de werkwijze van de Russische campagne in de jaren 80 – genaamd "Operation Infektion" – waarbij het gerucht werd verspreid dat het HIV virus veroorzaakt was door de VS.

Technologische ontwikkelingen met betrekking tot de verspreiding van desinformatie

Online entiteiten zoals bots en trollen worden door mensen zelf gecreëerd. Door technologische ontwikkelingen op het gebied van kunstmatige intelligentie en 'machine learning' wordt desinformatie steeds meer op een geautomatiseerde, en moeilijker te ontdekken, wijze verspreid. Dit heeft gevolgen voor zowel de vorm van de content als de verspreiding van desinformatie. Met betrekking tot de vorm van content spelen video's en 'deep fakes' een grotere rol, waarbij video en audio gemanipuleerd zijn en 'real' en 'fake' video's moeilijk onderscheidbaar zijn. Dergelijke deep fakes zouden meer effect kunnen veroorzaken dan gemanipuleerde tekstuele berichten, aangezien ze sterkere emoties kunnen genereren.⁵⁰ De volgende ontwikkelingen bestaan inmiddels:⁵¹

- *Voice cloning* of *tekst to speech* algoritmes, waardoor audioberichten worden gemanipuleerd door individueel stemgeluid van een persoon na te bootsen op basis van korte geluidssamples.
- *Deep faces* (waardoor iemands gezicht in video's vervangen kan worden) en *Face2face*, waardoor real-time manipulatie van gezichtsuitdrukkingen kan plaatsvinden en het kan lijken alsof een persoon bepaalde dingen heeft gezegd die hij of zij nooit gezegd heeft.⁵²
- Real time aanpassingen van omgevingen in een video waardoor live uitzendingen direct kunnen worden gemanipuleerd.

⁵⁰ Bayer et al. (2019) *Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States*. European Parliament: Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.

⁵¹ Zie voor een uitgebreidere beschrijving van deze ontwikkelingen: Van Keulen, et al. (2018). *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut, p. 54-56.

⁵² Zie tevens: Suwajanakorn, Seitz & Kemelmacher-Shlizerman (2017) 'Synthesizing Obama: Learning lip sync from audio,' *ACM Transactions on Graphics*, 36(4), article 95; Thies et al. (2016) 'Face2Face: Real-time face capture and reenactment of RGB Videos' via https://web.stanford.edu/~zollhofer/papers/CVPR2016_Face2Face/page.html

Vooralsnog is er slechts één geval bekend waarin een politieke partij door middel van een deepfake video de verkiezingen heeft getracht te beïnvloeden, namelijk de Vlaamse sociaaldemocratische partij SP.A.⁵³ De verspreiding van deepfakes vormt niet alleen een gevaar tijdens verkiezingen, zoals de onlangs verspreide gemanipuleerde video van Nancy Pelosi illustreert.⁵⁴ Daarnaast gaan in Gabon geruchten dat de president door middel van een deepfake video heeft geprobeerd om de bevolking gerust te stellen na een langdurig ziekbed.⁵⁵ Of er echter gevallen bekend zijn waarin statelijke actoren hebben geprobeerd zich te mengen in de interne aangelegenheden van andere staten door middel van deepfakes, is onbekend.⁵⁶ De deepfake video's in de hiervoor genoemde voorbeelden zijn nog goed te onderscheiden van echte video's, echter de technologische ontwikkelingen gaan snel en in de VS wordt gevreesd voor de verspreiding van realistische deep fakes tijdens de verkiezingen in 2020.⁵⁷

Naast deep fakes hebben technologische ontwikkelingen gevolgen voor de verspreiding van desinformatie door 1) het koppelen van big data aan kunstmatige intelligentie, en 2) het ontwikkelen van intelligentere bots die moeilijk zijn op te sporen. De koppeling van kunstmatige intelligentie met 'big data' maakt het mogelijk om persoonlijke gegevens te achterhalen en stelt kwaadwillende actoren nog beter in staat om personen direct te beïnvloeden met op hen persoonlijk toegesneden desinformatie. Intelligentere bots kunnen makkelijker menselijk gedrag nabootsen, zich aan nieuwe situaties aanpassen, zelf relevante originele content aanbieden en sensitiever communiceren met mensen door emotionele reacties op de content te voorspellen in uiteenlopende situaties.⁵⁸ Dit maakt het voor mensen zelf en voor sociale media platformen moeilijker om geautomatiseerde nepaccounts op te sporen en om het verschil tussen menselijke accounts en geautomatiseerde nepaccounts op te merken. Kwaadwillende actoren passen momenteel hun strategieën en tactieken continu aan, waarbij ze steeds meer kiezen voor kleinschalige lokale operaties, die moeilijker zijn op te sporen en bloot te leggen.⁵⁹

De impact van desinformatie

Zoals de hiervoor beschreven paragrafen illustreren, is de wijze waarop consumenten nieuws tot zich nemen door de digitalisering veranderd. Aan de ene kant is de nieuwsconsumptie vluchtiger geworden door de grote hoeveelheid nieuwsberichten, maar tegelijkertijd is er meer betrokkenheid in de vorm van 'likes' en het delen en becommentariëren van nieuws⁶⁰ en zijn meer mensen 'zender'

⁵³ Deze deepfake video toont Trump, die België aanvalt vanwege het Klimaatakkoord van Parijs; in de film wordt echter wel duidelijk gemaakt dat de opname nep is (dit is echter niet in het Vlaams ondertiteld). Zie Buzzfeed News, 'A Belgian Political Party Is Circulating A Trump Deepfake Video', 20 mei 2018.

⁵⁴ CBS News, 'Doctored Nancy Pelosi video highlights threat of "deepfake" tech', 25 mei 2019. De video van Nancy Pelosi was niet d.m.v. geavanceerde technologie gemanipuleerd, maar was enkel langzaam afgespeeld.

⁵⁵ Voor de betreffende video van de Gabonese president zie:

<https://www.facebook.com/tvgabon24/videos/324528215059254/?v=324528215059254>

⁵⁶ Parkin, 'The rise of the deepfake and the threat to democracy', The Guardian, 22 juni 2019.

⁵⁷ Lima, 'Nightmarish': Lawmakers brace for swarm of 2020 deepfakes', Politico, 13 juni 2019.

⁵⁸ Polyakova & Boyer (2018) *The future of political warfare: Russia, the West, and the coming age of global digital competition*. Brookings, Robert Bosch Foundation Transatlantic Initiative.

⁵⁹ European Commission (2019) *Report on the implementation of the action plan against disinformation*. Brussels, 14 June 2019.

⁶⁰ Garrett (2017) 'The "echo-chamber" distraction: Disinformation campaigns are the problem, not audience fragmentation', *Journal of applied research in memory and cognition* 6: 370-376.

van nieuws geworden.⁶¹ Veel desinformatie wordt dan ook – opzettelijk of niet – verspreid via sociale media. Doordat het nieuws zich voornamelijk verspreidt in netwerken waar het vertrouwen groot is, kan desinformatie zich snel verspreiden.⁶² Mensen zijn eerder geneigd om nieuws te vertrouwen dat afkomstig is van iemand die ze kennen (zelfs als het vermoeden bestaat dat het om een vals bericht gaat). Volgens Wardle en Derakhshan (2017) kan dit deels verklaard worden door communicatie op te vatten als een uiting van de wens te willen toebehoren tot “een gemeenschap van gelijkgestemden”, in plaats van communicatie alleen op te vatten als het overbrengen van informatie. Het delen van info is een vertegenwoordiging van gedeelde waarden. Zo wijst onderzoek bijvoorbeeld uit, dat de attitudes van mensen t.o.v. desinformatie, en hun intentie om op dergelijke berichten te reageren dan wel te delen, vooral wordt beïnvloed door reacties van andere gebruikers op de berichten.⁶³

Door filter bubbels, bots en algoritmes zouden burgers kunnen gaan geloven dat hun opvattingen en waarden veel wijder geaccepteerd zijn dan ze in feite zijn. Er zijn echter nog geen eenduidige onderzoeksresultaten met betrekking tot de impact van desinformatie en systematische desinformatie campagnes op burgers.⁶⁴ Een van de mogelijkheden is dat het effect van desinformatie tot een kleine groep beperkt blijft zolang het in de filterbubbels ‘blijft hangen’. Zodra het echter door meer reguliere media wordt overgenomen kan het het risico op effect vergroten.

Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat ‘fact checking’ en correcties van nepnieuws zelden volledig effectief zijn. Hoewel participanten in dergelijke onderzoeken onderkennen dat iets desinformatie betreft, en wordt hun kennis wel in de richting van de correcte informatie geduwd, vervangt het de desinformatie niet volledig en blijft men er deels op vertrouwen. Daarmee kan desinformatie blijvend invloed houden.⁶⁵ Een voorbeeld hiervan is een onderzoek naar valse verklaringen van de huidige Amerikaanse president Trump tijdens zijn campagne; hoewel zijn stemmers in het onderzoek op de hoogte waren dat de betreffende claims volgens fact checkers niet correct waren, was dit niet genoeg om hun gevoel of stemgedrag te veranderen.⁶⁶

Wetenschappers zijn het echter oneens over het daadwerkelijke effect van desinformatie op sociale media op de politieke overtuigingen van burgers.⁶⁷ Verder stellen onderzoekers dat de diversiteit aan meningen waarmee mensen in contact komen op Facebook juist groot is, en dat – vergeleken met algoritmische ranking van news feeds – vooral individuele keuzes de blootstelling aan

⁶¹ DSP (2018) *Onderzoeksjournalistiek in Nederland: Verkenning en Analyse*.

⁶² Wardle & Derakhshan (2017) *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

⁶³ Colliander (2019) “This is fake news”: Investigating the role of conformity to other users’ views when commenting on an spreading disinformation in social media’, *Computers in Human Behavior*, 97, 202-215.

⁶⁴ Tucker, et al. (2018) ‘Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature’, Hewlett Foundation. Via <https://www.hewlett.org/wp-content/uploads/2018/03/Social-Media-Political-Polarization-and-Political-Disinformation-Literature-Review.pdf>

⁶⁵ Lewandowsky, et al. (2017) ‘Beyond misinformation: Understanding and coping with the “Post-Truth” Era’, *Journal of applied research in memory and cognition* 6: 353-369; Thorson (2013) *Belief Echoes: The persistent effects of corrected misinformation*. Publicly Accessible Penn Dissertations. 810; Wardle & Derakhshan (2017) *Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, October 2017.

⁶⁶ Lewandowsky, et al. (2017) ‘Beyond misinformation: Understanding and coping with the “Post-Truth” Era’, *Journal of applied research in memory and cognition* 6: 353-369

⁶⁷ Tucker, et al. (2018) ‘Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature’, Hewlett Foundation. Via <https://www.hewlett.org/wp-content/uploads/2018/03/Social-Media-Political-Polarization-and-Political-Disinformation-Literature-Review.pdf>

ideologische 'cross-cutting content' beïnvloeden.⁶⁸ Met betrekking tot de samenhang tussen polarisatie en internet- en sociale media gebruik onder Amerikanen, blijkt het effect gering te zijn en polarisatie juist het meest toegenomen te zijn onder demografische groepen die het minst in aanraking komen met internet en sociale media (personen ouder dan 65).⁶⁹

Al met al leveren de wetenschappelijke bevindingen vooralsnog een diffuus beeld op over de daadwerkelijke impact van desinformatie op het handelen van mensen.

Online beïnvloeding en weerbaarheid in Nederland

In hoeverre vindt online beïnvloeding van het politieke en publieke debat plaats in Nederland en in hoeverre zijn Nederlandse burgers hier weerbaar tegen? Vooralsnog is in onderzoek op basis van open bronnen geen grote negatieve impact van desinformatie geconstateerd in Nederland⁷⁰ en wanneer de nauwe definitie van desinformatie wordt gehanteerd is er nauwelijks zoiets te vinden in Nederland.⁷¹ Desinformatie circuleert op het Nederlandse internet met name in de vorm van clickbait.⁷²

Met betrekking tot beïnvloeding van verkiezingen zijn in een onderzoek naar micro-targeting rond de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 weinig bots gevonden. De bots die er waren richtten zich iets meer op rechtse en conservatieve partijen.⁷³ De algoritmes van YouTube en Twitter (en waarschijnlijk ook Facebook) hadden een rechtse bias en video aanbevelingen op YouTube bevonden in één van de drie gevallen rechtse content aan.⁷⁴ Voorts stellen de onderzoekers dat rechtse partijen met name kwetsbaar blijken te zijn voor online desinformatie campagnes.⁷⁵ Dit komt overeen met bevindingen uit Duitse en Amerikaanse onderzoeken, waarin desinformatie rond verkiezingstijd vooral door een specifiek deel van de kiezers werd gedeeld of geloofd, namelijk het meest rechtse deel van het politieke spectrum.⁷⁶

⁶⁸ Bakshy, Messing & Adamic (2015) 'Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook', *Science* 348(6239), 1130-1132.

⁶⁹ Boxell, Gentzkow & Shapiro (2017) 'Greater Internet use is not associated with faster growth in political polarization among US demographic groups', *PNAS*, 114(40), 10612-10617.

⁷⁰ Kamerbrief Binnenlandse Zaken, "Brief inzake desinformatie en beïnvloeding verkiezingen", 13 december 2018.

⁷¹ Onder deze nauwe definitie worden geen complottheorieën, clickbait, extremistische, sensationele, tendentieuze en politiek sterk gekleurde verhalen geschaard. Zie Rogers & Niederer, 'Nederlandse samenvatting Politiek en sociale media manipulatie', behorende bij Kamerbrief Binnenlandse Zaken, 'Kamerbrief inzake voortgang uitvoering EU Actieplan tegen desinformatie', 14 mei 2019.

⁷² Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut

⁷³ Hazenberg, et al. (2018) *Micro-Targeting and ICT media in the Dutch Parliamentary System: Technological changes in the Dutch parliamentary system*. TU Delft.

⁷⁴ In andere publicaties wordt gewezen op het 'radicaliseringsprobleem' van Youtube algoritmes, waarin na het bekijken van een video steeds extremere content wordt aanbevolen. Zie de verschillende artikelen van de Volkskrant & De Correspondent: 'Steeds een stapje verder: hoe Youtube rechtse radicalisering in de hand werkt', via <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/t/2019/radicalisering-youtube/>; en Tufekci, Z. 'YouTube, the Great Radicalizer', *New York Times*, 10 maart 2018.

⁷⁵ Hazenberg, et al. (2018) *Micro-Targeting and ICT media in the Dutch Parliamentary System: Technological changes in the Dutch parliamentary system*. TU Delft.

⁷⁶ Zie de verwijzing in het rapport van het Rathenau instituut (Van Keulen et al., 2018) naar Narayanan, et al. (2018) 'Polarization, partisanship and junk news consumption over social media in the US', COMPROM Data memo 2018.1; en Sänglerlaub (2017) *Verzerrte Realitäten: Die Wahrnehmung von "Fake News" im Schatten der USA und der Bundestagswahl*, Stiftung Neue Verantwortung: Berlin.

Voor wat betreft beïnvloeding door buitenlandse actoren, stelt de AIVD in diens jaarverslag dat Russische accounts hebben geprobeerd – met beperkt effect – om in het Nederlands invloed op sociale media uit te oefenen.⁷⁷

In aanloop naar de EU verkiezingen in 2019 riep de Europese Commissie online platformen op om meer actie te ondernemen tegen de verspreiding van desinformatie. In het najaar van 2018 stelden de grootste online media platformen (zoals Facebook, Google en Twitter) en instanties in de reclame industrie een gedragscode voor desinformatie op.⁷⁸ Hiermee onderstreepten zij zich in te zetten voor de transparantie, verantwoording en betrouwbaarheid van hun diensten. Zo hebben Facebook, Google en Twitter in aanloop naar de verkiezingen de toetsing van advertentieplaatsing verbeterd en is de transparantie van politieke advertenties vergroot door deze als zodanig te 'labelen'. Daarnaast ondernamen de platformen activiteiten om de integriteit van hun diensten te vergroten, zoals het ontmantelen van accounts die desinformatie verspreiden of aanzetten tot haat en nepaccounts. M.b.t. misinformatie rondom vaccinaties hebben Twitter en Facebook ook recent maatregelen genomen, bijvoorbeeld door bij zoekopdrachten door te geleiden naar betrouwbare en waarheidsgetrouwe websites.⁷⁹ Desalniettemin stelt de Europese Commissie dat online platformen meer kunnen doen om desinformatie tegen te gaan, zoals een actieve samenwerking met 'fact checkers', ondersteuning van gebruikers bij het ontdekken van desinformatie en een betere samenwerking met de wetenschap en het overdragen van onderzoeksdata.⁸⁰

Het is van belang om tevens als samenleving weerbaar te zijn tegen desinformatie. Hoe kunnen we ons als maatschappij beschermen tegen online beïnvloeding door desinformatie? Actoren die desinformatie verspreiden – of het nou gaat om nationale of buitenlandse actoren – doen veelal een beroep op democratische beginselen, zoals de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid. Het controleren van feiten en het ontmaskeren van desinformatie door de overheid draagt het dilemma van censuur in zich. Het uitgangspunt van de Nederlandse regering is dan ook dat de democratie en de rechtsstaat, met daarin de waarborging van de vrijheid van meningsuiting en de vrije pers, voorop staan.⁸¹

Tot nog toe zijn Nederlandse burgers weerbaar gebleken voor online beïnvloeding. Redenen die hiervoor genoemd worden zijn het sterke mediabestel, de pluriforme nieuwsvoorziening en een groot vertrouwen in de media.⁸² Reuters signaleert dat discussies over nepnieuws op sociale media een reden kunnen zijn waardoor het algemene vertrouwen van Nederlandse burgers in nieuws in brede zin is afgenomen. Desalniettemin is het vertrouwen in gerenommeerde kanalen juist iets toegenomen: NOS is nog steeds de meest gebruikte nieuwsbron en het vertrouwen van burgers in

⁷⁷ AIVD (2018) *Jaarverslag 2018*.

⁷⁸ Zie 'Code of Practice on Disinformation', via <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation>

⁷⁹ Zie Twitter, 'Helping you find reliable public health information on Twitter', 10 mei 2019 via https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2019/helping-you-find-reliable-public-health-information-on-twitter.html; en Facebook Newsroom, 'Combatting Vaccine Misinformation', 7 maart 2019 via <https://newsroom.fb.com/news/2019/03/combating-vaccine-misinformation/>

⁸⁰ European Commission (2019) *Report on the implementation of the action plan against disinformation*. Brussels, 14 June 2019.

⁸¹ Kamerbrief Binnenlandse Zaken, "Brief inzake desinformatie en beïnvloeding verkiezingen", 13 december 2018.

⁸² Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut; Kamerbrief Binnenlandse Zaken, "Brief inzake desinformatie en beïnvloeding verkiezingen", 13 december 2018.

de NOS is het grootst van alle nieuwsvoorzieningen.⁸³ Daarnaast komen Nederlanders veel in contact met diverse bronnen en hebben minder vertrouwen in nieuws dat hen via sociale media bereikt. In vergelijking met een land als de Verenigde Staten, hebben kranten en omroepen nog steeds een sterke positie in het Nederlandse medialandschap – zowel online als offline – en werken Nederlandse mediabedrijven minder met algoritmische personalisatie.⁸⁴ Het behouden van een sterk mediabestel en pluriforme nieuwsvoorziening, inclusief onderzoeksjournalistiek, zou kunnen bijdragen aan het behoud van de weerbaarheid van Nederlandse burgers tegen desinformatie.

Daarnaast laat onderzoek zien dat weerbaarheid tegen desinformatie kan toenemen door het stimuleren van analytisch denken⁸⁵, en het bewustzijn over desinformatie en de mediageletterdheid onder burgers.⁸⁶ Een vergelijkend onderzoek in Finland en de Verenigde Staten laat zien dat de focus op ethische en kritische denkvaardigheden van kinderen in onderwijscurricula een grote rol speelt in het kunnen herkennen van desinformatie.⁸⁷

Het simpelweg afzwakken van desinformatie door middel van feitencontrole lijkt niet voldoende te zijn om desinformatie tegen te gaan. Het is daarom van belang om inzicht te krijgen in hoe we desinformatie kunnen tegengaan met waarheidsgetrouwe berichten en een 'counternarratief' dat tegelijkertijd juist is en dezelfde aantrekkelijkheid en overtuigende aspecten bezit.⁸⁸ Doordat desinformatie een beroep doet op onze emoties en psyche is er daarom ook meer inzicht nodig in de impact van – en de 'consumptievraag' naar – desinformatie: waarom zijn sommige berichten aantrekkelijker dan andere en gaan sommige berichten wel *viral* en andere niet?

Meer inzicht in de gehanteerde strategieën van desinformatiecampagnes, en de mate waarin desinformatie impact heeft op mensen en de wijze waarop de verschillende verschijningsvormen van impact verschilt, kan input leveren voor strategieën tegen negatieve beïnvloeding.

⁸³ Reuters Institute for the Study of Journalism (2019), *Digital News Report the Netherlands*; Commissariaat voor de Media (2019) *Mediamonitor 2019*.

⁸⁴ Van Keulen, et al. (2018) *Digitalisering van het nieuws – Online nieuwsgedrag, desinformatie en personalisatie in Nederland*. Den Haag: Rathenau Instituut

⁸⁵ Bronstein et al. (2019) 'Belief in fake news is associated with delusionality, dogmatism, religious fundamentalism, and reduced analytic thinking', *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 9, 108-117; Pennycook & Rand (2019) 'Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning', *Cognition*, 188, 39-50.

⁸⁶ Fried & Polyakova (2018) *Democratic defense against disinformation*. Atlantic Council, Eurasia Center.

⁸⁷ Horn & Veermans (2019) 'Critical thinking efficacy and transfer skills defend against 'fake news' at an international school in Finland', *Journal of Research in International Education*, 18(1).

⁸⁸ Wardle & Derakhshan (2017) stellen voorts dat dergelijke strategieën rekening kunnen houden met dezelfde sociale aspecten die de verspreiding van desinformatie op sociale media platformen populair maken, zoals groepsdruk; bijvoorbeeld, hoe kan er voor gezorgd worden dat het delen van desinformatie publiekelijk beschamend is? Zie tevens Fried & Polyakova (2018) *Democratic defense against disinformation*, Atlantic Council, Eurasia Center.

Voortgangsrapportage netwerkgroep Dreigingsbeeld Informatiedomein (DID)**Inleiding**

Deze voortgangsrapportage geeft een stand van zaken over de werkzaamheden van de netwerkgroep DID (Dreigingsbeeld Informatiedomein). De netwerkgroep DID is opgericht met als doel een geïntegreerd beeld te creëren van het zich voordoen van desinformatie in Nederland. Tot nu toe wordt desinformatie op verschillende plekken (newsrooms, inlichtingendiensten) gesignaleerd, maar ontbreekt een geïntegreerd beeld waar de verschillende bronnen –open en gesloten- bij elkaar komen. Het verkrijgen van een dergelijk beeld van desinformatie is van belang.

Start pilot

Het directeurenoverleg (DO) desinformatie heeft op 28 maart 2019 besloten een pilot te starten voor een netwerkgroep DID. De pilot zou zich richten op een land en op een thema. En heeft als doel een beter "radarbeeld" te krijgen van het fenomeen desinformatie.

5.1.2.1

Het thema is uitgewerkt in een algemene inleidende analyse op het thema desinformatie. Hier hebben (soms andere) medewerkers van alle bovengenoemde departementen en OCW, EZK en VWS aan meegewerkt. Deze analyse (genaamd: desinformatie en ondermijning sociale en politieke stabiliteit) is nu gereed en opgenomen in de bijlage.

Doel en bevindingen voorliggende analyse

Het doel van de analyse is een inleiding te geven op het onderwerp desinformatie op basis van open bronnen, zodat het als een kader kan dienen voor beleid. De analyse is in eerste instantie opgesteld voor gebruik binnen de rijksoverheid en daarom als departementaal vertrouwelijk gerubriceerd.

In de analyse wordt de definitie van desinformatie gevolgd die is opgesteld door de "High Level Group on fake news and online disinformation" (HLEG), aangesteld door de Europese Commissie. De auteurs adviseren om de definitie van HLEG te volgen als basis voor beleid/maatregelen om desinformatie tegen te gaan en in de communicatie naar externen.

Deze analyse is de basis voor een openbaar product waarin de uitgangspunten (definitie, kader etc.) die worden gehanteerd als basis voor beleid en maatregelen uiteen worden gezet. Deze analyse kan daarvoor, na enige aanpassing, worden gebruikt. Een openbaar product vergemakkelijkt de communicatie met externen aanzienlijk.

Een belangrijke bevinding uit het onderzoek is dat de analyse een aantal lacunes blootlegt in de kennis over desinformatie, met name in relatie tot de psychologische impact van desinformatie op het handelen van mensen. Om strategieën tegen mogelijke negatieve beïnvloeding te ontwikkelen adviseren de auteurs/het analistennetwerkverband om meer inzicht te verwerven in de mate waarin desinformatie impact heeft op het handelen van mensen en de wijze waarop de impact verschilt afhankelijk van de verschijningsvorm (bijv. tekst vs. beelden) van desinformatie.

Derubricering

Volgende stap pilot

In het directeurenoverleg desinformatie van 28 augustus is de behoefte onderschreven om tot een beeld van desinformatie te komen, waarvoor een integrale aanpak nodig is met een bijdrage van alle betrokken departementen. Hoewel men het eens is dat de netwerkgroep DID tot nu toe goed werk heeft gedaan zijn er enkele punten die nog nadere aandacht vragen. De interdepartementale werkgroep desinformatie krijgt, in het directeurenoverleg van 29 september jl., de opdracht om een nieuw voorstel over de opzet en de rapportage van de netwerkgroep DID te maken. Dit voorstel gaat in op het doel van de aanpak, geeft opties voor de vorm waarin dit doel kan worden bereikt en beschrijft wat deze opties betekenen voor de benodigde capaciteit. Dat geldt zowel voor de werkvorm als voor de productvorm. Essentieel daarbij is dat de noodzaak, behoefte en het publiek/doelgroep van deze aanpak helder zijn beschreven in de aanpak.

Hoe nu verder

Er zal door alle betrokken partijen gewerkt worden aan een slotproduct, waarbij alle losse input van de partijen verzameld wordt om het brede rijksbeeld over desinfo te kunnen schetsen in een voorbeeldmonitor. De voorliggende analyse 'desinformatie en ondermijning sociale en politieke stabiliteit', 5.1.2.1

- en de inbreng vanuit de betrokken departementen zullen de basis zijn van een stuk dat in Q1 2020 zal worden voorgelegd aan het DO Desinformatie. De grondslag voor het werk van de diensten is de Wiv. De betrokken departementen werken binnen de voor hen geldende regelgeving.

Dit stuk over desinformatie zal het laatste product zijn van het DID in de pilotfase in 2019. Of deze monitor openbaar gemaakt kan worden is iets dat dan bekeken dient te worden op basis van de rubricering.

Evaluatie

Vervolgens wordt de pilot van de netwerkgroep DID begin 2020 geëvalueerd. De evaluatie zal zich richten op het proces van oprichting van de netwerkgroep DID en de door de netwerkgroep DID geleverde producten. Er zal met name gekeken worden naar:

- Doel en aanpak
- Toets op relevantie/ urgentie
- Hoe de producten zijn ontvangen en wat ze hebben bijgedragen
- Hoe de doelen in de toekomst verder te bereiken
- De capaciteit die hiervoor nodig is
- De frequentie en de openbaarheid van de rapportages

Op basis van deze evaluatie zal het DO desinformatie beslissen op welke wijze de netwerkgroep DID voor de verdere toekomst wordt ingericht.

Datum
18 november 2019

Kenmerk

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd

21 november 2019

08:30 – 09:30 uur

Vergaderplaats

Z22-32 Curaçao zaal

Deelnemers

5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV),
5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD),
5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e
(OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (BZK/KIEM),
5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 29 augustus 2019

*Bijlage 1 Concept verslag DO 29 augustus 2019**Informeren*

3. EU reguleringstrajecten online platforms

*Bijlage 2 Verslag meeting e-commerce expert group**Informeren*

Korte toelichting op de aankomende Digital Service Act, evaluatie van de Europese gedragscode desinformatie en het Democracy Action Plan.

4. Oefening handelingsopties

Informeren

5. Voorstel voortzetting Directeurenoverleg Desinformatie

*Bijlage 3 Memo voortzetting directeurenoverleg desinformatie**Besluitvorming*

Gevraagd besluit: Akkoord met voorstel.

Datum
18 november 2019
Kenmerk

6. Stand van zaken desinformatie per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

Hier zal onder meer aandacht zijn voor de terugkoppeling over de Kamerbrief desinformatie, begrotingsbehandelingen BZK en DEF en de Europese ontwikkelingen.

7. WVTTK

Datum
9 september 2019
Kenmerk

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	29 augustus 2019
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (OCW)
Afwezig	

1. Opening en mededelingen

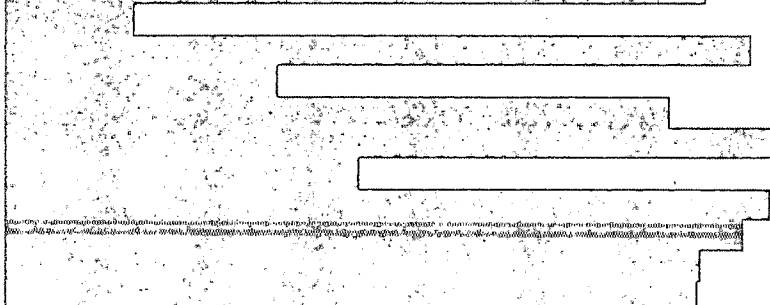
EZK en OCW zijn verhinderd. Zij geven aan schriftelijk op de beslispunten te reageren.

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 20 juni 2019

Geen opmerkingen. Het verslag is vastgesteld.

3. Outline Kamerbrief desinformatie

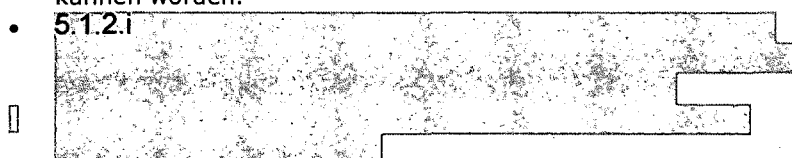
Over het algemeen kan het DO zich vinden in de outline van de kamerbrief desinformatie. Enkele suggesties die gedaan worden zijn:

- 5.1.2.1 en 5.2.1
-

4. Dreigingsbeeld Informatie Domein (DID)

Het DO onderschrijft de behoefte tot een compleet beeld te komen waar het gaat om desinformatie, waarvoor een integrale aanpak nodig is met een bijdrage van alle betrokken departementen. Hoewel men het eens is dat het DID tot nu toe goed werk heeft gedaan zijn er enkele punten die nog nadere aandacht vragen:

- Aangeven wat de aanleiding is. Wat beschermen we?
- Het doel van dergelijke rapportages, wat is het handelingsperspectief hiermee?
- De frequentie van een DID stuk. Momenteel is drie keer per jaar voorgesteld. De suggestie is te beginnen met een normbeeld, eventueel zou er alleen bij afwijkingen daarvan gerapporteerd kunnen worden.

- Is het noodzakelijk een gerubriceerde versie van het DID te maken? Met een openbare en deelbare versie kan meer gedaan worden, en deze kan de bewustwording over desinformatie bevorderen.
- Is het een optie het beeld ook samen te stellen (deels) gevoed door onderzoek van een externe partij?
- Indien er gebruikt wordt gemaakt van de monitoring van sociale media moet ook duidelijk gemaakt worden hoe dat zich verhoudt tot de WiV.
- Is de naam 'dreigingsbeeld' verstandig?

Het DID heeft een eerste rapportage gemaakt over desinformatie. Dit is niet alleen een product van de NCTV maar van alle betrokken analisten en de gehele werkgroep desinformatie. Dit eerste product zal in het volgende DO besproken worden. De werkgroep krijgt de opdracht om een nieuw voorstel over de opzet en de rapportage van het DID te maken. In dit stuk worden o.a. het doel van de aanpak, hoe men dit wil bereiken, welke capaciteit hiervoor nodig is, de opzet en openbaarheid van de rapportage en met wie deze gedeeld zou worden uitgewerkt met daarbij de voor- en nadelen van verschillende opties benoemd.

5. **Point of Contact Rapid Alert System**

Het DO gaat akkoord met de voorgestelde procedure, waarbij nog wordt opgemerkt dat de informatie gebaseerd is op open bronnen en kan afwijken van informatie uit niet-open bronnen. Ook wordt aandacht gevraagd voor het informeren van bewindspersonen.

6. **Werkafspraken Horizontal Working Party (HWP) Hybride dreigingen en weerbaarheid**

Het DO gaat akkoord met de voorgestelde werkafspraken.

In de week van 2 september zal er een overleg plaatsvinden tussen de NCTV en de DG Bestuur, Wonen en Ruimte van BZK om de ondertekening van de kamerbrief door JenV en de verhouding t.o.v. de aanpak van desinformatie en statelijke dreigingen te bespreken tussen beide ministeries. Daarop zal een overleg tussen de ministers volgen.

Datum
9 september 2019

7. WVTTK

Het rapport van de UvA over sociale media en verkiezingen en het eerste rapport van het DID worden via de mail verspreid.

Op maandag 9 september zal de eerste conceptversie van de Kamerbrief desinformatie naar de leden van het DO verzonden worden voor schriftelijke inbreng.

T.a.v.: Directeurenoverleg Desinformatie

DGBRW/DenB
Ministerie van BZK

Contactpersoon

5.12.e

T 5.12.e

Datum
18 november 2019

memo

Voortzetting directeurenoverleg desinformatie

Na de verzending van de Kamerbrief over de beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie en het aflopen van de geplande reeks afspraken voor het Directeurenoverleg (DO) desinformatie, is het een goed moment van gedachten te wisselen over het vervolg van ons DO, de frequentie en de te behandelen onderwerpen in het DO. Hieronder vindt u een voorstel hiervoor.

Frequentie

We stellen voor het DO te extensiveren. Wel kan het iedere zes weken plaats vinden aangezien er voldoende ontwikkelingen zijn op het gebied van desinformatie om elkaar met deze frequentie te informeren. Zie ook in de bijlage het overzicht van de aan desinformatie gelieerde acties per departement. Maar nu niet iedere zes weken besluitvormingspunten zijn te verwachten, stelt BZK voor het DO afwisselend als bijeenkomst bij BZK en als schriftelijk overleg te houden. Dit betekent dat we in principe eenmaal per 12 weken bij elkaar komen, tenzij er vaker behoefte is aan een bijeenkomst. Voor de schriftelijke overleggen zal BZK de input op agendapunten van de departementen verzamelen en deze gebundeld rondsturen om de onderlinge mailwisselingen te beperken.

Voorraad agenda

De komende tijd verwachten we dat het DO prioriteit zou moeten geven aan besluiten over het reguleringsvraagstuk (Democracy Action Plan en evaluatie gedragscode), handelingsopties en de Monitor Informatie Domein.

Daarnaast kunnen we interdepartementaal bijpraten over aan desinformatie gerelateerde ontwikkelingen. Hierbij valt te denken aan:

- Mediawijsheid beleid (onderwijs curriculum, netwerk Mediawijsheid)
- Media vertrouwen project
- Game desinformatie voor politieke ambtsdragers
- Onderzoeken (UvA, AIV-advies, verkenning lokale desinformatie, scenario's technologische ontwikkelingen, WODC-onderzoek strafbaarheid deep fakes)
- Digitale mensenrechten en desinformatie

Bijlage: Overzicht acties m.b.t. desinformatie

Actielijn	Acties	Betrokken ministeries
Preventie		
A. Weerbaarheid burgers versterken	Het kabinet stimuleert mediawijsheid en ondersteunt initiatieven maatschappelijk middenveld. <ul style="list-style-type: none"> - Bewustwordingscampagne t/m de verkiezingen Europees Parlement. - Kabinet brengt bewustwording onder in bestaande netwerken en verleent subsidie aan Netwerk Mediawijsheid voor doelgroep volwassenen. 	BZK i.s.m. OCW
	In de herziening van het curriculum voor primair en voortgezet onderwijs loopt het thema mediawijsheid mee als onderdeel van het leergebied digitale vaardigheden.	OCW
B. Weerbaarheid politieke ambtsdragers vergroten	Inzet op opleiding en toerusting wethouders, raadsleden en statenleden door middel van een game over desinformatie en mogelijke handelingsperspectieven. <ul style="list-style-type: none"> - Onderzoek via Netwerk Weerbaar Bestuur en Democratie In Actie naar de ervaringen van lokale ambtsdragers en algehele behoefte handelingsperspectief 	BZK
C. Transparantie vergroten	Monitoren Implementatie gedragscode middels gesprekken met techbedrijven. Verkennen in EU-verband (evaluatie gedragscode desinformatie) hoe verplichtingen hieruit kunnen worden afgedwongen.	BZK
	Onderzoek naar wettelijk kader inzake verspreiding desinformatie. Tussenrapportage transparantie politieke advertenties. Oordeel aanvullende wetgeving (moties Kulken/Verhoeven en Asscher/Van der Molen) voorjaar 2020.	BZK
	Transparantieverplichtingen voor politieke partijen in nieuwe Wet op de Politieke Partijen (WPP)	BZK
D. Pluriform medialandschap behouden	Nederland kent een kwalitatief sterke en pluriforme nieuwsvoorziening. Het kabinet ondersteunt dit, onder meer met middelen	OCW

	en de Samenwerkingsagenda Nederlandse Mediasector .	
	Publieke en private partijen ontwikkelen kwaliteitsstandaarden of nieuwe tools voor nieuwsmakers , zoals Social Media Observatory van de Europese Unie. Journalistieke Innovaties worden ondersteund door Stimuleringsfonds voor de Journalistiek . Het kabinet gaat in gesprek met de journalistieke sector over vertrouwen in nieuws.	OCW
Informatiepositie verstevigen		
E. Verbetering informatiepositie	Er wordt ingezet op de verbetering van de informatiepositie en informatiedeling tussen en met gelijkgestemde partijen. Daarbij gaat onder meer om het samenbrengen van informatiestromen rond landenspecifieke kennis, newsrooms en analysecapaciteit in een gezamenlijk beeld . Nederland neemt in EU-verband deel aan het Rapid Alert System , waar direct informatie wordt uitgewisseld in geval van desinformatiecampagnes.	BZ, BZK, DEF, JenV
F. Internationale samenwerking	Ook in andere informatienetwerken vindt uitwisseling plaats. Nederland is aangesloten bij het G7 Rapid Response Mechanism , het Integrity Security Initiative (Duitsland, wetenschap en enkele internetdiensten) en de Counter Hybrid Support Teams (NAVO) . Nederland is voorts betrokken bij het netwerk- en expertiseplatform European Centre of Excellence on Countering Hybrid Threats waar ook desinformatie aan de orde komt.	BZ, BZK, DEF, JenV
G. Kennisontwikkeling	Een verkenning wordt gestart naar de impact van nieuwe technologieën op de aanpak van desinformatie.	BZK
Reageren		
H. Fact-checking	Inhoudelijk adresseren van desinformatie is primaar geen taak van overheden , maar van journalistiek en wetenschap, al dan niet in samenwerking met internetdiensten. Het kabinet zet zich er voor in dat fact-checkers onafhankelijk van overheden kunnen functioneren.	BZK, OCW

Datum
18 november 2019

I. Desinformatie weerspreken	Bij dreiging voor de politieke, economische stabiliteit of nationale veiligheid ligt hier een rol voor de overheid. Nationaal en internationaal wordt geoefend op identificatie van en respons op statelijke dreigingen en gewerkt aan een effectief diplomatiek responskader bij concrete incidenten. Daarnaast heeft de overheid zelf ook een rol in het publieke debat en het uitdragen van haar beleid . Dit kan ook betekenen dat de overheid zich hier actief in mengt.	BZ, BZK, DEF, JenV, VWS
J. Online manipulatie en modereren van content	N.a.v. de motie Asscher/Van der Molen vindt een verkenning plaats naar de huidige wettelijke c.q. strafrechtelijke mogelijkheden rond online manipulatie. De Kamer wordt daarover in het voorjaar van 2020 geïnformeerd.	BZK; JenV
	De Adviesraad Internationale Vraagstukken doet een onderzoek naar de internationale ontwikkelingen rond regulering van online content en verhouding tot democratische waarden en mensenrechten.	BZ
	Volgen ontwikkelingen van nieuwe Digital Service Act waarin mogelijk gekeken wordt naar de rol, verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van online platforms en anderen bij het bestrijden van illegale, onrechtmatige, en schadelijke informatie.	EZK

Van: 5.1.2.e
Verzonden: dinsdag 14 januari 2020 15:53
Aan: 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl'; 5.1.2.e @minbuza.nl'; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@minaz.nl'; 5.1.2.e @minaz.nl'; 5.1.2.e @minbuza.nl'; 5.1.2.e @minez.nl'; 5.1.2.e @minocw.nl'; 5.1.2.e - BD/NCTV'; 5.1.2.e@mindef.nl'; 5.1.2.e @mindef.nl'; 5.1.2.e @mindef.nl'; 5.1.2.e; 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e @minbuza.nl'; 5.1.2.e; 5.1.2.e - BD/DAS/AS'; 5.1.2.e - BD/DVCB/AGV'; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e - BD/PSD'; 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl'; 5.1.2.e; 5.1.2.e @mindef.nl'; 5.1.2.e; 5.1.2.e
Onderwerp: RE: Directeurenoverleg desinformatie 16-01-2020
Bijlagen: Oplegmemo mijlpalen 2020 desinformatie.docx; Bijlage 1 - Overzicht stand van zaken actielijnen.docx; Concept verslag DO 21 november 2019.docx

Met de ontbrekende stukken.

Van: 5.1.2.e
januari 2020 15:41
Aan: 5.1.2.e ; 5.1.2.e @mindef.nl' ; 5.1.2.e @minbuza.nl' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ;
5.1.2.e ; 5.1.2.e @minaz.nl' ; 5.1.2.e @minaz.nl' ; 5.1.2.e @minbuza.nl' ; 5.1.2.e @minez.nl' ;
5.1.2.e @minocw.nl' ; 5.1.2.e - BD/NCTV' ; 5.1.2.e @mindef.nl' ; 5.1.2.e @mindef.nl' ;
5.1.2.e @mindef.nl' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
cc: 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e , BS/AL/HDB/ProjafdcHU' ;
5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e @minbuza.nl' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
- BD/DAS/AS' ; 5.1.2.e - BD/DVCB/AGV' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e - BD/PSD' ; 5.1.2.e ;
5.1.2.e @mindef.nl' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e @mindef.nl' ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e
Onderwerp: Directeurenoverleg desinformatie 16-01-2020

Besten,

Bijgaand doe ik u de stukken toekomen voor het Directeurenoverleg desinformatie. Het overleg van deze week zal schriftelijk worden afgedaan.

Allereerst de oplegmemo over de mijlpalen per departement op het gebied van desinformatiebeleid in 2020. Dit betreft een oplegger voor bijlage 1 waarin a.d.h.v. de actielijnen uit de Kamerbrief van 18 oktober jl. de stavaza uitgebreider wordt toegelicht. Wij beschouwen dit document als een levend document, updates van departementen worden op prijs gesteld. Tot slot is het concept verslag van het Directeurenoverleg desinformatie van 21 november bijgevoegd.

We zien eventuele vragen of opmerkingen graag uiterlijk donderdag 16 januari tegemoet.

Met vriendelijke groet,
Mede namens 5.1.2.e

5.1.2.e

Afdeling Democratie
Directie Democratie en Bestuur
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag

E5.1.2.e

M5.1.2.e

Actielijn	Acties	Betrokken ministeries	Tijdslijn	Stand van zaken
	Informeren TK	BZK		Kamerbrief (uitgangspunten) 18 december 2018 Kamerbrief stand van zaken mei 2019 Kamerbrief (Actieplan) 14 oktober 2019 <i>PM Kamerbrief voorjaar 2020 (regulering)</i>
Preventie:				
A. Weerbaarheid burgers versterken	Het kabinet stimuleert mediawijsheid en ondersteunt initiatieven maatschappelijk middenveld. <ul style="list-style-type: none"> - Bewustwordingscampagne t/m de verkiezingen Europees Parlement. - Kabinet brengt bewustwording onder in bestaande netwerken en verleent subsidie aan Netwerk Mediawijsheid voor doelgroep volwassenen. 	BZK i.s.m. OCW	Subsidie loopt t/m 2021	1) Bewustwordingscampagne afgerond 2) Subsidie verleend aan Netwerk Mediawijsheid (t/m december 2021) gericht op ontwikkeling van vaardigheden en bewustzijn van jongvolwassenen binnen het (beroeps-)onderwijs (onderwijssector, zorg & welzijn sector en de mediasector).
	In de herziening van het curriculum voor primair en voortgezet onderwijs loopt het thema mediawijsheid mee als onderdeel van het leergebied digitale vaardigheden.	OCW		3) Brief over curriculum aan TK verzonden door M BVOM (dec 2019)

B. Weerbaarheid politieke ambtsdragers vergroten	<p>Inzet op opleiding en toerusting wethouders, raadsleden en statenleden door middel van een game over desinformatie en mogelijke handelingsperspectieven.</p> <ul style="list-style-type: none"> Onderzoek via Netwerk Weerbaar Bestuur en Democratie in Actie naar de ervaringen van lokale ambtsdragers en algehele behoefte handelingsperspectief 	BZK	<ul style="list-style-type: none"> Game: voor zomer gereed en uitgerold Onderzoek: voorjaar 2020 	<p>4) Wethoudersgame gereed, Raads- en statenleden afrondend. Communicatie-dossier wordt gemaakt, lancering wordt gepland, mogelijk i.s.m. werkbezoek DG. Aandacht: inbedden in zoveel mogelijk bestaande omgeving (weerbaarheid).</p> <p>5) Onderzoek lokale ambtsdragers: meenemen in Monitor Integriteit (voorjaar 2020)</p>
C. Transparantie vergroten	<p>Monitoren implementatie gedragscode middels gesprekken met techbedrijven. Verkennen in EU-verband (evaluatie gedragscode desinformatie) hoe verplichtingen hieruit kunnen worden afgedwongen.</p>	BZK	<ul style="list-style-type: none"> Gesprekken techbedrijven: doorlopend, interdepartementaal werkbezoek Dublin februari 2020 Evaluatie gedragscode: begin 2020 Kamerbrief regulering: voorjaar 2020 	<p>6) Afwachten evaluatie gedragscode.</p> <ul style="list-style-type: none"> werkbezoek Facebook geweest werkbezoek Twitter/Google (Dublin, in voorbereiding) individuele benadering, evt. conference call Microsoft, Mozilla en anderen die gedragscode niet hebben ondertekend (Snapchat, TikTok). <p>7) Verkennen in EU-verband:</p> <ul style="list-style-type: none"> werkbezoeken aan like minded landen. Geweest: DUI/FIN/FRA/LET. Gepland: IER bijeenkomst 29 januari op PVEU inzake political ads/factchecken.
	<p>Onderzoek naar wettelijk kader inzake verspreiding desinformatie. Tussenrapportage transparantie politieke advertenties. Oordeel aanvullende wetgeving (moties Kuiken/Verhoeven en Asscher/Van der Molen) voorjaar 2020.</p>	BZK	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoek UvA: januari 2020 Strafbaarheid manipulatie verkiezingen: voorjaar 2020 	<p>8)</p> <ul style="list-style-type: none"> Onderzoek UvA gereed eind januari. Meenemen in brief regulering voorjaar.
	<p>Transparantieverplichtingen voor politieke partijen in nieuwe Wet op de Politieke Partijen (WPP)</p>	BZK	<ul style="list-style-type: none"> Wpp wordt in 2020 in procedure gebracht 	<p>9) In voorbereiding (interne brainstorms, externe gesprekken, mini-symposium)</p>

D. Pluriform medialandschap behouden	Nederland kent een kwalitatief sterke en pluriforme nieuwsvoorziening. Het kabinet ondersteunt dit, onder meer met middelen en de Samenwerkingsagenda Nederlandse Mediasector .	OCW		10) In uitvoering
	Publieke en private partijen ontwikkelen kwaliteitsstandaarden of nieuwe tools voor nieuwsmakers , zoals Social Media Observatory van de Europese Unie. Journalistieke innovaties worden ondersteund door Stimuleringsfonds voor de Journalistiek . Het kabinet gaat in gesprek met de journalistieke sector over vertrouwen in nieuws.	OCW		Sectorgesprek in voorbereiding
Nieuwe actie	Rol wetenschappelijke instituties en adviesorganen (zoals CBS) in waarheidsvinding	OCW en BZK		Het CBS organiseert een evenement over de betrouwbaarheid van wetenschappelijke instituties i.r.t. desinformatie. In overleg met OCW en BZK wordt invulling gegeven aan dit programma.
Informatiepositie verstevigen				
E. Verbetering informatiepositie	Er wordt ingezet op de verbetering van de informatiepositie en informatiedeling tussen en met gelijkgestemde partijen. Daarbij gaat onder meer om het samenbrengen van informatiestromen rond landenspecifieke kennis, newsrooms en analysecapaciteit in een gezamenlijk beeld . Nederland neemt in EU-verband deel aan het Rapid Alert System , waar direct informatie wordt	BZ, BZK, DEF, JenV	Doorlopend	11) Monitor Informatiedomein (MID) in DO 5 maart. Evaluatie pilot maart 2020. Aandacht: redacteur MID. 12) Eerstvolgende RAS bijeenkomst maart 2020, begin 2020 implementatie RAS 2.0 met vernieuwde structuur en samenwerking G7 Rapid Response Mechanisme

	uitgewisseld in geval van desinformatiecampagnes.			
F. Internationale samenwerking	Ook in andere informatienetwerken vindt uitwisseling plaats. Nederland is aangesloten bij het G7 Rapid Response Mechanism , het Integrity Security Initiative (Duitsland, wetenschap en enkele internetdiensten) en de Counter Hybrid Support Teams (NAVO) . Nederland is voorts betrokken bij het netwerk- en expertiseplatform European Centre of Excellence on Countering Hybrid Threats waar ook desinformatie aan de orde komt.	BZ, BZK, DEF, JenV	Doorlopend	13) @BZ/JenV/DEF PM Integrity Security Initiative nog geen vervolgbijeenkomst gepland. 5.1.2.a
G. Kennisontwikkeling	Een verkenning wordt gestart naar de impact van nieuwe technologieën op de aanpak van desinformatie.	BZK	• Oplevering zomer 2020	14) Aanbesteding gestart, oplevering zomer 2020. Koppeling met voorgenomen onderzoek WODC naar deepfakes (JenV). - Het Data Science Initiative van de gemeente Den Haag wil in samenwerking met het AI and Robotics Center van UNICRI een actieplan opstellen voor deepfaketechnologie.
Nieuwe actie	Verschillende samenwerkingsverbanden efficiënter inzetten en overlap voorkomen.	BZ, BZK, DEF, JenV, OCW	•	
Nieuwe actie	Structurele inzet postennetwerk	BZ	•	
Nieuwe actie	Opzetten werkstroom met techbedrijven in 5.1.2.a	BZ en BZK	•	

Reageren				
H. Fact-checking	Inhoudelijk adresseren van desinformatie is primair geen taak van overheden , maar van journalistiek en wetenschap, al dan niet in samenwerking met internetdiensten. Het kabinet zet zich er voor in dat fact-checkers onafhankelijk van overheden kunnen functioneren.	BZK, OCW	Doorlopend	15) Kabinet tegen debunken door overheid: vocaal houden in EU-verband. - Volgen ontwikkelingen European Digital Media Observatory (EU fact-checkers platform).
I. Desinformatie weerspreken	Bij dreiging voor de politieke, economische stabiliteit of nationale veiligheid ligt hier een rol voor de overheid. Nationaal en internationaal wordt geoefend op identificatie van en respons op statelijke dreigingen en gewerkt aan een effectief diplomatiek responskader bij concrete incidenten. Daarnaast heeft de overheid zelf ook een rol in het publieke debat en het uitdragen van haar beleid . Dit kan ook betekenen dat de overheid zich hier actief in mengt.	BZ, BZK, DEF, JenV, VWS		16) - Ontwikkeling scenario's responskader en rijksbrede capaciteiten (DEF/NCTV/BZK) - Oefening scenario (met DO) maart/april 2020.
Nieuwe actie	Ontwikkelen responskader	JenV		In samenwerking met TNO wordt gewerkt aan responskader om te komen tot generieke en specifieke indicatoren van desinformatie
J. Online manipulatie en modereren van content	N.a.v. de motie Asscher/Van der Molen vindt een verkenning plaats naar de huidige wettelijke c.q. strafrechtelijke mogelijkheden rond online manipulatie. De Kamer wordt daarover in het voorjaar van 2020 geïnformeerd.	BZK, JenV	• Strafbaarheid manipulatie verkiezingen: voorjaar 2020	17) Deel zit in UvA onderzoek. Afspraak met JenV wordt gemaakt door BZK.

	De Adviesraad Internationale Vraagstukken doet een onderzoek naar de internationale ontwikkelingen rond regulering van online content en verhouding tot democratische waarden en mensenrechten.	BZ		18) Advies verwacht in 2020
	Volgen ontwikkelingen van nieuwe Digital Service Act waarin mogelijk gekeken wordt naar de rol, verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van online platforms en anderen bij het bestrijden van illegale, onrechtmatige, en schadelijke informatie.	EZK		19) De laatste signalen wijzen er op dat desinformatie een apart traject wordt buiten de DSA. Het DSA-traject loopt via het DO Nationale Digitaliseringsstrategie (NDS) onder leiding van EZK.

T.a.v.: Directeurenoverleg Desinformatie

DGBRW/DenB
Ministerie van BZK

Contactpersoon
5.1.2.e

T 5.1.2.e

Datum
14 januari 2020

memo

Mijlpalen 2020 desinformatie

Tijdens de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie van 9 januari jl. is stilgestaan bij de mijlpalen van de verschillende departementen op het gebied van desinformatie voor 2020.

Hierbij vindt u een overzicht van deze mijlpalen per departement, met daarbij in bijlage 1 een overzicht van alle lopende acties. Hierbij zijn de acties uit de Kamerbrief van 18 oktober 2019 meegenomen, een tijdpad en nieuwe ontwikkelingen.

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

- Algemeen overleg nav beleidsbrief op 26 maart
- Evaluatie Europese gedragscode desinformatie door de Europese Commissie en daaruit volgende acties, eventueel van regelgevende aard
- Kamerbrief over desinformatie en techbedrijven (o.a. UvA rapport over mogelijke regulering, gedragscode, kennisuitwisseling met techbedrijven)
- Het opnemen van transparantieplichtingen rondom digitale politieke advertenties in de Wet op de politieke partijen
- Door ontwikkelen MID

Buitenlandse Zaken

- Verbeteren efficiëntie/samenhang verschillende samenwerkingsverbanden op het gebied van desinformatie.
- Opzetten werkstroom met techbedrijven en formuleren van concrete doelstellingen in 5.1.2.a
- Structureel gebruik maken van postennetwerk

Defensie

- Inzetten op (interdepartementale) oefeningen responskader desinformatie
- Onderzoeken mogelijkheden strategische communicatie in informatiedomein

Economische Zaken en Klimaat

- Volgen ontwikkelingen van nieuwe Digital Services Act (herziening van de e-commerce richtlijn) en standpuntbepaling. De laatste signalen wijzen er op dat desinformatie een apart traject wordt buiten de DSA.

Datum
14 januari 2020

Justitie en Veiligheid

- Door ontwikkelen MID
- Ontwikkelen responskader i.s.m. TNO om te komen tot generieke en specifieke indicatoren

Onderwijs Cultuur en Wetenschap

- Standpunt bepaling rol fact-checkers en onderzoekers i.h.k.v. desinformatie.
- Standpunt bepaling Digital Service Act v.w.b. de rol van de media / vrijheid van meningsuiting
- Rol van wetenschappers en instituties als het CBS in de waarheidsvinding (samen met BZK).
- Adviestraject RvC en Rob over organisatie en financiering lokale omroepen (samen met BZK)
- NL input bij producten Raad voor Europa over medialandschap en zendtijd verkiezingen (samen met BZK)

Volksgezondheid Welzijn en Sport

- Kamerbrief over stand van zaken over inzet rondom vaccinatiegraad

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: vrijdag 6 maart 2020 09:11
Aan: 5.1.2.e @mindef.nl; 5.1.2.e @minbuza.nl; 5.1.2.e @minaz.nl; 5.1.2.e @minez.nl; 5.1.2.e @minocw.nl; 5.1.2.e @mindef.nl; 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e @minbuza.nl; 5.1.2.e
 5.1.2.e @mindef.nl; 5.1.2.e @mindef.nl; 5.1.2.e
Onderwerp: Schriftelijk directeurenoverleg desinformatie 5 maart 2020
Bijlagen: Concept brief appreciatie UvA2 050320.docx; Achtergrond COVID19 desinformatie.pdf; Nota plan van aanpak NCTV.docx; Plan van Aanpak Desinformatie NCTV.pdf

Besten,

In de bijlagen vindt u de stukken voor het schriftelijke Directeurenoverleg desinformatie.

- Concept Kamerbrief Universiteit van Amsterdam (UvA) rapport juridisch kader desinformatie**
 Graag delen wij de concept Kamerbrief van BZK met u over het onderzoek van de UvA naar het huidige reguleringskader van desinformatie.
 De brief geeft een overzicht van de bevindingen van de UvA, alsmede een korte appreciatie waarbij de conclusies aansluiten bij het bestaande beleid.
 Deze versie is tot stand gekomen met input van de interdepartementale werkgroep desinformatie. Zij hebben deze versie afgelopen woensdag al ontvangen.
 Mocht u nog aanvullingen hebben op de brief, dan verzoeken wij u om deze **uiterlijk maandag 9 maart om 12:00 uur** door te geven aan 5.1.2.e

 De brief zal volgende week dinsdag de lijn in gaan richting de minister van BZK.
 We beogen verzending van de brief op 19 maart, zodat het UvA rapport voorafgaand aan het AO desinformatie en digitale inmenging op 26 maart met de Tweede Kamer gedeeld is.
- Desinformatie rondom COVID-19**
 Ter kennisneming is een achtergrond document over desinformatie i.r.t. het COVID-19 virus bijgevoegd. Dit document is alleen t.b.v. het Directeurenoverleg desinformatie. Reden hiervoor is het opnemen van een gedeelte uit het Signalement Statelijke Dreigingen welke departementaal vertrouwelijk gerubriceerd is.
 Ik vraag u daarom ook dit niet verder te verspreiden. De verzendlijst van deze mail is daarom ook aangepast zodat deze alleen de directeuren en de leden van de interdepartementale werkgroep bevat. In een volgend directeurenoverleg spreken we graag samen met VWS verder over dit onderwerp.
- Plan van aanpak desinformatie NCTV**
 Tot slot is ter kennisneming het plan van aanpak desinformatie van de NCTV meegezonden. Dit plan van aanpak is tevens besproken in de interdepartementale werkgroep van 30 januari.

We zien eventuele vragen en/of opmerkingen over de stukken graag tegemoet.

Met vriendelijke groet,
 Mede namens 5.1.2.e

5.1.2.e

.....
 Afdeling Democratie
 Directie Democratie en Bestuur
 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
 Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag
 Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

E 5.1.2.e @minbzk.nl
 M 06 5.1.2.e

Achtergrond: Desinformatie over COVID-19

Ter kennisneming geven we u graag de volgende achtergrond informatie mee over desinformatie en het COVID-19 virus. Tijdens een volgend Directeurenoverleg desinformatie zouden we graag samen met VWS in gesprek gaan hierover.

Achtergrond uit kennisupdate desinformatie d.d. 20-02-20 (BZK/DenB)

- Vooral sinds de WHO het Coronavirus heeft uitgeroepen tot een wereldwijde noodsituatie wordt er veel misinformatie verspreid over o.a. de bron en overdraagbaarheid van het virus. In Nederland is een vals persbericht verspreid: de RIVM heeft het bericht, dat via e-mail is verspreid en waarin stond dat er een besmettingsgeval in Nederland zou zijn, snel en met klem ontkracht (zie verder in dit achtergrond document). Gezien het feit dat de epidemie nog niet is beteugeld, nieuwe gevallen van misleidende berichtgeving de kop op blijven steken blijft het onderwerp i.r.t. desinformatie onder de aandacht.

Nederlandse media:

- Met behulp van meerdere Nederlandse wetenschappers uit verschillende disciplines beargumenteert *NU.nl* waarom juist de uitbraak van het coronavirus zo vatbaar lijkt voor misinformatie. Als oorzaken worden angst voor het onbekende en het idee dat stellige meningen houvast bieden opgeworpen. Volgens hoogleraar Enny Das (RU) kan misinformatie worden voorkomen als journalisten bij de feiten blijven en de context goed schetsen.
- *NPO Nieuwsuur* besteedde een uitzending aan de bestrijding van desinformatie, met specifieke aandacht voor de deling van informatie over het coronavirus door de Chinese regering. Deze nam in de eerste instantie (januari) lang de tijd om zich uit te spreken over het virus. Volgens sinoloog Frans Pieke (Universiteit Leiden) wilde China hier daadkracht en controle mee uitstralen.

Techbedrijven:

- Facebook heeft aangekondigd berichten met misinformatie rond het coronavirus te gaan verwijderen. Motivatie voor Facebook om content over het virus "with false claims or conspiracy theories that have been flagged by leading global health organizations and local health authorities" geen podium te geven is dat zulke content tot "physical harm" zou kunnen leiden. *Reuters* merkt op dat het een voor Facebook ongewoon agressieve respons is. Facebook beperkt de verspreiding van gezondheidsmisinformatie doorgaans tot het weghalen van zoekresultaten en advertenties, maar laat de originele posts gewoon staan. Ter vergelijking verbiedt TikTok gezondheidsmisinformatie, en wordt content over het coronavirus er actief verwijderd. Twitter en Google ondernemen eveneens actie, door gebruikers in eerste instantie te verwijzen naar websites van officiële organisaties, zoals de WHO.
- Twitter heeft de financiële conservatieve website Zero Hedge permanent in de ban gedaan nadat hun kanaal een artikel publiceerde waarin een Chinese wetenschapper vals beschuldigd werd van de uitbraak van het coronavirus, die hij als bio wapen zou willen hebben inzetten. Ook deelde Zero Hedge persoonlijke informatie van deze wetenschapper.
- Instagram tracht gebruikers te redigeren die op de #coronavirus hashtag klikken. Zij krijgen een pop-up die hen aanspoort betrouwbare informatie over het virus te lezen op de site van de Centers for Disease Control and Prevention.

EU:

- *EU vs Disinfo* heeft op een rijtje gezet hoe *Russia Today* en *Sputnik* tot nu toe hebben getracht desinformatie te verspreiden over het coronavirus door hier andere landen de schuld voor te geven. Zo zou het virus een Amerikaans biologisch wapen zijn, een instrument van de kapitalistische grote farmacie of gestolen zijn uit een Canadees laboratorium dat zowel door Bill Gates als George Soros gesponsord werd. Begin februari werden er dagelijks rond de 300 zulk soort berichten gepubliceerd door de Russische (staats)media.
- Het Rapid Alert System van de EU heeft een trend report gepubliceerd over het Coronavirus. Het betreft een globale analyse waarin Nederland niet wordt genoemd. Conclusie is vooralsnog dat er, hoewel er wereldwijd veel complottheorieën de ronde maken, geen duidelijk bewijs is van gecoördineerde of grootschalige desinformatiecampagnes door een specifieke actor.

Internationaal:

- Internationaal meldt de WHO dat misinformatie rondom het virus zich momenteel sneller verspreidt dan het virus zelf. De organisatie is met de grote sociale media platformen om tafel gegaan om te praten over manieren waarop de verspreiding van misinformatie online kan worden tegen gegaan, en wil dit structureel om de paar maanden blijven doen. De grote sociale media platformen zelf hebben op de stroom aan misleidende berichten verschillende maatregelen getroffen om de verspreiding ervan te beteugelen. Specifiek op desinformatie tracht Rusland de schuld van de uitbraak en verspreiding van het virus te leggen bij andere landen, zoals Oekraïne en de VS. Tegelijkertijd is geen van de claims echt viraal gegaan (maximaal een paar duizend delingen). Hier worden door verscheidene experts in de mainstream media meerdere oorzaken voor aangedragen. Zo vindt het gros van de discussie rondom het virus vindt plaats in gesloten groepen die slecht gemodereerd kunnen worden (en is dus niet zichtbaar voor het grote publiek) en is de berichtgeving te uiteenlopend om tot één sterke alternatieve narratief te komen.
- Fact checkers van minstens 48 organisaties uit 30 landen zijn aan het werk om nieuwe valse informatie over het virus te ontkrachten en de verspreiding van misinformatie een halt toe te roepen. De samenwerking wordt gecoördineerd door het International Fact Checking Network, dat gebaseerd is in Florida en zal actief blijven zolang de ziekte zich nog verspreidt. Factcheckers gebruiken een gedeelde Google Sheet en een Slack Channel account om content te delen en onderling te communiceren. Op sociale media zijn hun berichten te volgen via de hashtags #CoronaVirusFacts en #DatosCoronaVirus. Het is onduidelijk of er Nederlandse organisaties bij zijn aangesloten.

Signalement Statelijke dreigingen d.d. 27-02-20 (NCTV)

Coronavirus en de *infodemic*

Rondom het coronavirus is wereldwijd zoveel nepnieuws verspreid dat de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), naast een epidemie, zegt te strijden tegen een *infodemic*¹ die 'zich sneller verspreidt dan het virus en even gevaarlijk is', aldus de directeur-generaal Tedros Adhanom Ghebreyesus.²

Zo worden online op sociale media maatregelen tegen het virus verkondigd die gevaarlijk voor de gezondheid kunnen zijn (bijvoorbeeld het drinken van bleekmiddel)³, of wordt misinformatie verspreid over patenten op vaccinaties die al jaren beschikbaar zouden zijn.⁴ Ook met betrekking tot de Chinese regering wordt het wantrouwen verder gevoed, zoals door gemanipuleerde filmpjes over Chinese agenten die mensen doodschieten, die besmet zijn met het coronavirus, omdat zij weigeren te evacueren.⁵

Tevens zijn over de oorsprong van het coronavirus verschillende samenzweringstheorieën in omloop die populair zijn bij verschillende groepen, zoals aanhangers van de pro-Trump QAnon beweging en de anti-vax gemeenschap.⁶ The Moscow Times toont dat dergelijke theorieën ook in binnenlandse Russische media een podium krijgen.⁷ Zo worden op televisie bijvoorbeeld berichten over vleermuissoep-etende Chinezen verspreid en onmogelijke en (door de Russen zelf toegeven) absurde berichten getoond, zoals dat Donald Trump betrokken is bij het virus omdat hij in zijn vroegere tv-programma een kroon – de oorsprong van het woord 'corona' – op het hoofd

¹ Een infodemic is een zeer grote hoeveelheid informatie over een probleem, waardoor de oplossing wordt bemoeilijkt. Wikipedia, <https://en.wiktionary.org/wiki/infodemic>

² Speech directeur-generaal WHO tijdens de veiligheidsconferentie in München, 15 februari 2020, <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>

³ 'Project fear: Misinformation spreads China virus panic', France 24, 30 januari 2020, <https://www.france24.com/en/20200130-project-fear-misinformation-spreads-china-virus-panic>

⁴ 'Here's a running list of disinformation spreading about the Coronavirus', Jane Lytvynenko, BuzzFeed, 29 januari 2020, <https://www.buzzfeednews.com/article/janelytvynenko/coronavirus-disinformation-spread>

⁵ Deze filmpjes zijn miljoenen keer bekeken. Zie 'Check: Deze video is gemanipuleerd, agenten schieten niet op mensen die besmet zijn met het coronavirus', Tim Verheyden, VRT, 18 februari 2020, <https://www.who.int/dg/speeches/detail/munich-security-conference>

⁶ QAnon Supporters And Anti-Vaxxers Are Spreading A Hoax That Bill Gates Created The Coronavirus', Ryan Broderick, BuzzFeed, 23 januari 2020, <https://www.buzzfeednews.com/article/ryanhatethis/qanon-supporters-and-anti-vaxxers-are-spreading-a-hoax-that>

⁷ 'Russian TV Runs Conspiracy Theory Blaming Trump for Coronavirus', The Moscow Times, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=JQRmacSHXoo>. Zie ook 'Coronavirus: Russian media hint at US conspiracy', BBC, 7 februari 2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-51413870>

zette van Miss Universes. In pro-Kremlin outlets, waaronder een aantal in het buitenland⁸, wordt het coronavirus geframed als zijnde een geheim Amerikaans biologisch massavernietigingswapen dat ingezet wordt als onderdeel in diens strijd tegen China en Rusland. Daarnaast wordt gesuggereerd dat het gaat om een virus dat afkomstig is uit de farmaceutische industrie en gestolen uit een Canadees laboratorium door Chinese spionnen. Andere samenzweringstheorieën suggereren dat het virus is 'gesponsord' door Bill en Melinda Gates of door George Soros; of dat het al lang geleden is voorspeld door Nostradamus en Baba Vanga.⁹

Commentaar Analist

Onverklaarbare ziektes en virussen dragen alle ingrediënten voor een desinformatiecampagne in zich: het onderwerp is complex en alarmerend, er hangt veel mysterie omheen en doet moeiteloos een beroep op de emoties, angst en bezorgdheid van mensen voor hun persoonlijke gezondheid en welzijn. Ziektes zijn dan ook befaamde onderwerpen van complottheorieën waarin staten worden aangewezen als de boosdoeners en veroorzakers. Zo kennen we uit de jaren tachtig de 'Operation Infektion' waarin de KGB het complot de wereld in hielp dat het HIV-virus door de CIA was ontwikkeld. Ook kanker, syfilis en de Spaanse griep zijn in het verleden gelabeld als zijnde Amerikaanse biologische wapens. Met betrekking tot het Zikavirus werden in pro-Kremlin outlets soortgelijke narratieven verspreid, als zijnde een virus ontwikkeld door Amerikaanse en Britse bedrijven. En ebola is ingezet als een zogenaamd wapen, dat door Oekraïne namens de VS werd verspreid onder pro-Russische separatisten.¹⁰

Desinformatie over de uitbraak van het coronavirus, zoals over de gesuggereerde relatie met de hygiënische standaarden en eetgewoonten van Chinezen, kan raciale stereotypen aanwakkeren en xenofobie voeden.¹¹ Daarnaast kan de hoeveelheid mis- en desinformatie die er over het coronavirus verspreid is, ertoe leiden dat mensen niet meer weten wat te geloven, en daarmee een effect hebben op de medische voorlichting en het vertrouwen van bepaalde groepen, bijvoorbeeld in mainstream media en hun berichtgeving.

Het is voor de WHO aanleiding om een webpagina te wijden aan *mythbusters*¹² en om de samenwerking met sociale media platformen te verstevigen. Zo beperkt Facebook het bereik van video's met misinformatie en foutieve claims die behandeling of juiste voorzorgsmaatregelen ontmoedigen. Youtube heeft video's offline gehaald waarin samenzweringstheorieën aan bod komen, zoals het gerucht over een geheim chemisch Chinees wapen. Zoekopdrachten naar het coronavirus via Google laten als eerste prominente links naar de WHO en veiligheidstips zien. Ook via Pinterest, TikTok en Reddit worden de zoekresultaten met correcte informatie als eerst vertoond.¹³ De *infodemic* rondom het coronavirus vormt aldus een testcase voor hoe de sociale media platformen de verspreiding van desinformatie in kunnen perken.

Hoewel het blootleggen van desinformatie en de actoren die het verspreiden van belang zijn, blijkt uit verschillende onderzoeken dat het enkel 'fact-checken' en 'debunkten' van desinformatie niet voldoende is om mensen er niet vatbaar voor te maken.¹⁴ Naast kwaliteitsjournalistiek en

⁸ In de buitenlandse outlets worden dergelijke samenzweringstheorieën bijv. in het Spaans, Arabisch en Azerbaijans gepresenteerd. Zie voor een overzicht de EUvsDisinfo database via <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-cases/?text=coronavirus&date=&offset=40>

⁹ 'Disinformation groundhog day', EUvsDisinfo Review (Issue: 182), 6 februari 2020, <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-groundhog-day/>

¹⁰ 'Conspirational virus', EUvsDisinfo Review (Issue: 181), 30 januari 2020, <https://euvsdisinfo.eu/conspiratorial-virus/>

¹¹ 'Xenophobia 'Is A Pre-Existing Condition. How Harmful Stereotypes and Racism are Spreading Around the Coronavirus', Jasmine Aguilera, Time, 3 februari 2020, <https://time.com/5775716/xenophobia-racism-stereotypes-coronavirus/>

Het coronavirus laat inmiddels ook negatieve effecten zien voor de inclusiviteit in onze samenleving. In de petitie 'We zijn geen virussen' geven Nederlandse Aziaten aan dagelijks geconfronteerd te worden met racisme en pesterijen en zich uitgesloten te voelen. Daarnaast deed recent een Chinees-Nederlandse vrouw aangifte van mishandeling nadat een groep mannen het discriminerende Coronavirus-lied van Radio 10 zongen, waartegen 57 Chinees-Nederlandse organisaties eerder aangifte deden.

¹² 'Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Myth busters', WHO via <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>

¹³ 'Facebook, Google, Twitter en co schouder aan schouder in strijd tegen valse informatie over coronavirus', Tim Verheyden, VRT, 18 februari 2020, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/02/18/desinformatiecoronavirus/>

¹⁴ 'Beyond misinformation: Understanding and coping with the "Post-Truth" Era', Lewandowsky, et al. (2017), Journal of applied research in memory and cognition; 'Belief Echoes: The persistent effects of corrected

pluriforme nieuwsvoorzieningen kan volgens onderzoek weerbaarheid toenemen door het stimuleren van analytisch en kritisch denken van burgers en door het vergroten van het bewustzijn over desinformatie en mediageletterdheid.¹⁵ Tot slot zou een aantrekkelijk en overtuigend *counternarratief* de veerkracht tegen desinformatie kunnen vergroten.¹⁶

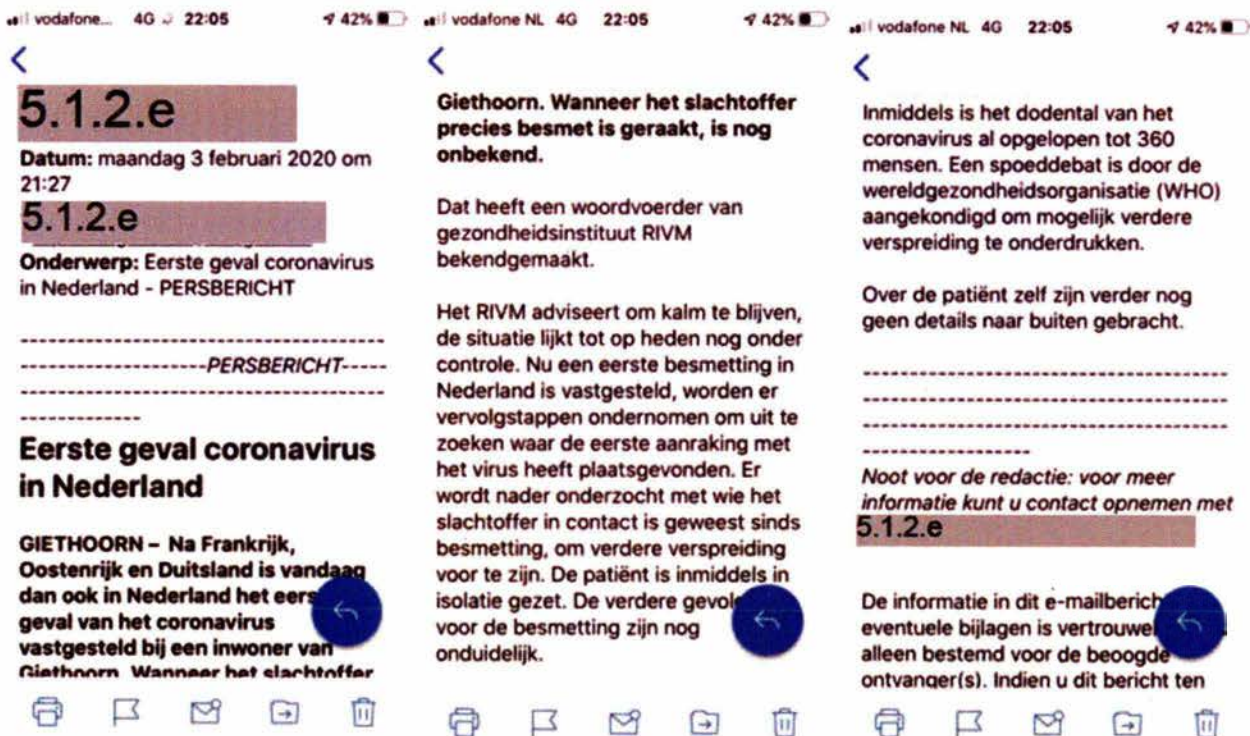
Debunking door RIVM

Online is er veel discussie over het virus. Onderstaande informatie uit de omgevingsanalyse van VWS illustreert dit:

- Zondag heeft de Webcare van VWS zo'n 400 reacties, discussiedraadjes en zo'n 20 inhoudelijke vragen zijn afgehandeld. Er is sprake van een kleine groep mensen die zeer actief zijn online, onderlinge discussies voeren en quotes retweeten van elkaar. Veelgestelde vragen zijn:
 - Er is vooral ongeloof en boosheid dat de maatregelen die nu genomen worden niet voldoende zouden zijn.
 - Ook zijn er bezorgde burgers die zich afvragen hoe quarantaine in zijn werk gaat met huisdieren uitlaten, mantelzorgen etc.
 - Verder zijn er erg veel discussiegroepjes die elkaar de loef af proberen te steken met hun kennis over virussen e.d.

Het RIVM is via hun online kanalen actief bezig om correctie informatie te verschaffen en voorlichting over het virus te geven. Ook hebben zij tot nu toe tweemaal een desinformatie bericht over het COVID-19 virus ontkracht.

Onderstaande bericht werd ongeveer drie weken voor het daadwerkelijke eerste COVID-19 geval in Nederland verstuurd naar Nederlandse media. Geen van hen hebben dit bericht overgenomen.

misinformation', Thorson (2013), Publicly Accessible Penn Dissertations; 'Information disorder: Towards an interdisciplinary framework for research and policymaking', Wardle & Derakhshan (2017), Council of Europe

¹⁵ 'Belief in fake news is associated with delusionality, dogmatism, religious fundamentalism, and reduced analytic thinking', Bronstein et al. (2019), Journal of Applied Research in Memory and Cognition; 'Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning', Pennycook & Rand (2019), Cognition

¹⁶ 'Democratic defense against disinformation', Fried & Polyakova (2018), Atlantic Council, Eurasia Center

Als reactie op dit nep persbericht heeft het RIVM het volgende bericht op haar Twitter account geplaatst:

Daarnaast ging er deze week een lijst rond op sociale media waaruit zou blijken dat het aantal COVID-19 gevallen in Nederland vele malen hoger is dan wat het RIVM communiceert. Ook dit bericht heeft het RIVM actief tegengesproken.

Bovenstaande acties passen binnen de beleidsinzet tegen desinformatie; hierin stelt het kabinet dat het inhoudelijk adresseren van desinformatie als zodanig primair geen taak van overheden is. De uitzondering hierop is echter wanneer desinformatiecampagnes de politieke stabiliteit, economische stabiliteit of nationale veiligheid bedreigen, dan is een reactie van de overheid noodzakelijk en gerechtvaardigd.

Directeurenoverleg desinformatie

NCTV
Contactpersoon
5.12.eDatum
24 februari 2020Ons kenmerk
xxx

nota

Aanbieding plan van aanpak desinformatie 2020 NCTV

Van
5.12.e
Datum/eindparaaf

Concipiënt
5.12.e
Datum/paraaf

Advies
Ter informatie**Toelichting**

Het plan van aanpak geeft de doelstellingen, afbakening en uitgangspunten aan voor het onderwerp desinformatie binnen de NCTV.

Het plan is opgesteld mede op basis van gesprekken binnen de NCTV en op basis van gesprekken met medewerkers van de interdepartementale werkgroep desinformatie (BZK, BZ, OCW, Defensie).

Op 30 januari is het plan van aanpak besproken in het interdepartementaal overleg desinformatie en akkoord bevonden.

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Cc: 5.1.2.e
Onderwerp: FW: Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 16 april 2020
Datum: donderdag 16 april 2020 12:36:09
Bijlagen: [Bijlage 1 Oplegger MID t.a.v. DO.docx](#)
[Bijlage 2 MID twopager.docx](#)
[Bijlage 3 Kamerbrief nieuwe ontwikkelingen beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie.docx](#)
[Bijlage 4 BZK Tips desinformatie en nepnieuws herkennen.pdf](#)
[Bijlage 5 IViR eindrapport het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten.pdf](#)
[Bijlage 6 EU update desinformatie covid-19.docx](#)

Buiten reikwijdte verzoek, originele mail ontbreekt

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e

Verzonden: donderdag 16 april 2020 12:23

Aan: 5.1.2.e @minbzk.nl>; 5.1.2.e @mindef.nl'
5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl' 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e
@minbzk.nl>; 5.1.2.e @minbzk.nl>; 5.1.2.e @minaz.nl'
5.1.2.e @minaz.nl>; 5.1.2.e @minez.nl' 5.1.2.e @minez.nl>;
5.1.2.e @minocw.nl' 5.1.2.e @minocw.nl>; 5.1.2.e BD/NCTV'
5.1.2.e @nctv.minvenj.nl>; 5.1.2.e @mindef.nl' 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e
@minvws.nl>; 5.1.2.e @minvws.nl>; 5.1.2.e
@minbzk.nl>
cc: 5.1.2.e @minocw.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl' 5.1.2.e
@minbuza.nl>; 5.1.2.e @minbuza.nl>; 5.1.2.e
@nctv.minvenj.nl>; 5.1.2.e
@nctv.minvenj.nl>; 5.1.2.e @minez.nl>; 5.1.2.e
@minbzk.nl>; 5.1.2.e @minbzk.nl>; 5.1.2.e
@minbzk.nl>; 5.1.2.e @minbzk.nl>; 5.1.2.e
@nctv.minvenj.nl>; 5.1.2.e @minbzk.nl>;
5.1.2.e @mindef.nl' 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e @minvws.nl>;
5.1.2.e @mindef.nl' 5.1.2.e @mindef.nl>; 5.1.2.e
@rijksoverheid.nl>; 5.1.2.e @nctv.minjenv.nl>;
5.1.2.e @minbzk.nl>; 5.1.2.e
@minvws.nl>

Onderwerp: Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 16 april 2020

Besten,

In de bijlagen vindt u de stukken voor het schriftelijke Directeurenoverleg desinformatie.
We ontvangen uw reactie hierop graag **uiterlijk dinsdag 21 april 12:00 uur**.

- **Voorstel voortzetting Monitor Informatie Domein (MID) pilot en MID two**

pager COVID-19

Bijlage 1: MID oplegger t.b.v. DO

Bijlage 2: MID twopager

Op 23 maart is een interdepartementale groep van analisten in het Monitor Informatie Domein (MID) verband samengekomen. Het doel van deze bijeenkomst was het signaleren en duiden van mis- en desinformatie rondom COVID-19. Deze signalen zijn samengebracht in bijgevoegde twopager. Sinds het opleveren van deze two pager zijn er al weer enkele mis- en desinformatie berichten m.b.t. COVID-19 gesignaleerd. Deze hogere frequentie aan misleidende berichten heeft o.a. geresulteerd in de oprichting van een interdepartementale newsroom corona door BZK. In de bijgaande oplegger doen wij u een voorstel voor voortzetting van de MID pilot gedurende de corona crisis, waarbij ook aansluiting wordt gezocht met deze newsroom en het Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie.

Gevraagd besluit: Gaat u akkoord met de voorgestelde voortzetting van de MID-pilot gedurende de coronacrisis?

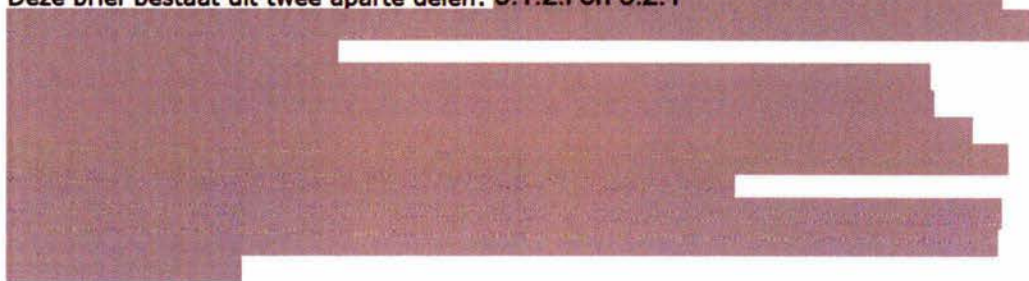
- **Kamerbrief nieuwe ontwikkelingen beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie**

Bijlage 3: Kamerbrief nieuwe ontwikkelingen beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie

Bijlage 4: BZK Tips desinformatie en nepnieuws herkennen

Bijlage 5: IVIR eindrapport het juridisch kader voor de verspreiding van desinformatie via internetdiensten

Graag delen wij ter informatie de huidige versie van de Kamerbrief die volgt op de in oktober opgestelde kabinetsbrede beleidsinzet tegen desinformatie. Deze brief bestaat uit twee aparte delen: 5.1.2.i en 5.2.1

De brief is afgestemd met de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie en juristen van de relevante ministeries. Tevens heeft het Interdepartementaal Afstemmingsoverleg (IAO) feedback op de brief geleverd. De brief zal namens de minister van BZK verzonden worden. Vanwege de terugkeer van minister Ollongren wordt verzending van de brief volgende week voorzien. Begin volgende week staat een PO met de minister over de brief gepland.

- **EU update desinformatie COVID-19**

Bijlage 6: EU update desinformatie COVID-19

Tot slot stellen we u graag op de hoogte van recente EU ontwikkelingen op het gebied van desinformatie.

We zien eventuele vragen en/of opmerkingen over de stukken graag tegemoet.

Met vriendelijke groet,
Mede namens 5.1.2.e

5.1.2.e

.....
Afdeling Democratie
Directie Democratie en Bestuur
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag
Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

.....
E 5.1.2.e @minbzk.nl
M 06 5.1.2.e

T.a.v.: Directeurenoverleg Desinformatie

Ministerie van Binnenlandse
Zaken en Koninkrijksrelaties**Contactpersoon**

5.1.2.e

T 06-5.1.2.e

Datum

16 april 2020

memo

Monitor Informatie Domein (MID)

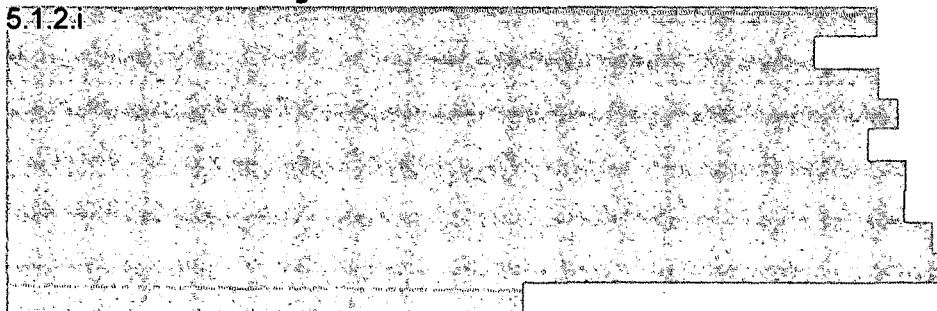
Op 23 maart is een groep van analisten in het Monitor Informatie Domein (MID) verband samengekomen. Het doel van deze bijeenkomst was het signaleren en duiden van mis- en desinformatie rondom COVID-19. Deze signalen zijn samengebracht in onderliggend twopager. Graag doen wij u hierbij een voorstel voor voorzetting van de MID pilot.

Definitie

In de twopager wordt aandacht besteed aan zowel mis- als desinformatie rondom COVID-19. Eerdere Kamerbrieven hanteren bewust de definitie van desinformatie. Het verschil tussen deze twee begrippen is het creëren van informatie met de intentie om te misleiden. Bij desinformatie is er intentie om te misleiden en schade te berokkenen, in tegenstelling tot misinformatie waar deze intentie ontbreekt. Ten tijde van de crisis rondom COVID-19 is bewust gekozen voor het hanteren van zowel mis- als desinformatie. Het achterhalen van de actor en intentie is lastig in de overvloed aan informatie. Daarom is gekozen om te kijken naar de impact van berichtgeving in plaats van de intentie. Bij een hoge impact kan vervolgens nader worden onderzocht wie met welke intentie berichtgeving verspreid, en of dit eventueel een statelijke actor is.

Eerdere besluitvorming MID

5.1.2.i

Procedure mis- en desinformatie

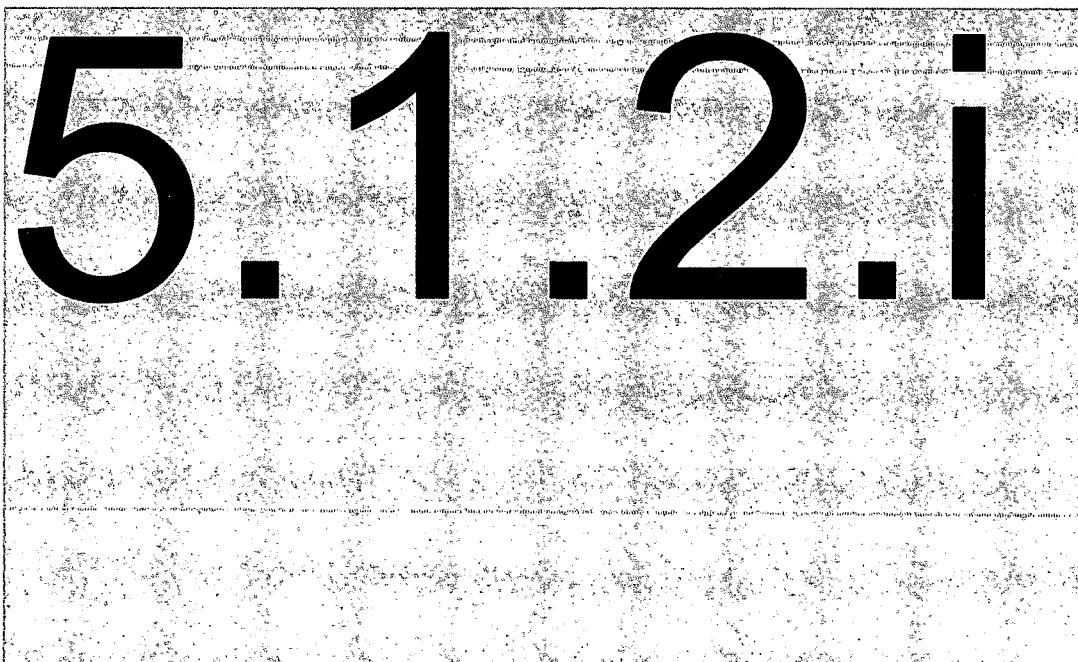
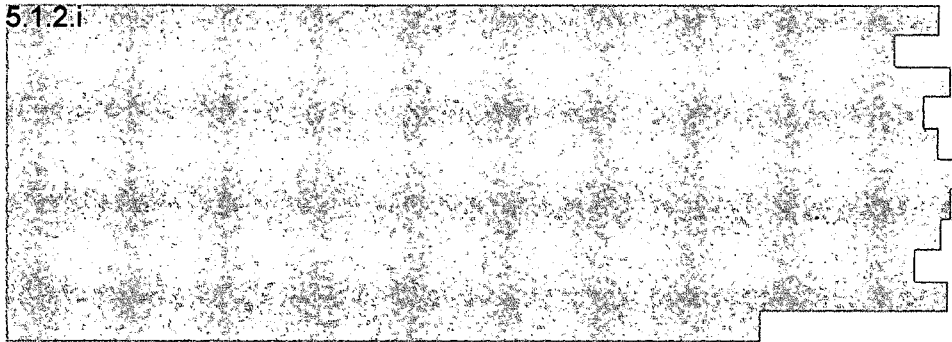
Binnen de crisisstructuur is het Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie (NKC) de adviserende partij op het gebied van communicatie voor het Interdepartementaal

Datum
16 april 2020

Afstemmingsoverleg (IAO). In samenwerking met de newsroom van BZK is een interdepartementale newsroom corona opgezet om de inzet rondom desinformatie te kunnen stroomlijnen op communicatie gebied. Deze newsroom corona heeft als taak mis- en desinformatie te signaleren en waar nodig een reactie op te stellen. Hierbij geldt dat het ministerie dat dossierhouder is van het ontwerp van de mis- of desinformatie, leidend is bij het eventueel reageren. De newsroom corona levert dagelijks input aan het NKC over de waargenomen berichten t.b.v. diens dagelijkse signalering. Deze newsroom is niet uitgerust om ook een duiding te kunnen koppelen aan de signalering.

Vervolg pilot MID

5.1.2.i

5.1.2.i

5.1.2.i

5.1.2.i

5.1.2.i

5.1.2.i

Inleiding

De uitbraak van COVID-19 en de bestrijding van het virus zijn gepaard gegaan met een zogenaamde 'infodemic': een overvloed aan informatie, waarbij sommige berichten accuraat en andere juist niet. Door de hoeveelheid informatie en de gevoelde onzekerheid over het virus, kan het voor mensen moeilijk zijn om af te gaan op betrouwbare informatie en bronnen. Daarnaast is vaak moeilijk aan te tonen of en welke foutieve informatie doelbewust verspreid is. Juist rondom de uitbraak van COVID-19 kan mis- en desinformatie een effectieve bestrijding van dit virus ondermijnen, en voor maatschappelijke onrust zorgen. Deze twopager vat een analyse samen van het informatiedomein rond COVID-19 met als doel de verschijningen van mis- en desinformatie te duiden. Deze twopager maakt gebruik van open bronnen en baseert zich op onder meer informatie van (social) media en internationale rapporten.

Definitie

Desinformatie is het *doelbewust* verspreiden van misleidende informatie, met het *doel om schade toe te brengen* aan het publieke debat, democratische processen, de open economie of nationale veiligheid¹. Desinformatie hoeft niet altijd alleen onjuiste informatie te bevatten. Het kan een combinatie zijn van feitelijke, aantoonbaar onjuiste of deels onjuiste informatie, maar altijd met de intentie om te misleiden en te schaden. Misinformatie daarentegen is aantoonbaar onjuiste informatie, maar niet gecreëerd met de intentie om te schaden.

Wat

Rond COVID-19 is zowel sprake van misinformatie als desinformatie. De onderwerpen die aangehaald worden in dergelijke berichten lopen uiteen. Zo is er foutieve informatie rondom het aantal besmettingen en doden, besmettingen in bepaalde locaties, de dodelijkheid van het virus, de symptomen, situatie in de ziekenhuizen, medicatie en voorzorgsmaatregelen, verschillende aanpak van landen, inzet van Defensie maar ook diverse complottheorieën over o.a. de oorsprong van het virus en hoe het zich verspreidt (bijv. ontwikkeld door statelijke actoren of verspreid door migranten).

In een aantal reeds gesignaleerde berichten zijn er aanwijzingen voor een malafide intentie van de maker van het bericht. Wanneer deze berichten vervolgens weer gedeeld worden door andere personen, is het moeilijk vast te stellen of ook zij de intentie tot schade toebrengen hebben, of dat zij onbedoeld foutieve informatie verder verspreiden. Zo gaan des- en misinformatie gemakkelijk hand in hand.

Waarom

Omdat de crisis zich in alle onderdelen van de samenleving laat voelen, is er een breed palet aan aangrijpingspunten voor de verspreiding van des- en misinformatie: van overvraagde gezondheidszorg, wereldwijde recessie, beurskrach, instorten reisbranche, failliete MKB-ers tot vereenzaamde ouderen, angst over voedselvoorziening etc. Door deze berichtgeving kan het vertrouwen in de instellingen die verantwoordelijk zijn voor beleid en maatregelen worden ondermijnd. Specifieke motieven om desinformatie te verspreiden zijn onder meer te verdelen in: financieel gewin, propaganda, buitenlandse inmenging of kattenkwaad.

Hoe

Foutieve of misleidende informatie kan diverse vormen aannemen. Zo is er bijvoorbeeld sprake geweest van gemanipuleerde screenshots van nieuwssites of overheidsinstanties die rondgingen via sociale media. Verder zijn het veelal berichten die linken naar vaak twijfelachtige bronnen. Daarnaast zijn ook tekst- en audioberichten een manier om misleidende informatie te delen. Door onze digitale verbondenheid, kracht van social media en open samenleving verspreidt informatie, en dus ook misleidende informatie, zich razendsnel.

Waar

- Verschillende sociale media platformen (Youtube, Reddit, Facebook, Twitter, etc.)
- In gesloten apps (zoals Telegram en Whatsapp d.m.v. doorgestuurd berichten) en Facebook groepen (publiek en gesloten)
- Alternatieve media, websites en blogs, junk news (zoals Fenixx, Scepter, Xandernieuws, de Dagelijkse Standaard² en Amalek)

¹ Kamerstukken II, 2019/20, 30821, nr. 91: beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie

² Rogers, R en Niederer, S. (2019). *Politieke en sociale mediapropaganda*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. P. 167

Wie

Foutieve of misleidende informatie rond COVID-19 wordt verspreid door verschillende bronnen. Op nationaal niveau lijkt het momenteel vooral te gaan om burgers die misinformatie verspreiden, niet met de intentie om schade te berokkenen. Op internationaal niveau wordt ook berichtgeving van staatsgesponsorde media waargenomen. Daarnaast wordt desinformatie verspreid door personen met een financieel motief en in rechtsextremistische groepen.

Een rapport van de Europese Dienst voor Extern Optreden (EEDO) signaleert desinformatie over het virus en propaganda van pro-Kremlin media.³ Doel zou vooral zijn om te polariseren en vertrouwen in de EU uit te hollen. Uit het rapport blijkt echter niet dat er rond COVID-19 sprake zou zijn van een desinformatiecampagne gericht op Nederland. In de BZK-Kamerbrief van oktober jl. heeft het kabinet wel opgemerkt dat er online continue beïnvloedingactiviteiten uit Rusland zijn, maar met beperkte impact. Vooralsnog zijn geen signalen ontvangen dat statelijke actoren betrokken zijn bij een gerichte desinformatiecampagne rondom COVID-19 richting Nederland. Conclusieve uitspraken over de eventuele betrokkenheid van statelijke actoren zijn nu (nog) niet mogelijk.

Voorbeelden in Nederland

- DEF: bij Defensie is het vooral fysieke aanwezigheid van bijvoorbeeld voertuigen die leidt tot veel verspreide misinformatie. Daarbij gaan er audioberichten rond die via Whatsapp worden verspreid die een totale lockdown aankondigen waarbij alleen het leger nog op straat zou mogen zijn⁴.
- EZK: op verschillende platforms worden er links gelegd tussen de uitbraak en het coronavirus. De links tussen 5G en het coronavirus is dat de elektromagnetische velden (EMV) van 5G het immuunsysteem aantasten. De energie van de EMV worden geabsorbeerd door cellen in het lichaam en tasten op deze manier het immuunsysteem aan. Het bewijs dat hiervoor geleverd wordt is dat Wuhan als een van de eerste Chinese steden een breed aangelegd 5G-netwerk had.⁵
- VWS: onder meer via Whatsapp wordt een over ibuprofen verspreid. Zo zou een neuroloog bij Treant Zorggroep hebben gewaarschuwd voor ibuprofen. Dit bericht was volgens de zorgorganisatie nep en kwam niet van een neuroloog bij Treant. Ook de bewering dat onderzoek van de universiteit van Wenen had aangetoond dat het coronavirus zich door het gebruik van ibuprofen sneller vermeerdert, bleek nep te zijn. De onderwijsinstelling vertelde onder meer aan factchecker Politico dat de universiteit dit helemaal niet onderzoekt.⁶
- Politie/DEF: er ging een gemanipuleerd bericht zogenaamd van de politie rond op social media. Hierin werd aangekondigd dat mensen binnen moesten blijven omdat de luchtmacht op een bepaald tijdstip Nederland zou gaan desinfecteren.⁷
- Ziekenhuis: het Amphia-ziekenhuis heeft onder andere te maken met een bericht dat via Whatsapp wordt verspreid. Hierin luidt een arts op de Intensive Care (IC) de noodklok over situatie in het ziekenhuis. Het ziekenhuis zou de zorg niet langer aankunnen.⁸

Gevolgen

- Mis- en desinformatie kan ertoe leiden dat mensen niet meer weten wat te geloven, en daarmee een effect hebben op de medische voorlichting en het vertrouwen van burgers, bijv. in de overheidsmaatregelen, de informatie die de overheid verstrekt over covid-19, etc.
- Daarnaast kan het polarisatie en discriminatie aanwakkeren. Des- en misinformatie over de uitbraak van het coronavirus en de gesuggereerde relatie met de hygiënische standaarden en eetgewoonten van Chinezen, kunnen raciale stereotypen aanwakkeren en xenofobie voeden.
- Desinformatiecampagnes van statelijke actoren kunnen tot bilaterale spanningen leiden.

³ <https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/>

⁴ <https://twitter.com/Defensie/status/1238493602768195592>

⁵ <http://stralingsleed.nl/blog/heeft-het-coronavirus-een-link-naar-5g/>

⁶ <https://www.nu.nl/coronavirus/6038713/ema-geen-bewijs-dat-ibuprofen-klachten-door-coronavirus-verergert.html>

⁷ <https://www.human.nl/medialogica/lees/corona-debunker/politie-nepnieuws.html>

⁸ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nepnieuws-kost-artsen-onnodig-veel-tijd-sommigen-zeggen-dat-wij-aan-censuur-doen~b1187468/>

Conclusie en aanbevelingen

Zowel des- als misinformatie rondom COVID-19 circuleren op (sociale) media. Wel is het in de voorbeelden vaak lastig om de intentie om te misleiden aan te tonen. Het is daarom relevanter om te focussen op de impact en het effect van een bericht. Zo hebben burgers naar aanleiding van het bovengenoemde voorbeeld van de politie 112 gebeld met vragen.⁹ Ook is het duidelijk dat er in Nederland gehamsterd wordt, zoals met paracetamol¹⁰, wat een gevolg kan zijn van des- en/of misinformatie.

Wanneer gefocust wordt op de impact en effecten van onjuiste berichtgeving, kan daar een handelingsperspectief aan gekoppeld worden voor communicatieafdelingen. Hier ligt een duidelijke rol voor de interdepartementale werkgroep desinformatie om dit uit te werken. Ook zou er bij nieuwe maatregelen van de overheid vooraf gekeken kunnen worden welke mogelijke mis- en desinformatie hierdoor verspreid zou kunnen gaan worden; en wat daar het effect of impact van die berichten zou kunnen zijn. Door op deze wijze te anticiperen en scenario's voor nieuwe maatregelen voor te bereiden kunnen handelingsopties mogelijk vooraf worden geïdentificeerd.

⁹ <https://twitter.com/Politie/status/1241800078878277640>

¹⁰ <https://www.parool.nl/amsterdam/grote-run-op-paracetamol-je-doet-andere-mensen-tekort~bc285e57/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3D%26esrc%3Ds%26source%3Dweb%26cd%3D1%26ved%3D2ahUKEwjvGLGz6LroAhXG0KQKHVLYCqwQFjAAegQIAhAB%26url%3Dhttps%253A%252F%252Fwww.parool.nl%252Famsterdam%252Fgrote-run-op-paracetamol-je-doet-andere-mensen-tekort%7Ebc285e57%252F%26usg%3DAOvVaw1hPiqfW19vNZONUheBpZtq>

Tips om desinformatie en nepnieuws te herkennen

Hoe controleer je of berichten wel kloppen?

Check welke bron is gebruikt en of die betrouwbaar is.

Check waar het bericht vandaan komt, wees kritisch.

Check de volledige inhoud van het bericht.

Check waar de foto's en video's vandaan komen.

Kijk goed naar het webadres (URL). Vaak lijkt het webadres op een bestaande website. Kleine wijzigingen worden aangebracht in het webadres. Daardoor valt het minder goed op.

Controleer de bron. Zorg dat je weet wie het artikel, verslag of bericht heeft geschreven. Schrijft de bron vaker over dit onderwerp? Heeft de bron een reputatie voor nauwkeurige berichtgeving?

Controleer het bewijs. Verwijst het artikel naar een onderzoek of rapport? Geen bewijs of een grote afhankelijkheid van anonieme experts kan erop wijzen dat het bericht niet klopt.

Kijk goed naar de foto's. Bevat het bericht gemanipuleerde afbeeldingen of video's? Soms is de foto authentiek maar uit zijn context gehaald. Je kunt met een zoekmachine vaststellen wanneer de foto voor het eerst gebruikt is.

Kijk naar andere reportages. Kun je geen andere nieuwsbronnen vinden met dit verhaal? Dan kan dat een signaal zijn dat het niet klopt. Brengen meerdere nieuwsbronnen die je vertrouwt het verhaal dan is de kans groter dat het klopt.

Wees sceptisch over koppen. Berichten die niet kloppen hebben vaak pakkende koppen met hoofdletters en uitroepstekens. Klinkt het schokkend en of ongeloofwaardig, dan is dat een goede reden om verder te kijken.

**alleen samen krijgen we
corona onder controle**

Meer informatie:

rijksoverheid.nl/coronavirus

of bel 0800-1351

Datum
26 mei 2020**Kenmerk**
2022-0000398079

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	28 mei 2020 08:30 – 09:15 uur
Vergaderplaats	Z022-32 Curaçao zaal
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZK/KIEM)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 21 november 2019

*Bijlage 1 Concept verslag DO 21 november 2019**Informeren*

Vaststelling verslag van de laatste fysieke bijeenkomst van het DO.

3. Bericht AIVD desinformatie

Informeren

Een geprinte versie van het bericht zal aanwezig zijn om te lezen, voor wie dit nog niet gedaan heeft. De AIVD zal een toelichting geven.

4. Uitkomst table top oefening Interdepartementale Werkgroep

*Bijlage 2 Oplegmemo uitwerking tabel top exercise**Bijlage 3 Uitwerking tabel top exercise**Ter bespreking en ter besluitvorming*

Er wordt een toelichting gegeven van de oefening en de daaruit voortgekomen handelingsopties. Aan de deelnemers wordt gevraagd te reageren op de voorgestelde handelingsopties.

Datum
26 mei 2020

Kenmerk
2022-0000398079

5. Stand van zaken desinformatie per departement

Bijlage 4: MID berichten

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

Hier zal onder meer aandacht zijn voor de terugkoppeling van de recente Kamerbrief, het SO desinformatie en de voortgang van het MID. Ter informatie zijn de meest recente MID berichten bijgevoegd. Vorige week was er i.v.m. de korte werkweek geen MID.

6. WVTTK

Datum

21 november 2019

Kenmerk

2022-0000398080

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum

21 november 2019

Aanwezig

5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV),
5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (BZK/KIEM),

Afwezig

5.1.2.e (AZ)
5.1.2.e (EZK)

1. Opening en mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 29 augustus 2019

Geen opmerkingen. Het verslag is vastgesteld.

N.a.v. het verslag wordt gevraagd naar de stand van zaken rondom het DID. De naam van het DID is inmiddels veranderd in de Monitor Informatie Domein (MID). Men is recentelijk bijeengekomen om te beginnen aan een slotproduct van de pilot. Hierin wordt alle losse input van de verschillende ministeries verzameld om het brede rijksbeeld over desinformatie te kunnen schetsen in een voorbeeldmonitor. Het MID wordt geagendeerd in het volgende DO.

3. EU reguleringstrajecten online platforms

- 5.1.2.e geeft een korte toelichting op de verwachte Digital Services Act (DSA). Dit EU-traject zal naar verwachting o.a. kijken naar de rechtspositie en aansprakelijkheid van techbedrijven zoals Facebook en Twitter. Het heeft derhalve een link met desinformatie wat in dit traject onder 'schadelijk content' zal vallen (t.o.v. van strafbare content).
- Het DSA traject wordt besproken in het directeurenoverleg van de Nationale Digitaliseringsstrategie (NDS) waarbij ook de HCEU betrokken is vanwege de EU aspecten.
- De drie departementen die het meest betrokken zijn bij het DSA traject zijn EZK, JenV en BZK, waarbij EZK de trekker is.
- Het DO benadrukt het belang van goede afstemming binnen de verschillende ministeries t.b.v. bespreking in het DO NDS.

- De DSA wordt naar verwachting een meerjarenproject. Begin 2020 komt echter de evaluatie van de Europese gedragscode desinformatie en in het tweede kwartaal van 2020 het Democracy Action Plan. Dit plan zal waarschijnlijk regels voor politieke advertenties bevatten, evenals de plannen m.b.t. het vervolg van de gedragscode. De verwachting is dat de Commissie de huidige zelfregulering niet voldoende vindt en dat de versterkt wordt, al dan niet in een vorm van co-regulering zoals bij de richtlijn audiovisuele mediadiensten.
- Dit specifieke desinformatie traject zal in het DO desinformatie besproken worden, waarbij de lijnen worden gelegd met het DO NDS.
- BZK zal begin 2020 proberen te komen tot een interdepartementaal standpunt over de ambities van Nederland m.b.t. regulering gerelateerd aan desinformatie/de evaluatie van de gedragscode.
- Dit moet uiteraard passen binnen de non-papers over gerelateerde onderwerpen die al opgesteld zijn of opgesteld worden.

Actie: Rondsturen van bestaande (concept) non-papers aan het DO. O.a. over de DSA en het AI non-paper.

Actie: Er wordt een visueel overzicht gemaakt met o.a. een tijdlijn en een overzicht van de verschillende overleg structuren en hun deelnemers. Dit kan helpen het overzicht te houden.

4. Oefening handelingsopties

5.1.2.e (DEF) geeft een toelichting namens de werkgroep.

- DEF, JenV en BZK zijn bezig met de voorbereiding van een fictieve oefening m.b.t. desinformatie welke begin 2020 gehouden zal worden.
- Het doel is het responsekader te verbeteren, capaciteiten, eventuele blinde vlekken en aandachtspunten te inventariseren.
- Deelnemers zijn de leden van de interdepartementale werkgroep en alle relevante medewerkers zoals communicatiemedewerkers, maar ook collega's van juridische zaken of vanuit de cyber kant.
- De casus wordt samen met TNO ontwikkeld, zij hebben al enkele hybride scenario's ontwikkeld waarin desinformatie een rol speelt, dat aspect wordt in de oefening uitvergroot.
- De kosten voor de oefening worden gelijk over de drie organiserende ministeries verspreid.
- De aanbevelingen en vervolgacties die volgen uit de oefening zullen ook in het DO besproken worden.

Actie: De leden van het DO spreken zich uit voor actieve deelname. Er wordt door de organisatie nog gekeken hoe dit vorm gegeven kan worden. Een uitnodiging volgt.

5. Voorstel voortzetting Directeurenoverleg Desinformatie

Het DO gaat akkoord met het voorstel. Een nieuwe vergaderreeks zal ingepland worden.

De NCTV kondigt aan ook te zullen starten met een DO statelijke dreigingen. Samen met de secretaris van dat DO wordt gekeken dat er niet teveel overlap met het DO desinformatie ontstaat.

6. Stand van zaken desinformatie per departement

BZK:

- De Kamerbrief is op 18 oktober naar de Kamer verzonden. Veel dank aan de andere departementen voor het meeschrijven en meedenken. Het UvA onderzoek naar sociale media tijdens de verkiezingen en de tussenrapportage naar regulering van politieke advertenties zijn met de brief meegestuurd.
- Vrijwel alle media aandacht ging uit naar het UvA onderzoek, hun conclusie dat er geen desinformatie gevonden is en hun categorisatie van media (o.a. als junknieuws). Geen media aandacht voor de inhoud van de brief.
- Tijdens de begrotingsbehandeling vanuit PVV en FvD ook aandacht voor het UvA onderzoek. Zij verbonden hieraan de conclusie dat er geen desinformatie beleid nodig is.
- Tijdens de begrotingsbehandeling ook aandacht vanuit Middelburg (VVD) voor de DSA. Zijn motie om de Kamer te informeren over de NL positie hierover, 3 maanden voor het uitkomen van het Commissie voorstel, is aangenomen. Deze is overgedragen aan EZK waarbij aandacht is gevraagd voor de precedentwerking van een dergelijke motie.
- Zowel in de TK als EK vragen over het UvA onderzoek en de categorisatie van media. In de beantwoording stellen we dat het onderzoek onafhankelijk is en de categorisatie aan de onderzoeker is.
- Er volgt nog een apart AO over de brief. Hier is nog geen datum voor gepland.

BZ:

- 5.1.2.a [REDACTED]
- Er is sprake van een incorrect 'desinformatie' label. Er was sprake van een verschil van mening over rekenmethodes.
- 5.1.2.a [REDACTED]
- Er is een passieve woordvoeringlijn opgesteld. Voor nu wacht men eerst af wat de reactie van de CIE is en of er corrigerende acties genomen worden.

Actie: BZ informeert het DO als er een reactie is.

DEF:

- N.a.v. een seminar over hybride dreigingen ter voorbereiding op de nieuwe defensie visie is een artikel in het NRC verschenen.
- Mede door dit artikel heeft Diks (GL) een motie ingediend tijdens de Defensie begrotingsbehandeling waarin werd verzocht af te zien van het verspreiden van nepnieuws voor militaire doeleinden.
- De motie is verworpen na toelichting van de minister dat Defensie altijd handelt binnen wet en mandaat en dat informatie nu ook al als wapen wordt ingezet. Misleiding van de vijand is een klassieke vorm

Datum
21 november 2019

van militaire inzet. Het doel is daarbij om een vijand binnen de geldende wet- en regelgeving met informatie te beïnvloeden

OCW:

- De mediabegroting 2020 is vorige week naar de kamer gestuurd. Hierin staat ook een passage over mediawijsheid en wordt de subsidie van BZK aan het Netwerk Mediawijzer genoemd. Aanstaaende maandag 25 november is de begrotingsbehandeling.

NCTV:

- Het plan van aanpak desinformatie dat de NCTV aan te maken is, is bijna klaar. Deze zal ook in het DO besproken worden.

7. WVTTK

Er zijn geen verdere opmerkingen.

Derubricering

TER BESLUITVORMING

Aan

DO Desinformatie

Van

IWG Desinformatie

Datum

8 juli 2020

Kenmerk

nota

Informatie deling in het EU Rapid Alert System (RAS)

Aanleiding

5.1.2.a

Advies/actie

- Akkoord gaan met het volgende voorstel over informatie delen in het RAS:
 - Intensiever informatie delen over acties van sociale media bedrijven en kennis die uit wetenschappelijke bronnen komt.
 - Informatie delen over Nederlandse voorbeelden: Op het gebied van Covid-19 het wekelijkse ongerubriceerde deel uit het MID, alsmede openbare voorbeelden van debunks door overheidsorganisaties.

Kern

Een van de drie actielijnen van de Nederlandse aanpak is informatiepositie verstevigen. Dit doen we o.a. door deel te nemen aan internationale samenwerkingsverbanden zoals het RAS waarin informatie en best practices gedeeld worden. Dit betekent ook dat we als Nederland in deze systemen zelf actief informatie delen.

Complicaties bij informatiedeling

5.1.2.a

Voorstel voor meer informatiedeling

Binnen deze kaders van het risico dat informatie openbaar wordt kan er toch informatie gedeeld worden op de volgende gebieden:

- Informatie over beleid van sociale media bedrijven: Nederland heeft veel contact met sociale mediabedrijven, niet alle EU LS hebben dit. De informatie die wij van de bedrijven krijgen, zoals informatie over nieuwe beleid, kan actiever in het RAS gedeeld worden.

Derubricering

- Informatie over wetenschappelijke inzichten: Met de kennisupdate maakt BZK iedere 3 weken een overzicht van kennis ontwikkelingen op het gebied van desinformatie. De relevante onderzoeken die we hieruit tegen komen kunnen actiever gedeeld worden in het RAS.
- Informatie over Nederlandse voorbeelden: Het Nederlandse beleid is dat het benoemen van desinformatie als dusdanig primair geen taak is van de overheid. Dit is primair een taak van journalisten en wetenschapper. Toch kan het volgende gedeeld worden:
 - De wekelijkse overzicht belangrijkste trends uit het MID. Dit deel van het MID is ongerubriceerd. Belangrijk is dat er duidelijk verwezen wordt naar de bron van een eventuele fact-check of desinformatie bestempeling. Het moet duidelijk zijn dat het een andere actor is dan de overheid die deze conclusie heeft getrokken. Hiermee geven we wel een overzicht van de belangrijke fact-checks en verhalen die in de Nederlandse media rondgaan over Covid-19. Zie de bijlage voor een overzicht van de ongerubriceerde MID delen tot nu toe.
 - De openbare voorbeelden van debunks door een overheidsinstantie. Indien een overheidsinstantie op haar eigen sociale media kanalen een verhaal fact-checkt/tegenspreekt kan dit in het RAS gedeeld worden. Dit is dan immers openbare informatie. Voorbeeld zijn de 'debunks' die gedaan zijn tijdens de Covid-19 crisis.

Toelichting

Oorspronkelijk was het doel van het Rapid Alert System om een systeem te hebben voor het delen van snelle waarschuwingen tussen lidstaten over desinformatiecampagnes. In Nederland is het Point of Contact om die reden bij het Nationaal Crisiscentrum belegd vanwege de permanente bereikbaarheid en de goede interdepartementale inbedding. Hiervoor is een interdepartementale procedure afgesproken mocht er sprake zijn van een alert.

Inmiddels is het Rapid Alert Systeem verder omgevormd naar een besloten online platform voor EU-lidstaten en EU-instellingen om informatie, analyses, kennis en goede voorbeelden te delen. Zo is er een speciale Covid-19 pagina gemaakt waar analyses en maatregelen gedeeld kunnen worden, maar ook een overzicht is van de acties van de sociale media bedrijven op dit gebied.

Nederland heeft in het RAS onder andere de beleidsdocumenten gepubliceerd die ook naar het parlement gestuurd zijn. Te denken valt aan Kamerbrieven en het recente onderzoek van de Universiteit van Amsterdam naar het huidige wetgevende kader rondom desinformatie.

Bijlage: Overzicht MID ongerubriceerde delen**MID 01-05**

Geen ongerubriceerde conclusies

MID 08-05

- Onjuiste informatie rondom 5G en niet bewezen verband met COVID-19.¹
- EU: aandacht vanuit pro-Kremlin media voor COVID-19 lijkt steeds verder af te nemen. Wederom meer aandacht voor oudere narratieven rondom o.a. MH-17.²

MID 15-05

- Vooral de Kamerbrief van minister Ollongren heeft media aandacht getrokken. Hierbij wordt met name verwezen naar het stuk waar de beperkte invloed van Russische narratieven in Nederlandse sociale media groepen wordt beschreven.³
- EDEO: Complottheorieën over COVID-19 zijn veelvuldig aanwezig op het internet. Pro-Kremlin media verspreiden ook dit soort theorieën.⁴

MID 29-05 (twee weken)

- EDEO: pro-Kremlin media lijken terug te vallen op oudere, bestaande narratieven. Desalniettemin lijken verhalen rondom COVID-19 niet te verdwijnen uit het informatiedomein. De hoeveelheid berichten rondom COVID-19 neemt wel af.⁵
- In de media wordt aandacht besteed aan complottheorieën rondom COVID-19. Zowel rondom verspreiders van deze theorieën als onderzoeker naar waarom mensen deze theorieën verspreiden.^{6,7,8}

MID 05-06

- Bill Gates blijft als naam opduiken in diverse complottheorieën.⁹
- Sociale media bedrijven lijken moeite te hebben met het verwerken van gerapporteerde berichten gerelateerd aan misinformatie rondom COVID-19.¹⁰

¹ <https://www.nu.nl/wetenschap/5764227/nuclecht-niet-bewezen-dat-5g-slecht-is-voor-de-gezondheid.html>

² <https://euvsdisinfo.eu/coronavirus-declining-ukraine-on-therise/>

³ Berichtgeving media: Trouw, Volkskrant, Volkskrant.nl, RTL Nieuws.nl, telegraaf, ANP, Haarlems Dagblad.nl, Parool.nl, Radio 1 Journaal, nu.nl

⁴ <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/>

⁵ <https://euvsdisinfo.eu/back-to-basics-ukraine-revisionism-and-russophobia/>

⁶ <https://www.gelderlander.nl/home/hoe-janet-ossebaard-53-graancirkels-verruilde-voor-massaal-gelezen-corona-complotten~aa482a5c/?referrer=http://www.verhalenbank.nl/items/show/129624>

⁷ <https://www.nu.nl/weekend/6053009/socioloog-harambam-complotdenkers-hebben-soms-gewoon-een-punt.html>

⁸ <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/nieuws-agenda/nieuws-overzicht/278-2020/146209-onderzoekers-meten-de-gevoeligheid-voor-corona-nepnieuws>

⁹ <https://nos.nl/op3/artikel/2335602-waarom-de-naam-bill-gates-in-coronatijd-zo-vaak-opduikt.html>

¹⁰ <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/coronavirus-social-media-misinformatie-facebook-twitter-a9547446.html>

MID 12-06

- GGD Fryslân waarschuwt voor nep-sms'jes met de oproep tot contactonderzoek.¹¹
- In de mededeling van de Europese Commissie rondom desinformatie en COVID-19 worden Rusland en China specifiek benoemd als actoren die het democratische debat proberen te ondermijnen, sociale polarisatie proberen verergeren en hun eigen imago in de COVID-19 context proberen te verbeteren.¹²
- EDEO: Pro-Kremlin media toont hernieuwde interesse in COVID-19 gerelateerde desinformatie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van herhaling van oudere narratieven.

MID 19-06

- Brits onderzoek stelt dat mensen vatbaarder zijn voor het geloven van complottheorieën rondom COVID-19 wanneer zij voornamelijk sociale media raadplegen als nieuwsbron.¹³
- Op basis van open bronnen onderzoek concludeert EU DisinfoLab dat er een link bestaat tussen de Franse nieuwswebsite Observateur Continentaal, de denktank One World en de Russische militaire inlichtingendienst (GRU). Beiden verspreide artikelen en narratieven met complottheorieën en valse claims rondom COVID-19.¹⁴
- Twitter haalt accounts neer die gerelateerd worden aan Rusland, Turkije en China. De aan China gerelateerde accounts verspreiden o.a. desinformatie over de reactie van de communistische partij op COVID-19.¹⁵

MID 26-06

- EDEO: de pandemie is niet langer het focus punt van pro-Kremlin media zoals dit in maart en april was. Desalniettemin verspreiden deze pro-Kremlin media complottheorieën en desinformatie over COVID-19.¹⁶
- Diverse media controleren berichten en beweringen op onjuistheden rondom COVID-19.¹⁷

¹¹ <https://www.lc.nl/friesland/GGD-waarschuwt-voor-nep-smsjes-over-contactonderzoek-25745471.html>

¹² https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1006

¹³ <https://www.bbc.com/news/uk-53085640>

¹⁴ https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2020/06/20200615_How-two-information-portals-hide-their-ties-to-the-Russian-Press-Agency-Inforos.pdf

¹⁵ https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2020/information-operations-june-2020.html en <https://www.nytimes.com/2020/06/11/technology/twitter-chinese-misinformation.html>

¹⁶ <https://euvsdisinfo.eu/throwing-darts-to-see-what-sticks/>

¹⁷ <https://www.nu.nl/nucheckt/6058920/nucheckt-ggd-test-betrouwbaar-onjuiste-uitslagen-zeer-uitzonderlijk.html>, <https://www.nu.nl/nucheckt/6059641/nucheckt-apple-en-google-hebben-niet-stiekem-corona-apps-geïnstalleerd.html>, <https://www.nu.nl/nucheckt/6059681/nucheckt-mogelijk-verband-tussen-bloedgroep-en-ernstig-verloop-covid-19.html>, <https://www.nu.nl/nucheckt/6060087/nucheckt-covid-19-is-wel-degelijk-gevaarlijker-dan-seizoensgriep.html>, <https://factcheck.afp.com/video-nurse-giving-misleading-advice-about-masks-spreads-social-media>

T.a.v. Directeurenoverleg Desinformatie

DGBRW

Democratie en Bestuur

Contactpersoon

5.12.6

T 5.12.6

Datum

25 mei 2020

Bijlage(n)

1

memo

2. Uitwerking Table Top Exercise

Toelichting

Tijdens het directeurenoverleg zal de uitwerking van de *table top exercise* toegelicht worden.

Bespreekpunt:

- Reflecties van departementen op de handelingsopties, waar is nog ruimte voor aanvulling?

Beslispunt:

- Kan het DO instemmen met de (verdere) uitwerking van de acties uit het handelingsperspectief?

Context

Op 14 mei is de interdepartementale werkgroep bijeengekomen voor een *table top exercise*. Het doel was om op basis van een aantal thema's en narratieven handelingsperspectieven vanuit de interdepartementale werkgroep te formuleren voor de aanpak van desinformatie in relatie tot COVID-19.

De oefening is begonnen met het bespreken van mogelijke handelingsopties rondom de volgende narratieven:

1. "COVID-19 wordt veroorzaakt door de uitrol van 5G."
2. "5G verzwakt onze weerstand tegen virussen en daardoor is COVID-19 zo schadelijk."
3. "De overheid gebruikt de COVID-19 scare om een lockdown te implementeren. Tijdens die lockdown wordt 5G stiekem uitgerold."
4. "Het RIVM is niet onafhankelijk en dient Big Pharma."
5. "GGD kan het testen niet aan."
6. "Openen van scholen zal leiden tot een nieuwe golf."
7. "Openen van scholen bewijst dat COVID-19 wel meevalt."

Vervolgens hebben we aan de hand van diverse verspreidingsmiddelen verder gediscussieerd over handelingsopties:

1. Openlijk en heimelijk gebruik van mediaoutlets door statelijke actoren om desinformatie narratieven te verspreiden
2. Sociale media
3. Fake NL-Alert berichten (bv met een phishing link)
4. Whatsapp berichten (bv over inzet Politie/Defensie)

Datum
25 mei 2020

5. Contextloze "selfexplaining" plaatjes waarbij je zelf een associatie maakt zonder dat het in tekst beschreven staat
6. Onderstroom berichtgeving in echokamers op sociale media
7. Desinfo merchandise zoals bijvoorbeeld T-shirts of mokken
8. Mond tot mond reclame

Deze discussie heeft geleid tot de bijgevoegde conclusies in tabelvorm.

Generieke acties			
	(Mogelijke) actie	Verantwoordelijk voor uitvoering	Status actie
Actielijn: preventie			
	Positieve communicatie over multilaterale verbanden d.m.v. stratcom om ondermijnende narratieven over EU/NAVO tegen te gaan	Alle betrokken departementen	Nieuw
	Gespreken met techbedrijven over de genomen extra maatregelen rondom COVID-19 zoals het verwijderen van bepaalde berichtgeving	BZK	Lopend
	Transparantie vergroten door (onderzoeks)data van eigen organisatie vrij te geven van bv het RIVM of over stralingsonderzoek	VWS, EZK of andere betrokken departementen	(Deels) nieuw
	Goede maatregelen van techbedrijven benoemen	BZK i.s.m. COM	Nieuw
	Mediawijsheid stimuleren	OCW i.s.m. BZK	Lopend
	Desinformatie alliantie opzetten (naar vb. vaccinatie alliantie) en zo het maatschappelijk middenveld betrekken om desinformatie te adresseren: - Eventueel ook thematisch in te zetten: - Personen buiten de overheid die het gesprek over/tegen desinformatie online kunnen voeren - Ervaringsdeskundige inzetten om de gevolgen van desinformatie een gezicht te geven (bijv. een gedupeerde van een brandstichting van een zendmast)	IWG of beleidsverantwoordelijk departement	Nieuw
Actielijn: informatie positie verstevigen			
	Stakeholderonderzoek: onderzoek doen naar wie de doelgroep is om op basis daarvan te	COM afdelingen	Nieuw

	bekijken hoe je de doelgroep bereikt.		
	Red teaming oefening voor nog te komen maatregelen	MID	Nieuw
	Uitvraag bij het Behavioural Insights Team naar beste manier op publiek te bereiken met evt. debunk	BZK i.s.m. IWG	Nieuw
	Op basis van analyses proactief Q&A's opstellen en publiceren	MID i.s.m. betrokken departementen	
Actielijn: reageren			
	Negeren wanneer het bereik klein is	Betrokken departement i.s.m. COM	Lopend
	Debunkten, wanneer het bereik en effect groot is	Betrokken departement i.s.m. COM	Lopend
	'Direct duidelijk brigade': BZK interne groep die stukken kan vertalen naar begrijpelijker taal.	BZK i.s.m. betrokken departement	Lopend
	Escalatiekanaal benutten van de diverse platformen wanneer noodzakelijk	BZK i.s.m. betrokken departement	Lopend
	Ontwikkelen handelingsopties statelijke actoren	DEF, BZ i.s.m IWG	Nieuw
Advertenties op nieuwswebsites met valse claims	Onderzoeken van mogelijkheden om dit af te dwingen om te verwijderen	Betrokken departement i.s.m. OCW en JenV	Nieuw
'Grappige' desinformatie of het fenomeen desinformatie	In plaats van direct reageren een alternatieve invalshoek kiezen door een tentoonstelling te organiseren bij Beeld en Geluid over des- en misinformatie met voorbeelden, complotten, narratieven, etc.	OCW	Nieuw

Specifieke acties			
Verspreidingsmiddelen/ narratieven	(Mogelijke) actie	Verantwoordelijk voor uitvoering	Status actie
5G verzwakt de weerstand	Onderzoek naar locaties met zendmasten en de hoeveelheid Covid-19 patiënten binnen een bepaalde straal t.o.v. locaties zonder zendmast om daar vervolgens over te communiceren en zo de desinformatie hierover te ontkrachten	EZK	Nieuw
Vertrouwen in het RIVM neemt af of daarmee geassocieerde personen	Consequente aan of afwezigheid van Van Dissel bij persconferentie	VWS	Lopend
	Persoonlijke Risico Analyse voor Van Dissel, Gommers en Kuipers	VWS i.s.m. NCTV	Nieuw
Nep NL alert	Wanneer sprake is van financiële motieven uitzoeken hoe de link offline gehaald kan worden	BZK i.s.m. EZK	Nieuw
	Centrale voorziening om alle NL alerts te kunnen raadplegen, sommige hebben immers slechts lokaal/regionaal bereik wat fact-checken lastiger maakt.	JenV	Nieuw
Misleidende advertenties	Parallelen trekken met <i>bitcoin</i> rechtszaak om te kijken of dit ook als generiekere casus behandeld kan worden	EZK i.s.m. JenV	Nieuw
Rol van techbedrijven	Gesprek met oversightboard Facebook over de te maken afwegingen	EZK en BZ i.s.m. BZK, JenV en OCW	Nieuw
	Discussie organiseren over de rol en verantwoordelijkheid van de techbedrijven (n.a.v. AIV-advies)	EZK en BZ i.s.m. BZK, JenV en OCW	Nieuw
Het openen van scholen zal leiden tot een nieuwe golf aan corona patiënten	Goed tegen-narratief bestaande uit: - Causale verband weerleggen (het ligt aan het gedrag van mensen niet aan de opening van scholen) - Feiten weerleggen - Cijfers over	VWS en OCW i.s.m. COM	Nieuw

	besmettingsgraad van kinderen vrijgeven		
--	---	--	--

MID – 01-05-2020

Belangrijkste trend(s)

- Onjuiste informatie rondom niet bewezen verband tussen 5G en COVID-19
- Petitie met foutieve informatie rondom o.a. verplichte vaccinatie op basis van een noodwet circuleert op Facebook.
- EU: COVID-19 uitbraak lijkt als onderwerp een minder comfortabel vehikel te zijn voor pro-Kremlin desinformatie. Oudere narratieve beginnen terug te komen zoals rondom MH17.

Narratieven*Nederland*

- Datajournalistiek platform Pointer (KRO-NCRV) meldt dat sinds de uitbraak van het nieuwe coronavirus in Nederland 251 onbetrouwbare nieuwsberichten over COVID-19 via Twitter zijn verspreid. Volgens de onjuiste berichten liegen het RIVM, de medische wetenschap en de overheid over de ernst van het virus. Of het gaat over het niet-bewezen verband tussen 5G en COVID-19 en valse claims over geneesmiddelen.¹
- Op 26 april is een petitie gestart tegen een noodwet die het kabinet zou voorbereiden die de vrijheden van burgers door COVID-19 kan inperken. O.a. wordt hier beweerd dat handhavers je huis binnen mogen dringen en je verplicht mogen vaccineren. De petitie is inmiddels 35.243 keer ondertekend en wordt ook op Facebook gedeeld.²
- Verder is er sprake van voortdurende (online) Russische beïnvloedingsactiviteiten op West-Europese sociale media. In de afgelopen periode wordt hiervoor ook de uitbraak van COVID-19 aangegrepen. De AIVD kan bevestigen dat de Russische narratieven, waarin de nadruk wordt gelegd op de verdeeldheid in West-Europa op het gebied van COVID-19, ook in Nederlandstalige sociale mediagroepen worden gedeeld. Het bereik van deze berichten lijkt buiten deze groepen beperkt te zijn in de Nederlandse (sociale) media.

Europa / Internationaal

- EDEO: concludeert onder meer – op hoofdlijnen – dat er sprake is van desinformatie vanuit media die hun oorsprong hebben in de Russische Federatie en China. Er is sprake van verschillende narratieven:
 - De desinformatie die uit China afkomstig is richt zich met name op het verbeteren van het imago van China.
 - De desinformatie vanuit Rusland is vooral gericht op het promoten van onjuiste gezondheidsinformatie.
- EUvsDisinfo: COVID-19 uitbraak lijkt als onderwerp een minder comfortabel vehikel te zijn voor pro-Kremlin desinformatie. Oudere narratieve beginnen terug te komen zoals rondom MH17.³
- Vorige week was NATO eFP⁴ doelwit van een directe desinformatieaanval: verschillende Litouwse media ontvingen een e-mail die afkomstig leek te zijn van het Litouwse ministerie van Defensie, maar in werkelijkheid vals was. Bij die e-mail was gevoegd een PDF met daarin een valse brief, zogenaamd ondertekend door Stoltenberg, waarin hij het terugtrekken van eFP uit Litouwen aankondigde. Ook circuleerde er een YouTube filmpje met dezelfde boodschap.

Ondernomen acties

- In de mainstream media worden diverse berichten ontkracht. Nu.nl ontkrachtte onder meer de claims in de petitie tegen een noodwet.⁵
- Ook de techbedrijven hebben afgelopen week aanvullende acties ondernomen. Zo kan op Facebook niet langer geadverteerd worden in de categorie 'pseudowetenschap'. Whatsapp heeft een beperking opgelegd voor het doorsturen van berichten waardoor zij een vermindering van 70% zien in veel doorgestuurde berichten. Verder heeft Twitter de verspreiding van complottheorieën over 5G en COVID-19 verboden.

¹ <https://www.kro-ncrv.nl/nieuws/pointer-ruim-250-onbetrouwbare-nieuwsberichten-over-covid-19-verspreid-via-twitter>

² <https://petities.nl/petitions/stop-de-noodwet-laet-u-uw-rechten-niet-afnemen?locale=nl>

³ <https://euvsdisinfo.eu/flattening-the-curve/>

⁴ Defensie levert een bijdrage aan de versterkte militaire aanwezigheid in Litouwen, de zogeheten enhanced Forward Presence (eFP). Het gaat om 270 militairen voor een multinationale battlegroup.

⁵ <https://www.nu.nl/nucheckt/6047923/nucheckt-nepnieuws-over-verplichte-vaccinatie-in-nederland-verspreid.html>

- Zowel NATO als Litouwen zelf hebben het bericht over het zogenaamde terugtrekken van eFP zeer snel ontkracht via hun eigen kanalen.

Conclusie

- Er wordt steeds meer onderzoek gedaan naar mis- en/of desinformatie in Nederland door o.a. onderzoeksjournalisten. Ondanks dat nog niet eerder een petitie gebruikt werd om bepaalde claims onder de aandacht te brengen, lijken er geen nieuwe narratieven te worden gebruikt.
- Volgens rapportages van EDEO zijn diverse statelijke actoren op Europees niveau actief op het gebied van desinformatie.
- De voornaamste verspreidingsmedium: Twitter, Facebook (groepen), Youtube en alternatieve media zoals De Dagelijkse Standaard, Scepter, Fenixx, Xander Nieuws en Amalek.

MID – 08-05-2020

Belangrijkste trend(s) (ongerubriceerd)

- Onjuiste informatie rondom 5G en niet bewezen verband met COVID-19.
- EU: aandacht vanuit pro-Kremlin media voor COVID-19 lijkt steeds verder af te nemen. Wederom meer aandacht voor oudere narratieven rondom o.a. MH-17.

Narratieven

Nederland

- Op 4 mei heeft voor de tweede keer een demonstratie plaatsgevonden in Den Haag tegen overheidsmaatregelen rondom corona. Ongeveer 80 demonstranten zijn aangehouden. Ook in Utrecht is gedemonstreerd, maar wel in auto's. Hierbij worden onder meer ook leuzen tegen 5G, vaccinaties en overheidsmaatregelen gezien.¹

Commentaar analist: Afgelopen week is er ook binnen de Facebookgroepen en -pagina's tegen 5G opgeroepen om de lock-down te beëindigen. Ook zijn afbeeldingen en video's gedeeld van demonstranten die deel hebben genomen aan het protest in Den Haag. Verder is er binnen deze groepen en pagina's aandacht geweest voor het kort geding tegen 5G, waarvan de uitspraak op 25 mei wordt verwacht.

De gesignaleerde leuzen tijdens de demonstraties over vaccineren kan een voorbeeld zijn voor de mogelijke theorie dat er een link bestaat tussen anti-vaxxers en 5G. Deze theorie schets dat wanneer mensen geloven dat er een link is tussen 5G en corona, dit uiteindelijk leiden tot het idee dat vaccineren niet meer nodig is.²

- De Andere Krant heeft een fysieke krant gepubliceerd met artikelen over o.a 5G en mogelijke gezondheidsrisico's. In totaal zouden er 500.000 exemplaren van deze krant verspreid zijn binnen diverse gemeenten, maar ook bij supermarkten. O.a. Nu.nl schreef al eerder over dat het niet bewezen is dat 5G slecht is voor de gezondheid³.

Commentaar analist: De Andere Krant is een initiatief dat tot doel heeft het publieke debat te verbreden. Eerdere edities van de Andere Krant gaan over 9/11, MH17, Gezondheid, Rusland en het financiële systeem. De vorige editie van de Andere Krant (Gezondheid) werd uitgedeeld tijdens de anti-5G demonstratie in januari in Amsterdam. Daarin was ook een artikel gewijd aan de schadelijke effecten van 5G. Als het aantal van 500.000 uitgedeelde exemplaren klopt, dan is dit een flinke toename in vergelijking met eerdere edities waarvan 50.000 exemplaren werden verspreid.

De initiatiefnemers schrijven op Facebook dat zij voornemens zijn om een nieuw project te starten: 'Vaccinatieveiligheid voor dummies'. Dit project moet vorm gaan krijgen in een e-learning omgeving waarin vragen worden voorgelegd aan minister De Jonge.

- Ongehoord Nederland publiceerde een video waarin Ronald Heister geïnterviewd wordt over vaccinaties, corona en overheidsmaatregelen. Hierin wordt onder meer gesteld dat via vaccinaties een chip wordt geïmplantéerd waarmee Bill Gates controle zou kunnen krijgen over de mensheid.⁴ O.a. Nu.nl schreef al eerder over dergelijke misleidende berichten waarin links worden gelegd tussen Bill Gates en het virus⁵.

Commentaar analist: De theorie dat Bill Gates microchips wil implementeren via vaccinaties valt onder een populaire categorie complottheorieën waarin "elites" (zoals Jeff Bezos, Bill Gates, George Soros) in verband worden gebracht met de "deep state". Zo wordt hen een rol toegeschreven in het veroorzaken van de pandemie, en het gebruiken van de lockdown als middel voor sociale controle.

Onderzoek door BBC en Institute of Strategic Dialogue⁶ laat zien dat over de veelvoorkomende onderwerpen waar (Engelstalige) extreemrechtse groeperingen online delen (immigratie,

¹ <https://www.ad.nl/binnenland/tachtig-anti-lockdownactivisten-aangehouden-bij-demonstratie-in-den-haag~aa966a30/?referrer=https://www.google.com/>

² <https://www.demorgen.be/nieuws/de-bron-van-een-wereldwijd-viraal-gaande-5g-complottheorie-een-huisarts-uit-wilrijk~b10bd98b/>

³ <https://www.nu.nl/wetenschap/5764227/nuclecht-niet-bewezen-dat-5g-slecht-is-voor-de-gezondheid.html>

⁴ <https://www.ongehoordnederland.nl/nieuwe-wereldorde-trap-er-niet-in-de-buitenplaats-3-met-ronald-heister/>

⁵ <https://www.nu.nl/nuclecht/6046752/waarom-nederlandse-complotdenkers-bill-gates-de-schuld-geven-van-corona.html>

⁶ <https://www.bbc.com/news/technology-52490430>

islam, jodendom, LHBT en elite) alleen m.b.t. "elite" het aantal berichten flink is toegenomen tijdens de lockdown. In de andere discussies werd het onderwerp wel gekoppeld aan COVID-19 (bijv. dat het is veroorzaakt door Joden of verspreid door moslims of migranten), maar in tegenstelling tot discussies over "elites", is het aantal Engelstalige berichten over de vier andere onderwerpen niet in volume toegenomen sinds de pandemie.

- In Nederland gedragen gekende extremistische personen en groepen zich online weinig anders dan voor de COVID-19 pandemie – op enkele nieuwe nationalistische initiatieven en gedeelde content van complotdenkers na. Vooralsnog lijkt de meeste Nederlandse online reuring (en offline acties), gerelateerd aan COVID-19, zich niet voor te doen vanuit de gekende ideologieën, maar juist onder personen die worden gedreven door ongefundeerde complottheorieën. Zo stelt het recente *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland*⁷ dat ongefundeerde complottheorieën die een relatie suggereren tussen 5G-netwerken en de verspreiding van COVID-19 de ronde doen bij anti-5G- en anti-overheidsbewegingen. Een aanzienlijk deel van hun, soms tienduizenden, volgers op sociale media richt zich weliswaar tegen de overheid en de uitrol van 5G, maar staat niet achter de theorie en keurt het geweld af.

Europa / Internationaal

- EDEO: vanuit pro-Kremlin media lijkt de interesse voor verhalen rondom COVID-19 verder af te nemen. Wederom nemen narratieven rondom onder meer MH-17 toe.⁸
- NAVO signaleert dat Rusland en China elkaars narratieven amplificeren: beiden staten verspreiden het narratief dat democratische staten er niet in slagen COVID-19 te bestrijden en dat Europese burgers hun gezondheidsinstanties niet kunnen vertrouwen. De Russische en Chinese staat zelf worden in deze narratieven voorgesteld als voorbeeld van effectief bestuur in deze tijden van crisis.

Ondernomen acties

- Afgelopen dinsdag heeft Stas EZK steun gekregen van EU collega's voor haar oproep om zich nadrukkelijk uit te spreken tegen mensen die zendmasten in de brand steken. Hierbij vroeg zij ook om juiste informatie over vermeende schadelijke gezondheidseffecten van 5G-masten tegen te spreken.⁹ Via Twitter heeft Stas EZK zelf ook berichten ontkracht.¹⁰
- Facebook¹¹ en Youtube¹² hebben beiden het account van David Icke verwijderd. Hij verspreidde onder meer theorieën over een vermeende relatie tussen 5G en de verspreiding van COVID-19.
- In NAVO-verband vond vorige week een plaatsvervangend vertegenwoordigersoverleg plaats over desinformatie en strategische communicatie rondom COVID-19. In reactie op de crisis is een actieplan en raamwerk voor strategische communicatie opgesteld. Ook worden wekelijkse updates rondom omgevingsanalyses verspreid.

Conclusie (ongerubriceerd)

- Deze week lijkt vooral 5G en de zogenaamde relatie tot COVID-19 het informatiedomein te domineren. Dit leidt ook in de fysieke wereld tot effecten zoals demonstraties en het verspreiden van kranten met artikelen die deze theorieën onderschrijven.
- Voornaamste mediums die hiervoor gebruikt worden blijven alternatieve media en Facebook waar ook demonstranten zich lijken te organiseren.
- In internationale-verbanden is veel aandacht voor het onderwerp desinformatie. Zowel binnen de EU als de NAVO wordt gezocht naar manieren om hiermee om te gaan.

⁷ <https://www.nctv.nl/binaries/nctv/documenten/publicaties/2020/05/07/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-52/DTN+52.pdf>

⁸ <https://euvsdisinfo.eu/coronavirus-declining-ukraine-on-therise/>

⁹ <https://www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/5112641/staatssecretaris-krijgt-steun-eu-collegas-tegen-zendmastbranden>

¹⁰ <https://twitter.com/MonaKeijzer/status/1257986140273082368>

<https://twitter.com/MonaKeijzer/status/1257985186236706816>

<https://twitter.com/MonaKeijzer/status/1252956539952009217>

¹¹ <https://www.bbc.com/news/technology-52501453>

¹² <https://www.nu.nl/tech/6048800/youtube-verwijdert-kanaal-icke-om-verspreiden-complottheorieen-coronavirus.html>

MID – 15-05-2020

Belangrijkste trend(s) (ongerubriceerd)

- Vooral de Kamerbrief van minister Ollongren heeft media aandacht getrokken. Hierbij wordt met name verwezen naar het stuk waar de beperkte invloed van Russische narratieven in Nederlandse sociale media groepen wordt beschreven.
- EDEO: Complottheorieën over COVID-19 zijn veelvuldig aanwezig op het internet. Pro-Kremlin media verspreiden ook dit soort theorieën.¹

Narratieven / actualiteiten

Nederland

- *Trouw* en de *Volkskrant* (beiden kort) en diverse *populaire nieuwssites* (uitgebreider) melden feitelijk dat minister Ollongren aan de TK heeft geschreven dat Rusland ook in Nederland misleidende informatie verspreidt over het coronavirus. De AIVD heeft vastgesteld dat in een aantal Nederlandstalige socialemediagroepen 'Russische narratieven' over de strijd tegen het virus worden gedeeld. Media focussen op het feit dat Rusland de pandemie aangrijpt om Europese landen tegen elkaar uit te spelen. Volgens de minister is desinformatie een serieus probleem. Misleidende en onjuiste informatie over de relatie tussen het 5G-netwerk en het coronavirus heeft mogelijk geleid tot brandstichting van verschillende zendmasten, aldus Ollongren.²
- Pointer (KRO-NCRV) heeft eerder feiten gecontroleerd uit de YouTube video van Jensen getiteld 'Stop de lockdown'. In zijn video beargumenteerde Jensen waarom de intelligente lockdown totaal onnodig zou zijn.³ YouTube heeft de video van Jensen deze week verwijderd.

Commentaar analist:

Recent signaleerden onderzoekers van University of Oxford en Reuters Institute dat de meeste (Engelstalige) misinformatie van gewone burgers afkomstig lijkt te zijn, maar dat desalniettemin politici, beroemdheden en prominente publieke figuren de grootste 'bronnen' zijn van misinformatie. Hoewel slechts 20% van de claims afkomstig waren van politici, prominente publieke figuren en beroemdheden, kreeg hun berichten maar liefst 69% van de totale sociale media engagement. Misleidende berichten van burgers krijgen in vergelijking hiermee, en een paar uitzonderingen daargelaten, veel minder engagement.

In het Nederlandstalige online landschap, kan Jensen ook gerekend worden tot een dergelijk publiek persoon of 'influencer' met een groot bereik. In zijn uitzendingen op YouTube (95.300 abonnees) komen regelmatig anti-overheidsretoriek en complottheorieën over COVID-19 aan bod. Zo beweerde hij dat het coronavirus nonsens is, dat het een staatsgreep is, bangmakerij en hij roept op om media en politici niet te geloven.⁴ Ook werd in een van Jensens uitzendingen het beruchte interview met David Icke over de relatie tussen COVID-19 en 5G uitgezonden.⁵ Dat interview was aanleiding voor YouTube om diens regels aan te scherpen en video's te verwijderen die onbewezen geneesmiddelen en maatregelen tegen COVID-19 aanprijzen. Jensens video 'Stop the Lockdown' trok meer dan 100.000 kijkers.

Complottheorieën kunnen tijdens de crisis steeds sneller mainstream worden. Het AI bedrijf Yonder stelt dat het voorheen zes tot acht maanden kon duren voordat vergezochte narratieven van randgroepen in mainstream-kanalen terecht kwamen, terwijl zich dit nu tijdens de crisis in dagen tot enkele weken lijkt te voltrekken.⁶ Volgens recent onderzoek door IPSOS in opdracht van Nieuwsuur gelooft een minderheid van Nederlanders in COVID-19 gerelateerde complottheorieën: ca. 15% van de Nederlanders gelooft dat het virus een biologisch wapen is dat gemaakt is in een laboratorium, ca. 4% dat de uitbraak van het virus te maken heeft met de aanleg van 5G, en ca. 5% dat Bill Gates iets te maken heeft met het coronavirus.⁷

¹ <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/>

² Berichtgeving media: *Trouw*, *Volkskrant*, *Volkskrant.nl*, *RTL Nieuws.nl*, *telegraaf*, *ANP*, *Haarlems Dagblad.nl*, *Parool.nl*, *Radio 1 Journaal*, *nu.nl*

³ <https://pointer.kro-ncrv.nl/artikelen/in-deze-video-doet-robert-jensen-23-onjuiste-en-onbewezen-uitspraken-over-het-coronavirus>

⁴ <https://www.nporadio1.nl/cultuur-media/22566-trump-en-jensen-onwaarheden-in-tijden-van-corona>

⁵ Een andere Nederlandse influencer die deze video heeft gedeeld op Instagram is Fajah Lourens (125.000 volgers).

⁶ <https://techcrunch.com/2020/04/10/coronavirus-5g-covid-19-conspiracy-theory-misinformation/>

⁷ https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-05/ipsos_corona_complot_v1.0.pdf

Europa / Internationaal

- Rondom het contactonderzoek bij COVID-19 in België circuleren valse berichten. De Federale Politie geeft aan dat het o.a. gaat om valse sms'jes waarbij gezegd wordt dat iemand positief getest is in jouw omgeving met een link naar meer informatie.⁸
- EDEO: Complottheorieën over COVID-19 zijn veelvuldig aanwezig op het internet. Pro-Kremlin media verspreiden ook dit soort theorieën.⁹
- Eén van de complottheorieën die momenteel veelvuldig rondgaat en een link legt tussen vaccinatie en COVID-19 wordt gedeeld in de video 'Plandemic'. In deze video wordt uitgelegd dat vaccinaties het immuunsysteem van mensen beschadigd en dat hierdoor mensen vatbaarder zijn voor COVID-19. De video heeft al ruim 8 miljoen views op YouTube.¹⁰
- Vergeleken met vorige weken signaleert NAVO een afname van Russische berichtgeving over COVID-19 in het Engels, Frans, Spaans, Duits en Italiaans.
- Ook signaleert NAVO dat China en Rusland vaker samen op lijken te trekken in hun narratieven over COVID-19. Zo verspreidt Rusland positieve berichtgeving over de Chinese aanpak van het virus en verdedigt China tegenover kritische berichtgeving uit de Verenigde Staten.
- De BBC onderzocht wie er schuil gaat achter de verspreiding van misinformatie rondom COVID-19 en wat hun motieven zijn. Zij onderscheiden zeven types: de grappenmaker, de oplichter, de politicus, de complotdenker, de insider, het familielid en de beroemdheid.¹¹

Commentaar analist:

Recent signaleerden onderzoekers van University of Oxford en Reuters Institute¹² dat de meeste (Engelstalige) misinformatie van gewone burgers afkomstig lijkt te zijn, maar dat desalniettemin politici, beroemdheden en prominente publieke figuren de grootste 'bronnen' zijn van misinformatie. Hoewel slechts 20% van de claims in het onderzoek afkomstig waren van politici, prominente publieke figuren of beroemdheden, kregen hun berichten maar liefst 69% van de totale sociale media engagement. Misleidende berichten van burgers krijgen in vergelijking hiermee, en een paar uitzonderingen daargelaten, veel minder engagement.

Ondernomen acties

- YouTube verwijdt video van Jensen getiteld 'Stop de lockdown' die gefactcheckt is door Pointer (KRO-NCRV). In zijn video beargumenteerde Jensen waarom de intelligente lockdown totaal onnodig zou zijn.¹³
- Twitter gaat misleidende en/of betwiste tweets labelen waarbij wordt doorgelinkt externe bronnen zoals die van het RIVM of de Rijksoverheid.¹⁴
- Op Twitter heeft het ministerie van BZK tips om desinformatie te herkennen gedeeld.¹⁵
- De Internationale Federatie van Rode Kruis- en Rode Halve Maanverenigingen heeft een wereldwijd netwerk van influencers opgestart om jongeren te kunnen bereiken met feitelijke informatie over COVID-19.¹⁶

Conclusie (ongerubriceerd)

- Afgelopen week is een relatief rustige week geweest op het gebied van des- en misinformatie.
- Met name de passage van de AIVD in de Kamerbrief over desinformatie heeft media aandacht getrokken.
- Rondom COVID-19 gaan meerdere complottheorieën rond, hierin is (nog) geen afname in gezien.

⁸ <https://twitter.com/federalepolitie/status/1259402065757036544?s=12>

⁹ <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/>

¹⁰ <https://www.theverge.com/2020/5/12/21254184/how-plandemic-went-viral-facebook-youtube>

¹¹ <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-52474347>

¹² <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>

¹³ <https://pointer.kro-ncrv.nl/artikelen/in-deze-video-doet-robert-jensen-23-onjuiste-en-onbewezen-uitspraken-over-het-coronavirus>

¹⁴

https://apnews.com/c8a542e2f22004c0c06cbb1e1b58a52?utm_campaign=SocialFlow&utm_medium=AP&utm_source=Twitter

¹⁵ <https://twitter.com/MinBZK/status/1260603669134880768>

¹⁶ <https://media.ifrc.org/ifrc/press-release/ifrc-billion-dollar-boy-set-global-influencer-network-tackle-covid-19-infodemic/>

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 9 juli 2020 14:49
Aan: 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@minaz.nl; 5.1.2.e@minez.nl; 5.1.2.e@minocw.nl; 5.1.2.e; - BD/NCTV; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@minezk.nl; 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e; - BD/DAS/AS; 5.1.2.e; - BD/DVCB/AGV; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; - BD/PSD; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e; - BD/PSD; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@minocw.nl; 5.1.2.e
Onderwerp: Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 9 juli 2020
Bijlagen: Bijlage 1 Informatiedeling in het RAS.docx; Bijlage 2 BNC Fiche Communicatie Desinformatie Covid-19 - MR versie.docx; Bijlage 3 Memo opbrengsten gesprekken techbedrijven.docx; Bijlage 4 Nota ter informatie svz AVMSD tbv DO desinformatie 9 juli 2020.docx

Besten,

In de bijlagen vindt u de stukken voor het schriftelijke Directeurenoverleg desinformatie. We ontvangen uw reactie hierop graag **uiterlijk donderdag 16 juli 12:00 uur**.

Inmiddels is de interdepartementale desinformatie oefening gepland. Deze zal plaatsvinden op donderdag 27 augustus.

Aan de oefening doen de leden van de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie mee, alsmede communicatie medewerkers van de betrokken departementen.

Tijdens eerdere Directeurenoverleggen heeft u aangegeven ook interesse te hebben in deelname aan de oefening. Wij nodigen u daarom uit om op **donderdag 27 augustus van 15:30 tot 16:30** naar het ministerie van BZK (Z01-38 Alexia zaal) te komen (agendaverzoek volgt).

U zult als DO echt onderdeel zijn van het te spelen scenario, deze bijeenkomst staat daarom los van het volgende fysieke DO Desinformatie van 20 augustus.

Tevens zijn wij voornemens om ook de directeuren Communicatie van de betrokken departementen uit te nodigen. De oefening zal ook een communicatie aspect bevatten.

Agenda Schriftelijke Directeurenoverleg Desinformatie 9 juli 2020

1. Voorstel informatiedeling in het RAS

Bijlage 1: Informatiedeling in het RAS

Ter besluitvorming

Een van de drie actielijnen van de Nederlandse aanpak is informatiepositie verstevigen. Dit doen we o.a. door deel te nemen aan internationale samenwerkingsverbanden waarin informatie en best practices gedeeld worden. Een vaak gebruikte beleidslijn is dan ook dat desinformatie niet ophoudt bij de grenzen, daarom ondersteunt het kabinet informatie-uitwisseling hierover in Europees verband, zoals via het EU Rapid Alert System. Informatie uitwisseling betekend echter dat Nederland ook zelf informatie deelt. Bijgaand treft u een voorstel om meer informatie te delen met het EU Rapid Alert System (RAS).

Gevraagd besluit: Gaat u akkoord met het bijgevoegde voorstel voor informatiedeling in het EU RAS?

2. Kabinetsreactie Mededeling Europese Commissie Desinformatie Covid-19

Bijlage 2: BNC Fiche Communicatie Desinformatie Covid-19 - MR versie

Ter informatie

Op 10 juni hebben de Europese Commissie en de Hoge Vertegenwoordiger een gezamenlijke mededeling gepubliceerd over Covid-19 en desinformatie. Een BNC-traject is gestart om tot een kabinetsstandpunt te komen. De mededeling is een verdere uitwerking van het EU Actieplan tegen desinformatie van december 2018, voor desinformatie gerelateerd aan Covid-19. Het kabinet onderschrijft de inzet van de Commissie. Deze past bij het Nederlandse beleid op dit gebied.

Na afstemming met de IWG is het BNC-fiche op 01-07 in de BNC besproken en op 07-07 in de CoCo. Er

zijn in dit proces slechts enkele tekstuele wijzigingen doorgevoerd. Het fiche wordt morgen in de MR behandeld waarna BZ het naar het parlement zal verzenden. Hiermee is de kabinetsreactie binnen de gestelde termijn van zes weken naar de Kamer gestuurd.

3. Gesprekken sociale media bedrijven

Bijlage 3: Memo opbrengsten gesprekken techbedrijven

Ter informatie

Tijdens de Covid-19 crisis zijn er op regelmatige basis gesprekken gevoerd met de ondertekenaars van de EU gedragscode desinformatie over hun beleid omtrent mis- en desinformatie. Graag informeren wij u over de stand van zaken in de bijgevoegde memo.

4. Stand van zaken implementatie gewijzigde AVMSD

Bijlage: Nota ter informatie svz AVMSD tbv DO desinformatie 9 juli 2020

Ter informatie

Het ministerie van OCW informeert u graag over de stand van zaken van de implementatie van de gewijzigde Audiovisuele Mediadiensten Richtlijn (AVMSD). Met de wijziging worden ook videoplatformdiensten (bijvoorbeeld YouTube) onder de regelgeving gebracht.

We zien eventuele vragen en/of opmerkingen over de stukken graag tegemoet.

Met vriendelijke groet,

Mede namens **5.1.2.e**,

5.1.2.e

.....
Afdeling Democratie

Directie Democratie en Bestuur

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag

Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

.....
E 5.1.2.e

M 5.1.2.e
.....

DO Desinformatie

DenB

MinBZK

Contactpersoon

5.1.2.e

T 5.1.2.e

Datum

8 juli 2020

memo

Opbrengsten gesprekken techbedrijven over
desinformatie

Sinds het begin van de Covid-19-pandemie voeren de deelnemers van de IWG regelmatig gesprekken met de vier grote internetdiensten die de EU gedragscode desinformatie hebben ondertekend en een belangrijke rol spelen in het adresseren van desinformatie (Google, Twitter, Facebook en Microsoft). In deze gesprekken geven de internetdiensten uitleg over ontwikkelingen in hun beleid en genomen maatregelen. Daarnaast heeft Facebook een diepgangssessie georganiseerd over hun maatregelen tegen desinformatie sinds de uitbraak van Covid-19 voor deze groep. Ook heeft Minister Ollongren op 25 juni gesproken met de bedrijven om ze te verzoeken meer transparantie te bieden over hun desinformatiebeleid en maatregelen die ze nemen.

Door de gesprekken hebben we een goed beeld kunnen krijgen van de maatregelen die de bedrijven nemen. De maatregelen die de internetdiensten nemen om desinformatie tegen te gaan vallen grofweg in drie categorieën:

1. **Verwijderen** van berichten of accounts die de gebruikersvoorwaarden schenden. Dit gebeurt vooral bij nepaccounts, bij gecoördineerde scams of desinformatiecampagnes en bij berichten met illegale inhoud of die ertoe kunnen leiden dat er in de echte wereld schade wordt toegebracht.
2. **Verminderen van het bereik** van misinformatie. Berichten die door onafhankelijke fact-checkers zijn aangemerkt als (waarschijnlijk) onwaar komen minder prominent naar voren in zoekresultaten, op nieuwsoverzichten en bij aanbevelingen. Ook verbergen bedrijven zulke berichten soms achter een waarschuwingslabel dat aangeeft dat het mogelijk misleidende informatie bevat.
3. **Informeren** van gebruikers. Door te verwijzen naar informatie van betrouwbare bronnen en fact-checkers of meer informatie te geven over de herkomst van informatie.

Tijdens de Covid-19-pandemie is de kern van dit beleid niet veranderd. De bedrijven hebben alleen actiever het beleid kunnen uitvoeren omdat zowel misleidende als betrouwbare informatie rondom Covid-19 makkelijker te identificeren is en Covid-19-gerelateerde desinformatie vaak een potentieel gevaar vormt voor de volksgezondheid. De bedrijven hebben ook fondsen opgericht om media en fact-checkers te ondersteunen en gratis advertentieruimte aangeboden aan organisaties als de WHO en het RIVM.

Wel gaven de bedrijven aan dat ze gedurende de Covid-19-pandemie voor het zoeken naar en beoordelen van berichten steeds meer gebruik maken van algoritmes. Ook hebben ze tijdelijk de mogelijkheid om bezwaar te maken tegen

verwijdering van berichten stopgezet. Welke implicaties de genomen maatregelen hebben voor zowel de verspreiding van desinformatie als grondrechten als de vrijheid van meningsuiting is niet duidelijk. Dit is ook één van de redenen waarom de Minister de bedrijven heeft verzocht meer transparantie te bieden en een onafhankelijke evaluatie te laten uitvoeren van hun handelen gedurende de pandemie.

Naast de ontwikkelingen op het gebied van Covid-19 hebben we de afgelopen maanden ook gezien dat de bedrijven steeds meer berichten die misleidende informatie bevatten voorzien van labels met waarschuwingen en links naar onafhankelijke fact-checks. Vooral Twitter is actief op dit gebied, ook bij berichten van prominente gebruikers zoals president Trump. Hiermee worden misleidende berichten niet verwijderd, waardoor de vrijheid van meningsuiting van gebruikers niet beperkt wordt, maar wordt het bereik van het bericht wel verminderd.

Tijdens de gesprekken is ook duidelijk geworden dat de bedrijven desinformatie en hun rol in het adresseren ervan serieus nemen. Ook lijkt hun houding ten opzichte van verdere afspraken of eisen vanuit landelijke overheden of de EU aanzienlijk positiever dan eerst. Ze willen graag dat overheden duidelijkere kaders stellen voor hoe ze moeten optreden tegen desinformatie. De bedrijven geven ook aan graag meer duidelijkheid te willen van overheden waarover ze precies meer transparantie moeten bieden. Dit zou in het vervolg op de gedragscode desinformatie duidelijker geformuleerd moeten worden.

Vervolg

Recentelijk is in de IWG gesproken over de voorzetting van deze gesprekken:

- De frequentie van de gesprekken gaat omlaag. Waar de frequentie van de gesprekken tijdens het hoogtepunt van de Covid-19 crisis ook hoog was wordt de frequentie nu afgeschaald.
- De gesprekken worden meer thematisch op deelonderwerpen waardoor er meer de diepte in gegaan kan worden. Dit betekent ook meer werk in de voorbereiding van deze gesprekken door de verschillende betrokken ministeries.
- De Mozilla Foundation zal ook bij deze gesprekken betrokken worden.

TER INFORMATIE

Aan: Directeurenoverleg desinformatie

Media en Creatieve Industrie

Van

5.12.e

T 5.12.e

Datum

09 juli 2020

Referentie

Bijlagen

Kopie voor

Reeds afgestemd met

Aantal pagina's

2

nota

schriftelijke inbreng ten behoeve van DO desinformatie 9
juli 2020**Doel**

In deze nota vindt u een toelichting bij de implementatie van de gewijzigde Audiovisuele Mediadiensten Richtlijn.

Stand van zaken implementatie gewijzigde Audiovisuele Mediadiensten Richtlijn (AVMSD)**Gewijzigde AVMSD en implementatie in NL**

- De gewijzigde AVMSD worden ook videoplatformdiensten (bijvoorbeeld Youtube) onder de regelgeving gebracht. Hen wordt voorgeschreven maatregelen te treffen om:
 - minderjarigen te beschermen tegen schadelijke content;
 - burgers te beschermen tegen illegale content, haatzaaien en oproepen tot geweld;
 - enkele reclameregels te respecteren.
- In Nederland gevestigde aanbieders van "mediadiensten op aanvraag" - waaronder aanbieders van videokanalen op sociale media - komen onder toezicht van het Commissariaat voor de Media te vallen. Hen wordt o.m. transparantie over commerciële communicatie voorgeschreven.
- In Nederland wordt de gewijzigde AVMSD geïmplementeerd middels een wijziging van de Mediawet. Het voorstel tot wijziging ligt bij de EK.

Richtlijnen Europese Commissie ter afbakening

- De gewijzigde AVMSD is gericht op aanbieders en verspreiders van audiovisuele content en ziet niet per definitie op alle sociale media. De Europese Commissie heeft richtlijnen gepubliceerd waarin deze afbakening nader is toegelicht.
- Er zijn drie criteria geformuleerd om te bepalen of een aanbieder onder de AVMSD valt. Deze worden in de richtlijnen nader toegelicht.

(1) Services whose principal purpose is to provide programmes, user-generated videos, or both, to the general public;

Datum
9 juli 2020

(2) Services of a wider nature offering, amongst other elements, a dissociable section whose principal purpose is to provide programmes, user-generated videos, or both, to the general public;
(3) Services for which <i>an essential functionality</i> is devoted to the provision of programmes, user-generated videos, or both, to the general public.

Iers wetsvoorstel: Online Safety Media Regulation Bill 2019

- De Ierse regering is vanwege het land van oorsprongbeginsel bevoegd om toe te zien op de grote sociale media organisaties die in de EU actief zijn.
- De Ierse regering heeft een wetsvoorstel opgesteld waarin een hervorming van de bestaande mediatoezichthouder is voorgesteld. Het wetsvoorstel gaat breder dan alleen de implementatie van de gewijzigde AVMSD.
- Het orgaan wordt uitgebreid met een zogeheten Online Safety Commissioner die in Ierland gevestigde aanbieders aan regels t.a.v. o.m. "illegale content en cyberbullying" kan binden.
- Deze Safety Commissioner heeft de bevoegdheid om aanbieder van sociale media onder de wet te brengen. De Commissioner heeft tevens de bevoegdheid om andere types content aan te wijzen waarover regels opgesteld kunnen worden dan opgenomen in het wetsvoorstel.

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: vrijdag 21 augustus 2020 14:50
Aan: 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e
 5.1.2.e; 5.1.2.e@minaz.nl; 5.1.2.e@minez.nl; 5.1.2.e@minocw.nl;
 5.1.2.e - BD/NCTV; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e
 5.1.2.e; 5.1.2.e@minezk.nl; 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e@minbuza.nl; 5.1.2.e - BD/DAS/AS; 5.1.2.e
 - BD/DVCB/AGV; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e;
 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e;
 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e; 5.1.2.e
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e;
 5.1.2.e@minocw.nl; 5.1.2.e
Onderwerp: Schriftelijk Directeurenoverleg Desinformatie 20 augustus 2020
Bijlagen: Bijlage 1 - nota non-paper online desinformatie.docx; Bijlage 2 - nonpaper online desinformatie.docx
Opvolgingsvlag: Opvolgen
Vlagstatus: Voltooid

Besten,

In de bijlagen vindt u de stukken voor het schriftelijke Directeurenoverleg desinformatie.
 We ontvangen uw reactie hierop graag **uiterlijk woensdag 26 augustus om 12:00 uur**.

Allereerst hierbij een reminder voor de interdepartementale desinformatie oefening die op donderdag 27 augustus plaatsvindt. Aan de oefening doen de leden van de Interdepartementale Werkgroep Desinformatie mee, alsmede communicatie medewerkers van de betrokken departementen.

Ook het DO heeft een rol in deze oefening. Daarom wordt u gevraagd om op **donderdag 27 augustus van 15:30 tot 16:30** naar het ministerie van BZK (Z01-38 Alexia zaal) te komen. Indien u dit nog niet heeft gedaan, verzoeken wij u het vergaderverzoek te accepteren dan wel te weigeren en voor vervanging te zorgen. Aanwezigheid van alle departementen is randvoorwaardelijk voor het slagen van de oefening.

Agenda Schriftelijke Directeurenoverleg Desinformatie 20 augustus 2020

1. Non-paper online desinformatie

Bijlage 1: Nota ter besluitvorming

Bijlage 2: Non-paper

Ter besluitvorming

In het najaar presenteert de Europese Commissie zowel het European Democracy Action Plan (EDAP) als de Digital Services Act (DSA). Om deze EU-trajecten op het gebied van desinformatie en het reguleren van de internetdiensten te beïnvloeden, heeft de IWG een non-paper opgesteld.

Gevraagd besluit: Gaat u akkoord met het bijgevoegde non-paper?

2. Kamerbrief Digitale Inmenging

Ter informatie

Tijdens het laatste VAO is er een motie van de leden Middendorp (VVD) en Asscher (PvdA) aangenomen. Het dictum van deze motie luidt:

verzoekt de regering, om voor de behandeling van de Begroting 2021 een concreet operationeel overzicht met de Kamer te delen met daarin analysekader, organisaties, samenwerkingsverbanden met techbedrijven en/of de Europese Unie en andere middelen waarmee Nederland zelf gaat bewerkstelligen dat (buitenlandse) digitale inmenging tijdens de Nederlandse verkiezingen van 2021 geïdentificeerd en voorkomen kan worden;

verzoekt de regering tevens, de Kamer te informeren welke social media-platformen een archief van geplaatste politieke advertenties publiek maken en welke niet en wat de verschillende social media-platformen doen om de identiteit van politieke adverteerders te verifiëren.

Om uitvoering te geven aan deze motie zal er voor de begrotingsbehandeling van BZK, voorlopig gepland op 13 oktober, een Kamerbrief over digitale inmenging verstuurd moeten worden. Naast blokken over cyber (primaire verantwoordelijkheid NCTV) en het verkiezingsproces (primaire verantwoordelijkheid bij BZK/team verkiezingen) zal er ook een blok geschreven worden over desinformatie. Dit zal wederom gebeuren aan de hand van de drie actielijnen: preventie, informatie positie verstevigen en (indien nodig) reageren.

We zien eventuele vragen en/of opmerkingen over de stukken graag tegemoet.

Met vriendelijke groet,
Mede namens **5.1.2.e**,

5.1.2.e

.....
Afdeling Democratie
Directie Democratie en Bestuur
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag
Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

.....
E 5.1.2.e

M 5.1.2.e
.....

Datum
29 september 2020

Kenmerk
2022-0000398022

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	1 oktober 2020 08:30 – 09:30 uur
Vergaderplaats	Webex
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZK/KIEM)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslagen fysieke Directeurenoverleg

Bijlage 1 Concept verslag DO 28 mei 2020

Bijlage 2 Concept verslag DO oefening 27 augustus 2020

Informeren

Vaststelling verslagen van de twee laatste fysieke bijeenkomsten van het DO.

3. Presentatie OCW EDAP en mediapluralisme

Informeren

5.1.2.e (OCW) geeft een presentatie over het aankomende European Democracy Action Plan, de mogelijke koppeling met mediapluralisme en het Nederlandse beleid hierop.

4. Stand van zaken desinformatie per departement

Bijlage 3: Ontvangst non-paper desinformatie

Bijlage 4: NL Non-paper on online disinformation

Informeren

Datum
29 september 2020

Kenmerk
2022-0000398022

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

Hier zal onder meer aandacht zijn voor de ontvangst van het non-paper desinformatie en de komende Kamerbrief over het tegengaan van digitale inmenging in de verkiezingen.

5. WVTTK

Datum
4 juni 2020**Kenmerk**
2022-0000398018

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	28 mei 2020
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK)
Afwezig	5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

2. Vaststelling verslag Directeurenoverleg 29 augustus 2019

Geen opmerkingen. Het verslag is vastgesteld.

- N.a.v. het verslag wordt gevraagd naar de stand van zaken rondom de oefening. Door COVID-19 is een dergelijke fysieke bijeenkomst logistiek lastiger te regelen. BZK, NCTV en DEF kijken naar een manier waarop de oefening alsnog plaats kan vinden. De directeuren bevestigen hun interesse in deelname.
- De actie van het rondsturen van het Digital Service Act (DSA) non-paper is nog niet uitgevoerd. EZK is het non-paper proces opnieuw gestart. Bovendien start binnenkort de consultatie rondom de DSA.

3. Bericht AIVD desinformatie

De AIVD geeft een toelichting op een bericht, de aanwezigen hebben de gelegenheid tot het stellen van vragen.

4. Uitkomst table top oefening Interdepartementale Werkgroep

5.1.2.e (NCTV) en 5.1.2.e (BZK) geven een toelichting namens de werkgroep.

- De opzet van de table top oefening was het kijken naar de handelingsopties in een aantal uiteenlopende situaties.
- Een belangrijke conclusie die door meerdere departementen gedragen werd was de link tussen de desinformatie beleidsmedewerkers en de communicatie afdelingen. De koppeling tussen deze groepen kan verbeterd worden, wat van belang is gezien de rol van strategische

communicatie bij de aanpak van desinformatie. De inzet van strategische communicatie kan verbeterd worden.

- Hierbij is het wel van belang dat de communicatie afdelingen zelf verantwoordelijk blijven voor wat zij communiceren, dat is geen taak van beleidsafdelingen.
- De directeuren onderschrijven deze conclusies. Zij zien ook een rol voor zichzelf richting de directeuren communicatie van hun departementen.

Actie: Het DO vraagt de IWG met een voorstel te komen om de verbinding tussen beleid en communicatie op het gebied van desinformatie beter te benutten.

- Hierbij kan geleerd worden van best practices zoals de MH17 aanpak, en ook gekeken worden naar bewustwording van de directies communicatie over het onderwerp desinformatie (bijvoorbeeld d.m.v. de al bestaande presentatie die NCTV/BZK regelmatig gebruiken).
- De directeuren pleiten ook voor deelname van communicatie medewerkers aan de komende interdepartementale oefening en mogelijk ook voor toekomstige tabel top oefeningen. De directeuren communicatie kunnen mogelijk ook een keer deelnemen aan het DO desinformatie.

Actie: Het DO vraagt de IWG om naast bovenstaande actie ook twee interdepartementale handelingsopties van de table top oefening te kiezen waarbij de IWG een rol kan spelen en deze verder uit te werken en aan hen voor te leggen.

5. Stand van zaken desinformatie per departement

OCW:

- Tijdens een recent wetgevingsoverleg media kwam de rol van sociale media influencers te sprake. Met de nieuwe Europese Richtlijn voor Audiovisuele Mediadiensten (AVMSD) is er meer toezicht op reclame en op influencers. De beïnvloeding van influencers door 'onvrije' landen is mogelijk een thema om op te pakken.

BZK:

- De Kamerbrief over desinformatie en COVID-19 en het rapport van het Instituut voor Informatierecht van de UvA is verzonden. In de media was er vooral aandacht voor de passage van de dienst.
- Er is ook een schriftelijk overleg desinformatie geweest. De vragen gaan vooral over komende plannen voor regulering van transparantie, zowel op nationaal als EU niveau. De beantwoording is interdepartementaal afgestemd en gaat begin volgende week de lijn in.

6. WVTTK

Er zijn geen verdere opmerkingen.

verslag

Oefening Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	27 augustus 2020
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (BZK/KIEM), 5.1.2.e (BZK/COM), 5.1.2.e (OCW/COM), 5.1.2.e (DEF/COM), 5.1.2.e (NCTV/COM), 5.1.2.e (VWS/COM), 5.1.2.e (BZ/COM)
Afwezig	5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (EZK)

1. Opening en uitleg oefening

Er zijn geen mededelingen. 5.1.2.e (NCTV) geeft een toelichting op de oefening.

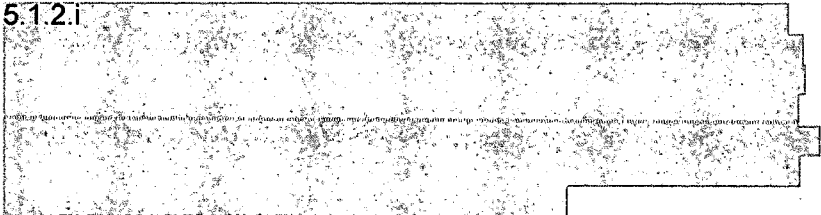
2. Terugkoppeling IWG en COM werkgroep

- 5.1.2.e (BZK) geeft een toelichting op het scenario dat zich gedurende de dag heeft afgespeeld. De volgende narratieven kwamen terug:
 - Pro-Nexit: Nederland uit de EU, gekoppeld aan polarisatie.
 - 5.1.2.a
 - Anti vaccinatie: tegen het Bavaria virus. Facebook geeft aan dat trollen deze berichten versterken.
 - Anti EU: EU subsidieert eigen vaccins tegen een zelf gefabriceerd virus.
 - 5.1.2.a
- 5.1.2.e (BZK) geeft een toelichting op de beleidsopties die de interdepartementale werkgroep desinformatie heeft geformuleerd:
 - Pro-Nexit/Anti-EU: BZK zet voor de verkiezingen een opkomst bevorderende campagne in. Ook delen we informatie hierover in het *rapid alert system* (RAS) om te zien of andere EU lidstaten hetzelfde zien.

- 5.1.2.a [redacted]
- Anti vaccinatie: VWS gaat actief communiceren over vaccins en debunkt waar nodig.
- 5.1.2.a [redacted]
- 5.1.2.a [redacted]
- 5.1.2.e [redacted] (NCTV) geeft een toelichting op het communicatieplan dat de communicatie medewerkers hebben opgesteld.
 - Men is gekomen tot een koepelnotitie voor alle departementen.
 - Probleemanalyse: Statelijke actoren maken misbruik van de open, democratische samenleving met polarisatie tot gevolg.
 - Doel communicatieplan: Vertrouwen in instituties herstellen, democratische open samenleving behouden.
 - Doelgroep: Burgers, diaspora, eigen overheidsorganisaties, *like minded* landen.
 - Kernwoorden communicatie boodschappen: Veilig, solidair, samen, inclusie, menselijkheid.
 - Elk departement blijft zelf verantwoordelijk, per incident worden communicatie boodschappen uitgewerkt.
 - Voor de korte termijn zijn woordvoeringslijnen uitgewerkt.

3. Bespreking door directeuren

- Conclusie van de aanwezige directeuren is dat de scenario's realistisch zijn: het zijn geen nieuwe narratieven. M.b.t. het Nexit scenario is het wel belangrijk onderscheid te maken tussen desinformatie en de mening van Nederlanders.
- Er wordt ook benadrukt dat er een verschil is tussen het eigenaarschap van mediabedrijven en dat wat de redacties doen. Het is belangrijk dat mediabedrijven onafhankelijk blijven van politici, ook buitenlandse politici.
- Vanuit COM perspectief is een proactieve houding van woordvoerders van de verschillende ministeries van belang. Daar zou snel gereageerd kunnen worden door feiten te geven of door de dilemma's te schetsen waar je als overheid tegen aan loopt.
 - Soms is de overheid echter niet de juiste afzender van een bericht. Het is altijd belangrijk te beschouwen wie een geloofwaardige partner is voor de beoogde doelgroep. Hierbij kan een voorbeeld genomen worden aan onder andere de vaccinatie alliantie van VWS of kan gekeken worden naar de aanpak van het tegengaan van radicalisering.
- Belangrijk is ook het verschil in korte en lange termijn oplossingen. Investeren in de weerbaarheid van de samenleving is een lange termijn oplossing waar we op moeten blijven inzetten.

- 5.1.2.i
- Concluderend kan gezegd worden dat het positief is om de verbinding tussen beleid en communicatie tijdens de oefening beter te zien. Deze verbinding moet minder ad hoc zijn.
 - **Actie:** Het DO vraagt de IWG met een voorstel te komen hoe de samenwerking tussen beleid en de communicatie versterkt kan worden op het gebied van desinformatie.

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 12 november 2020 18:51
Aan: 5.1.2.e; 5.1.2.e @nctv.minijenv.nl; 5.1.2.e@mindef.nl;
 5.1.2.e @minbuza.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e@minaz.nl;
 5.1.2.e @minocw.nl; 5.1.2.e - BD/NCTV; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e @nctv.minvenj.nl;
 5.1.2.e @minaz.nl; 5.1.2.e @minbuza.nl; 5.1.2.e @mindef.nl;
 5.1.2.e @mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e
CC: 5.1.2.e; 5.1.2.e @minbuza.nl; 5.1.2.e - BD/DAS/AS;
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e
 - BD/PSD; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e; 5.1.2.e@mindef.nl; 5.1.2.e
 - BD/PSD; 5.1.2.e - BD/PSD; 5.1.2.e; 5.1.2.e
 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e; 5.1.2.e
Onderwerp: Directeurenoverleg Desinformatie - Schriftelijk rond 12-11
Bijlagen: Bijlage 1 - Kamerbrief.docx; Bijlage 2 - Handreiking desinformatie.docx

Besten,

In de bijlagen vindt u de stukken voor het schriftelijke Directeurenoverleg desinformatie. De evaluatie van het Monitor Informatiedomein (MID), wordt doorgeschoven naar het volgende Directeurenoverleg.

Agenda Schriftelijke Directeurenoverleg Desinformatie 12 november 2020

1. Terugkoppeling Algemeen Overleg Desinformatie en Digitale Inmenging

Ter Informatie

Op 28 oktober heeft het AO Desinformatie en digitale inmenging plaatsgevonden. Vanuit de Kamer ging vooral veel aandacht uit naar de regulering van sociale mediabedrijven, de impact van private algoritmen, en de spanning tussen de vrijheid van meningsuiting en de verspreiding van desinformatie. MBZK heeft richting de Tweede Kamerverkiezingen nieuwe maatregelen aangekondigd bestaande uit: een Nederlandse gedragscode voor transparantie van politieke advertenties, intensivering van detectie maatregelen voor desinformatie, inzet op wijziging van de Wet financiering politieke partijen (Wfpp) voor de verkiezingen, en de lancering van een informatieve website over desinformatie voor professionele stakeholders en het algemene publiek door Netwerk Mediawijsheid. Ook heeft de minister nogmaals benadrukt dat desinformatie een brede Europese aanpak behoeft, waarbij de internetdiensten een belangrijke rol spelen. Tot slot heeft de minister bereidheid getoond de Kamerleden te steunen in hun oproep aan de verschillende toezichthouders (AP, ACM, Rekenkamer) om een onderzoek te doen naar de impact van algoritmes van de grote internetbedrijven. Over de precieze invulling van deze oproep is aanvullende informatie gevraagd aan de betrokken Kamerleden.

2. Kamerbrief maatregelen om desinformatie richting de Tweede Kamerverkiezingen tegen te gaan

Bijlage 1: Kamerbrief

Ter Informatie

5.1.2.i en 5.2.1

DO.045

3. Concepthandreiking desinformatie door TNO via de NCTV

Bijlage 2: Handreiking desinformatie

Ter informatie

TNO heeft een concepthandreiking desinformatie geschreven. 5.1.2.i en 5.2.1.i

We zien eventuele vragen en/of opmerkingen over de stukken graag tegemoet.

Met vriendelijke groet,

Mede namens 5.1.2.e

5.1.2.e

Afdeling Democratie

Directie Democratie en Bestuur

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Turfmarkt 147 | 2511 DP | Den Haag

Postbus 20011 | 2500 EA | Den Haag

E 5.1.2.e

M 5.1.2.e

Datum
2 februari 2021
Kenmerk

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	4 februari 2021 09:00 – 10:00 uur
Vergaderplaats	Webex
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (VWS)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslagen fysieke Directeurenoverleg

Bijlage 1 Concept verslag DO 1 oktober 2020

Bijlage 2 Presentatie Media Pluralisme European Democracy Action Plan DO desinfo

Informeren

3. Regulering desinformatie: DSA en EDAP

Informeren

5.1.2.e (EZK) geeft een toelichting op het EU voorstel voor de Digital Services Act. 5.1.2.e (BZK) licht de desinformatie regulering plannen uit het Europees Democratie Actieplan en de koppeling met de DSA toe.

4. Voorstel oprichting projectgroep 'monitor informatie domein'

Bijlage 3: Voorstel oprichting projectgroep monitor informatie domein

Besluitvorming

Toelichting door 5.1.2.e (BZK) voor een projectgroep die de komende maanden de informatiebehoefte m.b.t. desinformatie in kaart gaat brengen.

Datum
2 februari 2021
Kenmerk

Gevraagd besluit:

- Bent u akkoord met het mandateren van een projectgroep om een voorstel te doen voor het verstevigen van de informatiepositie?

5. Stand van zaken desinformatie per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

6. WVTTK

Datum
2 oktober 2020
Kenmerk

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	1 oktober 2020
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (JenV/NCTV), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (BZK/KIEM)
Afwezig	5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

Dit is de eerste keer dat het DO desinformatie digitaal is. Vanwege de extra corona maatregelen en het aangescherpte thuiswerk beleid is het op dit moment niet opportuun om fysiek te vergaderen. Indien er noodzaak is voor een fysiek overleg zal dit t.z.t. gecommuniceerd worden.

2. Vaststelling verslagen fysieke Directeurenoverleg

Geen opmerkingen. Het verslag is vastgesteld.

3. Presentatie OCW EDAP en mediapluralisme

5.1.2.e (OCW) geeft een presentatie over het aankomende European Democracy Action Plan, de mogelijke koppeling met mediapluralisme en het Nederlandse beleid hierop. De presentatie is bij dit verslag gevoegd.

N.a.v. de presentatie komen de volgende punten ter sprake:

- Er is geen reactie van de Nederlandse mediasector geweest op de consultatie voor het EDAP. De EU koepelorganisaties hebben dit wel gedaan. Op de Digital Services Act consultatie is ook geen input vanuit de Nederlandse sector gekomen.
- Een non-paper is overwogen, uiteindelijk was de conclusie dat er teveel onduidelijkheid was over de plannen van de CIE om hier een standpunt over in te brengen.
- Het is belangrijk de dwarsverbanden tussen EDAP/DSA en het AIV advies over de herijking van het Nederlandse internetbeleid te leggen. De planning is om eind 2020 een concept kabinetsreactie op het AIV advies te hebben.

4. Stand van zaken desinformatie per departement

EZK:

- Er is veel aandacht voor het DSA pakket. De DSA zelf wordt een herziening van de E-commerce richtlijn en zal naar verwachting gaan over de aansprakelijkheid en rol van online platforms. Er zijn vanuit Nederland verschillende non-papers over het DSA pakket ingebracht.
- Desinformatie over 5G is erg afgenomen. Speelde vooral tijdens het voorjaar. Zal mogelijk weer opspelen bij verdere uitrol 5G netwerk. Focus ligt op het verspreiden van correcte informatie, o.a. via gemeenten.

VWS:

- Op 26 oktober is de volgende bijeenkomst van de Vaccinatie alliantie denktank. Het Covid-19 vaccin zal aan de orde komen. Ondertussen zijn er ook verschillende brieven gestuurd over de vaccinatie strategie, met ook een passage over desinformatie.
- Op sociale media gaan veel complottheorieën rond. Hier wordt soms door het COM team van VWS op gereageerd, maar niet op alles.
 - BZK vult aan dat er ondertussen ook twee rechtszaken lopen tegen Google en Facebook voor het verwijderen van Covid-19 gerelateerde mis/desinformatie. BZK mailt het DO over deze rechtszaken.

BZ:

- Er zijn vragen ontvangen n.a.v. het NRC over 'de andere krant'. Een reactie wordt interdepartementaal afgestemd.

Def:

- 5.1.2.1 [REDACTED]
- Volgende week is er een bijpraatgesprek met MDEF over desinformatie.

OCW:

- Een nieuwe vestiging van Beeld en Geluid is in Den Haag geopend. Kan mogelijk een plek worden waar voor DO desinformatie relevante onderwerpen besproken worden.

BZK:

- Het NL non-paper desinformatie dat is geschreven om het European Democracy Action Plan en de Digital Service Act te beïnvloeden is goed ontvangen. 5.1.2.a [REDACTED]

Datum
2 oktober 2020

5.1.2.a

- N.a.v. een motie van Asscher en Middendorp heeft BZK een brief over het tegengaan van digitale inmenging in de verkiezingen geschreven. Deze gaat volgende week naar de Kamer.

- Ook is BZK samen met OCW in gesprek met het Netwerk Mediawijsheid over de mogelijkheid een algemene landingspagina te maken over desinformatie. Er is nu op het internet geen centrale plek waar burgers informatie over desinformatie kunnen vinden. Als voorbeeld wordt gekeken naar de website veilig internetten.
- Ook is BZK in gesprek met de Universiteit van Amsterdam, zij willen voor de verkiezingen een openbare bibliotheek maken met alle online politieke advertenties van politieke partijen maken. O.a. Facebook en Google hebben zo'n archief maar er is geen centrale plek waar alle politieke advertenties samengevoegd zijn.

5. WVTTK

Er zijn geen verdere opmerkingen.

DO.048

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

European Democracy Action Plan (EDAP)

*Mediabeleid in
wording?*

*DO Desinformatie
1-10-2020*

Doel van bespreking

- Informereren
 - stand van zaken
 - inhoud EDAP op hoofdlijnen
 - overige lopende EU trajecten
- Bespreking
 - appreciatie EDAP vanuit OCW-perspectief
 - vervolgacties

Stand van zaken

- Internetconsultatie EDAP tot 8-9
 - *(gedeeld met sector)*
 - *Reacties EU brancheverenigingen*
- Publicatie EDAP aangekondigd voor Q4 2020
 - *(vml. 'mededeling', geen regelgeving)*
 - *Regulier BNC traject*
 - *Behandeling in 'Horizontal Working Group on Hybrid Threats'*
 - *(JenV / BZK)*

Thema's van EDAP

- Eerlijk verloop van verkiezingen en politieke reclame
- Versterken van de vrijheid en het pluralisme van de media
- Aanpak van desinformatie

De vragenlijst...

'Hare today, gone tomorrow'

Relevantie (vanuit perspectief mediabeleid)

- Eerlijk verloop van verkiezingen en politieke reclame
 - Ook over (politieke advertenties) online
- **Versterken van de vrijheid en het pluralisme van de media**
 - Rule of Law (bijv. borging van onafhankelijkheid)
 - Bescherming journalisten
 - (transparantie van) Eigendom
 - Zelfregulering
- Aanpak van desinformatie
 - Primair vervolg op EU Actieplan tegen desinformatie;
 - Non paper over online desinformatie (regulering techbedrijven).

EU en Mediapluriformiteit?

Rol Europese Commissie

- Artikel 11 EVRM: positieve verplichting overheden om mediapluriformiteit te beschermen.
- Media niet in TFEU (maar wie zwijgt, stemt toe)

(theoretische) Discussie volop gaande

- Wat is mediapluriformiteit in huidige speelveld?
- Welke rol overheid?
- Raadsconclusies in maak door Duits EU-voorzitterschap

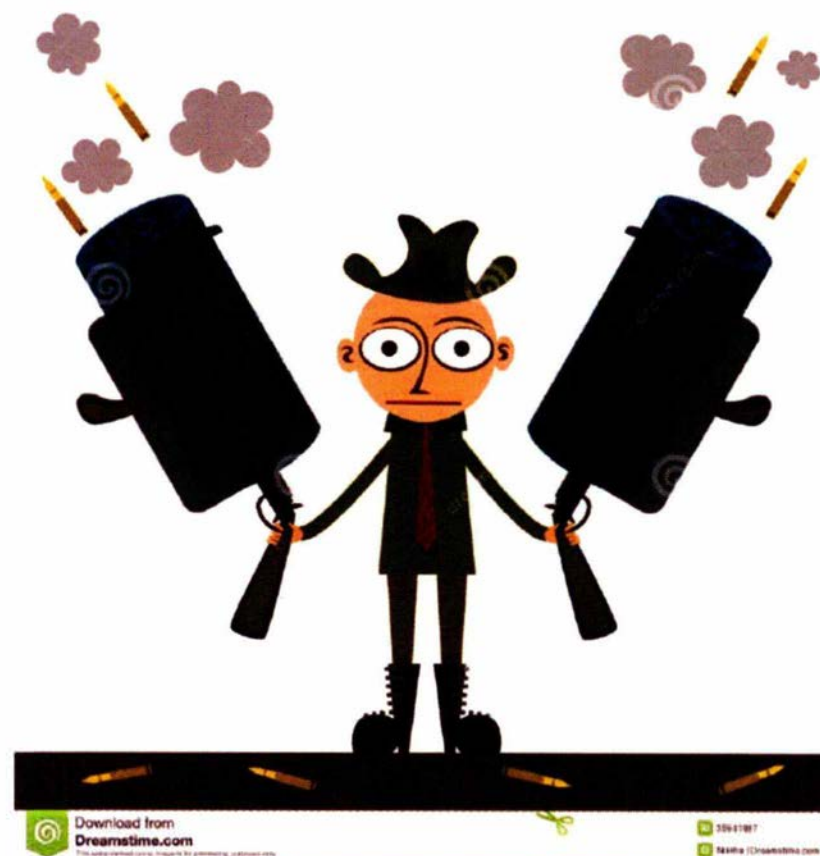
Maar EDAP ook praktisch

- Bescherming journalisten
- Media councils
- Media Pluralism Monitor

Wat kan de CIE dan verder nog?

- Mededinging
- Staatssteun
- Digital Single Market
- Voorwaarden aan EU geld
- Media en AV Actieplan

Hoe verder?

- RCCs mediapluriformiteit (1-12 in Europese Raad)
- Info ophalen bij CIE over EDAP en AV / Media Action Plan (PV)

Kabinetsbrede strategie aanpak van desinformatie

Waarom de informatiepositie verstevigen?

Aanleiding

Het MID en andere (pilot) acties zijn geëvalueerd en de informatiebehoefte is meermaals besproken in de IWG.

Hieruit blijkt:

- De IWG desinformatie erkent dat de informatiepositie / het signaleren en monitoren van desinformatie die rondgaat in Nederland niet voldoende wordt ingevuld. De kabinetswisseling biedt een mooie kans voor verbetering.

Belang

- Een stevige informatiepositie helpt beleidsmakers als afnemers bij het beeld van desinformatie om passendere maatregelen voor te stellen.
- Tijdig zicht op dreigingen, trends en fenomenen biedt handvatten om te voorkomen dat desinformatie impact heeft en zicht verspreidt (preventie).
- Brede signalering en vaststelling van indicatoren die duiden op mogelijke incidenten, zorgen voor een rijker en passender handelingsperspectief (reactie).
- Een goede juridische basis voor het monitoren van desinformatie.

Informatiebehoefte IWG - Wat voor soort informatie willen we ophalen?

1. OSINT / Openbare bronnen onderzoek

- Analyse en duiding van fenomenen, trends en dreigingen
- (Brede) signalering
- Incidenten monitoren

2. Inlichtingen

- Inlichtingenberichten en dreigingsbeelden op basis van onderzoeken binnen de GA
- Gericht op statelijke actoren en inmenging

3. Academische kennis

- Wetenschappelijke literatuur o.a. over verspreidingsmethoden, nieuwe technologische ontwikkelingen en de sociaal-cognitieve component van desinformatie

Welke vragen moeten daarvoor beantwoord worden?

1. Wat voor soort informatie willen we ophalen? (eerste aanzet in vorige slide)
2. Wat is het doel van de opgehaalde kennis?
 - a) Bij wie moet de opgehaalde kennis terecht komen?
 - b) Wat is *nice to know* en wat is *need to know*?
 - c) - Wat doen we concreet met deze informatie? En wie?
3. Wat zijn de kaders waarbinnen we moeten optreden?
 - a) Wat zijn de juridische kaders van de Rijksoverheid c.q. de betrokken organisaties?
 - b) Wat zijn de ethische en wenselijke kaders?
4. Wie kan de benodigde informatie ophalen?
 - a) Welke organisatie heeft deze bevoegdheden?
 - b) Welke organisatie heeft deze middelen en capaciteit?
 - c) Hoe kunnen o.a. tussen departementen, diensten, maatschappelijk middenveld, lokale overheden, EU-instanties hierbij samenwerken?
5. Tot welke politieke keuzes leidt dit?

Voorstel: Oprichting projectgroep 'monitor informatie domein'

Tijdslijn:

- ☐ 4 februari: akkoord van DO
- ☐ 1 april: start projectgroep
- ☐ April t/m augustus: onderzoeksperiode en tussentijdse terugkoppeling in IWG
- ☐ Eind augustus: oplevering van onderzoeksresultaten
- ☐ September: advies geven aan DO
- ☐ Eind 2021: akkoord nieuwe kabinet

Projectgroep leden:

- ☐ Trekker van de projectgroep: BZK
- ☐ Deelnemers: NCTV, DEF, AIVD, BZ

Vraagstelling aan DO

4 februari:

Bent u akkoord met het mandateren van een projectgroep om een voorstel te doen voor het verstevigen van de informatiepositie?

Begin september:

Bent u het eens met de terugkoppeling aan het DO door de projectgroep over de bevindingen en advisering aan het DO over vervolgstappen?

Datum
30 maart 2021

Kenmerk

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd

1 april 2021
09:00 – 10:00 uur

Vergaderplaats

Webex

Deelnemers

5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e
(AIVD), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZ),
5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e
(JenV), 5.1.2.e (NCTV), 5.1.2.e
(MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (VWS)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslagen fysieke Directeurenoverleg

*Bijlage 1 Concept verslag DO 4 februari 2021**Informeren*

3. Terugkoppeling verkiezingen

Informeren

5.1.2.e (BZK) heeft een korte terugkoppeling over het verloop van de verkiezingen, specifiek de rol van mis- en desinformatie.

4. Aanpak desinformatie over corona vaccinatie

Informeren

5.1.2.e (VWS) geeft een presentatie over de aanpak van desinformatie over de corona vaccinaties.

5. Stand van zaken per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun

Datum
30 maart 2021
Kenmerk

departement/onderdelen.

6. WVTTK

Datum
22 juni 2021
Kenmerk

agenda

Directeurenoverleg Desinformatie

Vergaderdatum en -tijd	24 juni 2021 09:00 – 10:00 uur
Vergaderplaats	Webex
Deelnemers	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (JenV), 5.1.2.e (NCTV), 5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (VWS)

1. Opening en mededelingen

2. Vaststelling verslagen Directeurenoverleg

Bijlage 1 Gecorrigeerd verslag DO 4 februari 2021

Bijlage 2 Concept verslag DO 1 april 2021

Informeren

3. Presentatie Persvrijheid/PersVeilig

Informeren

5.1.2.e (OCW) geeft een korte presentatie over persvrijheid en de initiatieven die genomen worden om de pers te beschermen.

4. Interdepartementaal fiche desinformatie

Bijlage 3 Nota fiche desinformatie

Bijlage 4 Fiche desinformatie

Ter besluitvorming

BZK heeft samen met de interdepartementale werkgroep een fiche geschreven over desinformatie t.b.v. de formatie.

Gevraagd besluit: Uw akkoord op het interdepartementale fiche

Datum
22 juni 2021

Kenmerk

5. Plan lokale desinformatie

Bijlage 5 Nota programmaplan lokale desinformatie

Bijlage 6 Programmaplan lokale desinformatie

Informeren

BZK en de VNG hebben een programmaplan opgesteld om gemeenten meer handvatten te geven op het gebied van lokale desinformatie. Graag informeren we u over de stand van zaken.

Tevens vragen we of er voor het traject lokale desinformatie koppelingen te maken zijn met lopende trajecten bij uw dienst/ministerie.

6. Stand van zaken per departement

Informeren

Aan alle directeuren wordt gevraagd kort terug te koppelen welke aan desinformatie gerelateerde zaken er spelen binnen hun departement/onderdelen.

7. WVTTK

Datum
23 februari 2021
Kenmerk

verslag

Directeurenoverleg desinformatie

Vergaderdatum	4 februari 2021
Aanwezig	5.1.2.e (BZK, vz), 5.1.2.e (AIVD), 5.1.2.e (BZ), 5.1.2.e (DEF), 5.1.2.e (EZK), 5.1.2.e (OCW), 5.1.2.e (VWS), 5.1.2.e (NCTV)
Afwezig	5.1.2.e (MIVD), 5.1.2.e (AZ)

1. Opening en mededelingen

5.1.2.e zal voortaan vanuit VWS deelnemen. 5.1.2.e zal de nieuwe deelnemer vanuit AZ zijn.

2. Vaststelling verslagen fysieke Directeurenoverleg

Geen opmerkingen. Het verslag is vastgesteld.

3. Regulering desinformatie: DSA en EDAP

5.1.2.e (EZK) geeft een toelichting op het EU voorstel voor de Digital Services Act (DSA). 5.1.2.e (BZK) licht de desinformatie regulering plannen uit het Europees Democratie Actieplan (EDAP) en de koppeling met de DSA toe. De slides van beide presentaties zijn bij dit verslag gevoegd.

N.a.v. de presentatie komen de volgende punten ter sprake:

- De DSA kent veel raakvlakken/invallshoeken. De interdepartementale samenwerking is dus van belang en loopt erg goed.
- Een opletpunt is de afbakening van de DSA. 5.1.2.a
- Belangrijk zijn ook de gevolgen van de DSA voor de uitvoeringsorganisaties en de diensten. EZK zal hier samen met de diensten een overleg over inplannen.

4. Voorstel oprichting projectgroep 'monitor informatie domein'

De Interdepartementale Werkgroep Desinformatie (IWG) heeft een voorstel gedaan voor het opstarten van een projectgroep. Deze groep zal

uit gaan zoeken hoe het verstevigen van de informatiepositie het beste vorm gegeven kan worden. Zij zullen in september een voorstel presenteren aan het DO.

Belangrijk hierbij zijn voor het DO:

- De vraag of het wenselijk is dat de overheid monitort.
- De AVG en andere juridische kaders, welke een centrale plek dienen te krijgen.
- Het capaciteitsvraagstuk dient ook behandeld te worden. Hier kunnen verschillende scenario's voor geschetst worden.
- Een overzicht van welke actoren al bezig zijn, onder welk mandaat en hoe beter van deze bestaande structuren gebruik gemaakt kan worden.

Actie: BZK stuurt het voorstel nogmaals schriftelijk rond, met bovenstaande aandachtspunten toegevoegd. De directeurs zullen schriftelijk reageren.

5. Stand van zaken desinformatie per departement

VWS:

- Er is extra inzet om mis/desinformatie over het corona vaccin te adresseren. Zo is o.a. de webcare versterkt en is er een extra webpagina gelanceerd waar veel voorkomende vragen beantwoordt worden. Zie: [Vaccineren tegen corona: laat u informeren](#) | [Vaccinatie tegen het coronavirus](#) | [Rijksoverheid.nl](#)
- Eind 2020 is de EMA gehackt. Op het dark web zijn vervolgens document gepubliceerd die bij deze hack buit zouden zijn gemaakt. CERT EU is bezig met een onderzoek naar de hack. Vanuit NL wordt dit ook in de gaten gehouden, ook met het oog op de mogelijke goedkeuring van andere vaccins door de EMA.
- De werkgroep desinformatie van de vaccinatie alliantie wordt nu ook voor de corona vaccins ingezet.

OCW:

- Er is veel aandacht voor de bedreiging van journalisten. O.a. het initiatief Pers Veilig is goed ontvangen.
- Ook is er aandacht voor de erkenningsaanvragen van nieuwe aspirant omroepen. Daarbij werd door de Eerste Kamer aandacht gevraagd voor desinformatie. De Raad voor Cultuur is om advies gevraagd. De NPO zal gevraagd worden om haar beleidsplan nader uit te werken. Voor de zomer zal besloten worden welke aspirant omroepen kunnen toetreden.

BZK:

- Er wordt nog een DO special voor de verkiezingen georganiseerd waar we alle partijen uitnodigen die meewerken om de impact van desinformatie rond de verkiezingen tegen te gaan.

Datum
23 februari 2021

6. WVTTK

Er zijn geen verdere opmerkingen.

Aan

DO Desinformatie

DG BRW

Ministerie van Binnenlandse
Zaken en Koninkrijksrelaties

Contactpersoon

5.12.e

T 5.12.e

Datum

18 juni 2021

Kenmerk

Bijlage(n)

1

Samengewerkt met

BZK, AIVD, BZ, DEF, EZK,
JenV, MIVD, NCTV, OCW,
SZW, VNG, VWS

nota

Interdepartementaal fiche desinformatie

Aanleiding

Ter voorbereiding op mogelijke vragen vanuit de formatie zijn rijksbreed fiches opgesteld. Een interdepartementaal fiche over desinformatie ontbrak nog. Tevens is dit fiche geschreven als interdepartementale inzet op het onderwerp desinformatie richting nieuwe bewindspersonen.

Advies/actie

- Akkoord gaan met het interdepartementale fiche desinformatie

Kern

Inhoud

De afgelopen jaren heeft het Kabinet uitgebreid beleid ontwikkeld rondom de aanpak van de verspreiding van desinformatie. De aard van de dreiging van desinformatie blijft zich echter ontwikkelen en zien we meer voorbeelden, waardoor de impact groeit. Het interdepartementale fiche desinformatie bespreekt daarom de gewenste resultaten rondom de aanpak van desinformatie en de concrete maatregelen die hiervoor nodig zijn. Het fiche kan vervolgens worden gebruikt wanneer er vanuit de formatie vragen worden gesteld over het onderwerp desinformatie of dienen als inzet richting nieuwe bewindspersonen.

Proces

Dit fiche is tot stand gekomen in samenwerking met de interdepartementale werkgroep desinformatie en de VNG.

Na uw akkoord wordt het via BZK verspreid aan het interdepartementale team dat zich bezig houdt met de formatie.

Context

Op dit moment lopen er verschillende interdepartementale en internationale trajecten waarbinnen een aantal concrete maatregelen al worden uitgewerkt. Deze trajecten kunnen de inzet uit het fiche nog beïnvloeden, bijvoorbeeld dat sommige voorgestelde maatregelen al binnen de EU context worden opgepakt.

- Binnen het Monitor Informatie Domein wordt gesproken over de wijze waarop de overheid haar informatiepositie op desinformatie kan verbeteren. Doel is om een plan van aanpak te schrijven voor de wijze waarop dit kan, welke (overheids)partijen daar een rol in kunnen spelen met inachtneming van de wettelijke en ethische kaders.
- Recentelijk heeft de Commissie bekend gemaakt dat de NL/BE-hub is geselecteerd als regionale hub van het European Digital Media

Datum
18 juni 2021
Kenmerk

Observatory (EDMO). De hub wordt gecoördineerd door het Instituut voor Beeld en Geluid en bevat daarnaast de UvA, Universiteit Leiden, VRT, Bellingcat, Textgain, KU Leuven en ANP. De EDBO Hubs gaan o.a. een rol spelen bij het detecteren en analyseren van desinformatie campagnes en het organiseren van mediawijsheid campagnes.

Desinformatie

Algemene gegevens

Onderwerp: Bedreiging van de democratische rechtsorde door des- en misinformatie

Verantwoordelijk DG: DGBRW

Samengewerkt tussen: BZK/DO, BZK/KIEM, AIVD, BZ, DEF, EZK, JenV, MIVD, NCTV, OCW, SZW, VNG, VWS

Aanspreekpunt: Afdeling Democratie

Desinformatie	
Beleidsonderwerp	Bedreiging van de democratische rechtsorde door desinformatie
Noodzaak	<p>In onze democratische samenleving is de vrije democratische gedachtewisseling van essentieel belang. Kritiek, debat, en een diversiteit aan meningen vormen de zuurstof van een democratie. Digitalisering heeft online publieke fora gecreëerd, wat het debat kan bevorderen. Er is ook een schaduwzijde gebleken. Door kunstmatige uitvergroting en foutieve informatie kan de publieke opinie worden gemanipuleerd, meningen weggedrukt en andere uitvergroot of in verkeerd daglicht worden geplaatst. Dit gebeurt soms doelbewust om het vertrouwen van burgers in de overheid te ondergraven of om verdeeldheid te zaaien. Wanneer misleidende informatie doelbewust, veelal heimelijk, wordt verspreid met het doel om schade toe te brengen aan het publieke debat, democratische processen, de open economie of nationale veiligheid, noemen we dit desinformatie. Desinformatie hoeft niet altijd onjuiste informatie te bevatten. Het kan een combinatie zijn van feitelijke, onjuiste of deels onjuiste informatie, maar altijd met de intentie om te misleiden en te schaden. Door de intentie om schade aan de belangen van de samenleving te berokkenen, onderscheidt het zich van misleidende reclame, misinformatie, satire of parodie.</p> <p>Het kabinetsbeleid tegen desinformatie kent momenteel drie actielijnen: preventie, de informatiepositie verstevigen en (waar nodig) reactie, welke uiteen zijn gezet in de Kamerbrief Beleidsinzet bescherming democratie tegen desinformatie. Bij de realisatie van deze actielijnen wordt gebruik gemaakt van een multi-stakeholderaanpak.</p> <p>De aard van de dreiging van desinformatie blijft zich echter ontwikkelen en zien we meer voorbeelden waardoor de impact groeit. Het tegengaan van desinformatiecampagnes verspreid door statelijke actoren¹, blijft een belangrijke uitdaging. Daarnaast hebben de coronacrisis en recente</p>

¹ Desinformatiecampagnes zijn georganiseerde inzet en verspreiding van desinformatie, doorgaans politiek gemotiveerd met het doel de democratische samenleving te ondermijnen of destabiliseren, of de staat en autoriteiten te delegitimeren. Desinformatiecampagnes kunnen onderdeel zijn van heimelijke politieke beïnvloeding door statelijke actoren.

	<p>verkiezingen laten zien dat er steeds vaker binnenlandse desinformatie casussen, maar ook complottheorieën² en misinformatie³ op ons afkomen. De eerste twee actielijnen van het kabinetsbeleid tegen desinformatie bieden ook ruimte voor de aanpak van misinformatie. Hierbij is het beschermen van de vrijheid van meningsuiting extra van belang. Voor het gemak gebruiken we in dit fiche alleen de term 'desinformatie'.</p> <p>Het is van belang de gewenste resultaten rondom de aanpak van desinformatie, en de concrete maatregelen die hiervoor nodig zijn, rijksbreed scherp te blijven stellen om met de ontwikkelende dreiging om te blijven gaan. Daarbij moet het waarborgen van de rechtsstatelijke waarden en de grondrechten voorop blijven staan.</p>
Legitimatie	<p>Er is veel aandacht in de politiek, media en het maatschappelijk middenveld voor desinformatie.</p> <p>De Tweede Kamer heeft verschillende moties aangenomen over o.a. de verschillende vormen van online manipulatie en de mogelijkheden deze aan te pakken.</p> <p>Recentelijk zijn er verschillende onderzoeken verschenen over maatschappelijke onrust, complottheorieën, desinformatie en digitalisering:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <u>Ministerie van BZK - Staat van het bestuur 2020</u>: een kleine groep burgers dreigt zich af te keren van de democratie. Dit uit zich in maatschappelijk onbehagen en maatschappelijke onrust - <u>Kieskompas 2020</u>: tien procent van de Nederlanders gelooft in een of meerdere complottheorieën rond corona. - <u>Verwey-Jonker - Van persoonlijke krenking tot vertrouwensbreuk</u>: wantrouwen van burgers in beeld gebracht in de vorm van narratieven en mogelijke handelingsperspectieven; - <u>ROB – Zoeken naar waarheid (2019)</u>: De Raad ziet in de waarborging van waarheidsbevinding een gewenst handelingsperspectief voor de regering en Staten-Generaal, o.a. door het geven van het goede voorbeeld, het stimuleren van kritisch burgerschap en het bouwen aan plekken voor gedachtewisseling. - <u>Rathenau Instituut – Digitale dreigingen voor de democratie (2020)</u>: Grote verantwoordelijkheid voor de bestrijding van desinformatie bij de platformen, maar de overheid kan ook op verschillende manieren ingrijpen.

² Onder complottheorieën verstaan we theorieën die reguliere maatschappelijke instituties (wetenschap, politiek, media, etc.) wantrouwen en zoeken naar verborgen actoren die naar verluidt aan de touwtjes trekken. Hun centrale vraag is: "waar ligt de macht echt, en wie houdt het echt vast?" (Uit Boltanski, L. (2014) *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*, Polity, Cambridge.) Bij complottheorieën specifiek speelt wantrouwen in de overheid (en andere instituties) een belangrijke rol, wat het adresseren ervan als overheid lastiger maakt.

³ Onder misinformatie verstaan we misleidende informatie die wordt gedeeld door mensen zonder dat zij een doelstelling hebben om schade aan te brengen. Dit kan echter wel gevolgen hebben voor de maatschappelijke onrust en het vertrouwen in publieke instellingen, media, wetenschap en economie.

	<ul style="list-style-type: none"> - <u>AIVD-jaarverslag 2020</u>: Het wantrouwen van actievoerder binnen het anti-overheidsprotest wordt aangewakkerd door desinformatie, misinformatie en complottheorieën. Een kleine groep actievoerders leeft, beïnvloed daardoor, inmiddels in hun eigen werkelijkheid. Daarnaast verspreidde Rusland desinformatie over het neerhalen van vlucht MH17, onder andere via online mediaplatformen. China probeerde twijfel te zaaien over de oorsprong van het coronavirus en over de Europese aanpak ervan. - <u>MIVD-jaarverslag 2020</u>: Rusland voert structureel beïnvloedingsoperaties door middel van sociale media en ogenschijnlijk onafhankelijke nieuwswebsites, waarop desinformatie en pro- Russische propaganda verspreid worden gericht tegen de cohesie en solidariteit van de NAVO en de EU, en op de COVID-19 pandemie. China voert desinformatiecampagnes gericht op Westerse media, deze hadden onder andere tot doel twijfel te creëren over het ontstaan van de COVID-19 pandemie. - <u>Stichting Toekomstbeeld der Techniek - Technologie Kieswijzer 2021</u>: Veel gebruikers van de Technologie Kieswijzer kiezen voor het stimuleren van digitaal burgerschap in het onderwijs, meer transparantie bij politieke advertenties en meer mediawijsheid ten aanzien van desinformatie. - <u>Beleving van beleidsprioriteiten van BZK (2020)</u>: Van de Nederlanders vindt 61% dat BZK prioriteit moet geven aan 'het voorkomen van beïnvloeding door desinformatie en nepnieuws'. - <u>EUvsDisinformation special report updates</u>: geven regelmatig een update over de verspreiding van desinformatie narratieven in Europa over COVID en de EU COVID aanpak. Hierbij linken ze alleen naar niet EU media. - <u>NAVO - Disinformation in the Western Balkans</u>: Laat zien dat niet alleen individuele landen het doel zijn van heimelijke desinformatie campagnes, maar ook dat het NAVO bondgenootschap een expliciet doelwit is. <p>Ten slotte is het onderwerp desinformatie, of de rol van internetdiensten in den brede, ook onderdeel van de verkiezingsprogramma's van D66, CDA, VVD en PvdA. Daarnaast pleit de SP voor een Commissie Digitalisering die adviseert over maatschappelijke gevolgen van technologische ontwikkelingen.</p>
Gewenste resultaat	<p>Met het brede netwerk aan partners, zowel binnen als buiten de overheid, werken aan het bereiken van de volgende resultaten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Geharmoniseerde rijksbrede en decentrale aanpak van desinformatie - Goede internationale samenwerking en daarmee een gedege internationale aanpak van desinformatie door de EU en NAVO. - Een overheid die zowel op nationaal als op lokaal niveau snel risico op publieke schade of ontwrichting als gevolg van desinformatie kan

	<p>signaleren en waar nodig adequaat en proportioneel handelt n.a.v. een duidelijk instrumentarium.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ondersteuning of bewustwording gemeenten/vitale sectoren - Mediawijze, weerbare burgers - Transparante sociale media bedrijven die desinformatie adresseren, binnen hun eigen verantwoordelijkheid en met respect voor grondrechten. - Meer inzet van wetenschap en experts voor kennis en signalering (zowel voor overheid als burgers). Ondersteuning van onderzoekers, fact-checkers en journalisten middels kennis en tools t.b.v. onafhankelijk onderzoek en monitoring. - Verbetering van de informatiepositie, o.a. middels onafhankelijk onderzoek, over: <ul style="list-style-type: none"> a. De oorzaken van desinformatie; b. De werking van desinformatie; c. De impact van desinformatie; d. Maatregelen die deze impact verminderen; e. De interactie tussen statelijke en binnenlandse actoren f. Het adresseren van desinformatie - Goed en snel kunnen reageren op campagnes van statelijke actoren
Benodigde maatregelen	<p>Brede aanpak van desinformatie op de volgende onderdelen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Het stimuleren van mediawijzeheid en kwaliteitsjournalistiek. O.a. door het voorzetten van bewustwordingsactiviteiten zoals de website <i>Isdatechtzo?</i>, het ontwikkelen van tools voor journalisten op het gebied van desinformatie, en het ontwikkelen van een handelingskader voor burgers/maatschappelijke organisaties. 2. Duidelijke, proportionele en goede regulering van sociale media op Europees niveau met eerbiediging van fundamentele grondrechten 3. Ontwikkelen Nederlands desinformatie netwerk zowel binnen als buiten de overheid, met o.a. wetenschappers, journalisten, NGO's, bedrijfsleven waarin kennis structureel gedeeld wordt. 4. Onderzoek naar de oorzaken en werking van desinformatie, de impact daarvan en maatregelen die deze impact verminderen. 5. Verbeteren informatiepositie van de overheid op desinformatie (met name statelijke dreigingen). Opzetten plan van aanpak voor de wijze waarop dit kan en welke (overheids)partijen daar een rol in kunnen spelen met in achtneming van de wettelijke en ethische kaders. 6. Handelingskader met heldere afspraken wat betreft rollen en verantwoordelijkheden van verschillende overheidsniveaus qua reactie en aanpak berichten die desinformatie bevatten, incl. communicatief en juridisch handelingskader. 7. Ontwikkeling responsekader voor aanpak statelijke actoren. 8. Waar het gaat om informatie operaties van statelijke actoren wordt op Europees niveau de mogelijkheid voor een responskader verkend. Bijdragen aan innovatie, kennisopbouw t.a.v. technologische

	oplossingen op gebied van desinformatie (zoals herkenning van deepfakes en oplossingen voor digitale watermerken).
Juridische aspecten	n.v.t.
Budgettaire consequenties	<i>Financiële plaat (vast format i.s.m. FEZ)</i> <i>Budgetreeksen</i> <i>Afstemming FIN (in afstemming BR-lid en FEZ)</i>
Criteria RRF/NGF*	<i>In welke mate zijn de maatregelen te koppelen aan de RRF (investeringen of hervormingen) en/of het Nationale Groeifonds]</i> N.v.t.
Uitvoerbaarheid	<i>Uitvoeringstoets</i> <i>Kwetsbare groepen/ sectoren</i>
Tekstsuggestie RA	Volgt
Stakeholders*	Gemeenten, DGBRW/DenB, Communicatie, AIVD, Ministerie van J&V (incl. NCTV), Ministerie van SZW, Ministerie van Defensie, Ministerie van EZK, MIVD, Ministerie van OCW, Ministerie van VWS, Ministerie van BZ, VNG, OM, Nationale Politie, Bureau Regioburgemeesters, NGB, Veiligheidsregio's.

Budgettaire consequenties (€ mln.)	2021	2022	2023	2024	2025	Struct.
Apparaatskosten	PM					
Maatregel 1 Stimuleren – bewustwording desinformatie/mediawijsheid	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	
Maatregel 3: Desinformatie netwerk	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	
Maatregel 4: Onderzoek	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	
Maatregel 5.1: Openbare monitoring van sociale media door externe partij - BZK	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	
Maatregel 6: Ontwikkelen concreet handelingsperspectief lokale overheden - BZK	0,075	0,075				
Maatregel 8: Innovatie	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	
Totaal						

Financiële onderbouwing bij de budgettaire consequenties (p*q)

Nog nader uit te werken

*= In elk geval in de voorbereiding meenemen.